

יצחק גור אריה

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

(עם תמונתו)

מבוא מאת

הרב י. ל. הכהן פישמן

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תש"ע

הוצאת "התור" ובסיוע ספרית "תורה ועבודה" ירושלים
תרפ"ח

יצחק גור אריה (גונשרובסקי)

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

(עם תמונתו)

מבוא מאת

הרב י. ל. הכהן פישמן

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תש"ע

הוצאת "התור" ובסיוע ספרית "תורה ועבודה" ירושלים

תרפ"ח

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תש"ע

רפוס "תעבורי" של יחיאל ורקר רחוב נחלת שבעה ירושלים.

הרב צבי הירש קלישר - ראשון לציון.
נולד בח' ניסן תקנ"ה - נפטר בח' מרחשוון תרל"ה.

* *
*

בספרי זה אמרתי למלא את החרס. כמדומני שהוא נכר ובלול
למדי.

בצל החיים וזהיר אור האישיות; אישיות שהורה מכל פנימות
הסביבה ולקוייה. זכרו יהיה לנשף-נחמה ברגעי חיינו הקשים.
יובל שנים לא הספיק עדין לשכח מאנו את זכר יחידה-הסגולה;
אור-גנוז שאין להאפיל עליו במשך עידן ועידנים. גם יובלות על
יובלות ינקופו—והם לא ימושו מפינו.
השתדלתי להאיר את המוצע באספקלרית-נפש נאותה.
מובטחני שמיני הדבר יעמדו על ההארה החדשה שבדברים.

כאן גם אמלא חובה נעימה ואזכור את אלה שסיעוני בעבודה זו.
חברי המרכז העולמי של המזרחי: הרב מאיר ברליון, הרב י. ל.
הכהן-פישמן ומר שמואל חיים לנדוי אפשרו לי את הוצאת ספרי
זה לאור. ובכלל, יחסם היפה לדבר, שהובע במעשים שונים, ראוי
להוקרה ולהכרה.

חברי הנכבד מר י. א. ויצנבלוט, ספרן בספריה הלאומית
בירושלם, נענה בטוב לבו בכל פעם למשאלותי ופרח כמה וכמה פרחות
וזמן לידי את כל המון המקורות: ספרים, קובצים, מאספים ועיתונים, שהיו
דרושים לי לעתים קרובות מאד.
לכל אלה הנני מודה מקרב לבי.

י. ג. א.

א' כסלו תרפ"ח.

תכן הענינים

הראשון (הרב י. ל. הכהן פישמן) —————	פ
זכרון לראשון (מעין מבוא) —————	יז
א. בוקר חייו —————	כב
ב. עבודתו שבכתב —————	ל
ג. ה"ראשון לציון" —————	מ
ד. הספר "דרישת ציון" והדו —————	נח
ה. פרנקפורט דאודר וברלין —————	עה
ו. אורות מאופל —————	צב
ז. הרב קלישר וחכי"ח —————	קו
ח. עבודת יחיד —————	קכו
ט. בערוב השמש —————	קמח

הראשון.

התקופה שאנו עומדים בה היא תקופה הרת עולם, מחוללת מקרים ומאורעות גדולים, העתידים לשנות את מהלך ההסתוריה האנושית ואתה את מהלך חיינו אנו. על אופק עולמנו מופיעים כמה אותות שאלה, הדורשים לפתרונם רכוז כל מחשבותינו ורגשותינו. ולא רק ההוה תובע את תשומת-לבנו, אלא גם העתיד דורש את שלו, מעורר בנו את החפץ לדעת את הנטוה והמתרקם בחיינו הומן; אולם, יש שגם העבר דורש את תפקידו. יש, שמבין שורת הדורות שחלפו תתרומם ותופיע תמונת איש רב-פעלים שהשפעת עבודתו לטובת עמו ניכרת גם בהוה; יש שמבין שלשלת המאורעות ההסתוריים מושכת את לבנו חוליה אחת, שעל-ידי מקרה ידוע מסיחה היא את דעתנו מן ההוה ומכריחה אותנו לזכור לרגעים אחדים את העבר.

ומאורע כזה, הסעלה לפנינו תמונת אחד מטובי האומה וגדוליה במאה שעברה — הוא הופעת תולדות ימי חיו של הרב צבי קלישר.

קורא אני להופעת ספר זה בשם: מאורע, כי אמנם זהו לדעתי מאורע חשוב מאד, אם סוף-סוף נזכר אחד מן הסופרים הצעירים שלנו לפרסם ברכים ובספר מיוחד את תולדתו של ראשון-לציון זה.

הספרות ההסתורית שלנו עשירה היא בספרי-תולדה
שונים של גדולי ישראל שקשו להם שם עולם בספרות
ההלכה וההגדה.

הספרות הלאומית של המאה האחרונה קשרה כתרים
לרכים מן העסקנים הלאומיים שלנו שזכו להיות מן העוזרים
והמסייעים לתנועה הלאומית ברמות הציונות.

והראשון ליוצרי התנועה הלאומית שגם עמרת רב
וגאון הולמתו — הוא לא זכה עד עכשו כי שמו ומעשיו יכתבו
לזכרון בספר-תולדה מיוחד.

והוא הלא היה הראשון שקרא את הקריאה הגדולה:
כי מציון תשועת ישראל.

הוא הלא היה הראשון ש"הרחיב עוזו בנפשו" להכריז
כי "גאולת ישראל אשר אנחנו חוכים לה, אל יחשוב החושב
כי פתאום ירד השם ית"ש משמים ארץ, לאמר לעמו: צאן,
או ישלח משיחו כרגע מן השמים לתקוע בשופר גדול על
גדחי ישראל ויקבצם ירושלימה ויעשה לה חומת-אש ומקדש
אל ממומים תרד... לא כן!... לא במנוסה נלך ולא בחפזון
יום אחד, כי-אם מעט מעט תבוא גאולת ישראל, לאט לאט
תצמיח קרן ישועה"...

הוא היה הראשון אשר קרא לעמו: "הסר מעשה ההרגל
מעליך, אשר המודעם יחשבון, כי כרגע יריע אף יצריח משיח
צדקנו ויתקע בשופר גדול להרעיש כל יושבי תבל. לא כן!
כי ראשית הגאולה עלידי התעוררות רוח נדיבים ועל-ידי
רצון המלכויות לקבץ מעט סני פזורי ישראל לאדמת קודש".

וכמה אומץ־רוח וכמה עוז־נפש דרוש היה בעת ההיא, בשעה שמצד אחד התחילה אז תנועת החסידות הכעשׂ־טנית להתפשט ולהתבסס, תנועה שקוד מראשית התרסקותה רגילה היתה לראות שנויים בדרכי הטבע, אותות ומופתים למעלה מן הטבע, גם בשעה שהדבר נגע רק לחיי נפש אחת מישראל; ומחצד השני מביבה של בעלי הרמוץ והטמיעה, יהודים ״בני דת משה״ שמחלו מחילה נמורה על ארץ־ישראל, שהפקיעו את עצמם מן הגאולה ואת ציון וירושלם מחקו מספרית־פלותיהם, — ובאותה שעה, ובתקופה הפכפכית כזאת, היה הוא, ר' צבי הירש קלישר הראשון ש״העיו״ להכריז ולהתריע כי דוקא מציון תבוא גאולת ישראל, וכי דרושים צעדים טבעיים כרי לקרב את הגאולה הזאת.

והרי זוהי מן הנפלאות:

גאון־תלמודי, אחד מאנשי השם היותר מפורסמים בין רבני דורו ונאוניו, מחבר ספרים בפלפול־הלכה (מאונים למשפס) ובמחקר ופילוסופיה (ספר ״הברית״ על התורה ו־אמונה ישראל שני חלקים), כותב הקרות גאוניות למשנה ולגמרא ולכל ארבעת חלקי שלחן ערוך, — ויחד עם זה שקוע ראשו ורובו בעבודת בנין ארץ ישראל ותחית עם ישראל על אדמתו. ואישׁ־עליה זה לא זכה עד עכשו לספר־תולדות מיוחד

בתוך ההסתוריה של התנועה הלאומית שלנו.

והוא הלא היה הראשון שכבש את דרך הגאולה לפנינו — בעבודתנו הלאומית. טמנו למדנו — ואנו עושים כמתכונתו. כולנו התחממנו לאור האבוקה שהוא העלה. כולנו יצאנו בעקבותיו.

אבל דא עקא: הסופרים-הלאומיים שלנו חוננו בכשרון מיוחד של שכחה. מעשרה קבים של שכחה שירדו לעולם, כמדומנו שקבלו הם יותר מתשעה, — וכיחוד כשהדבר נוגע לכח דת-לאומי. סופר לאומי המדבר על מחשבה לאומית, איזו מחשבה שהיא, אם רק איננה מיוסדת על יסוד היהדות-דתית, מיד הם מעלים אותו על נס, מפארים ומשבחים אותו וגומרים עליו את ההלל, מוציאים ספרים מיוחדים לכבודו ולזכרו על חשבון הקרנות הציוניות שלנו, ואין קצה לכל התהלות והתשבחות ולכל גרי התהלה שעונדים לשמו; ואולם בנוגע לרב-גאון שהקדיש כל ימי חייו לא רק למחשבה הלאומית אלא גם לעבודתה ושהשקיע לחוכה את כל מרצו ואת כל כחותיו האנרגיים, — שכחה שולטת בהם. ועד עכשו לא נכתב אף ספר אחד, אף מסה אחת הנוגת, הראויה לשמה על דברי ימי חייו ופעולותיו של הרב קלישר.

ואם סוף-סוף נזכר סופר צעיר אחד לפרוע את החוב שאנו חייבים לרבנו ומורנו זה, למי שהורה דרך הגאולה לפנינו, — הרי זה באמת מאורע חשוב-שכראי לעמוד ולהתעכב עליו. כותב המורים האלה נסה עוד לפני המלחמה העולמית לכתוב בספר את תולדותיו של ראשון-לציון זה, אבל בעטיה של המלחמה-הקטלנית הנוראה, נתרבו ה"חשדים" והבולשת התורכית החרימה את כל הכתבים שלי שהיה עליהם איזה חשד של "ציונות" ובתוכם גם רשימותי על הרב קלישר. עכשו כמובן "קשה עתיקא מחדתא", ואין אני מוכן ומוכשר כעת להעריך את ערך עבודתו הגדולה של גאון רב-פעלים זה. רוצה אני רק להעיר

איזו הערות תולדותיות, וביחוד מה שנוגע לשלשלת־היחס שלו.
 (א) הרב קלישר בעצמו במכתבו להרד"ט אפרתי (תולדות
 אנשי השם" צד 10) כותב: "וזאת להודיע כי גם אנכי מכיר
 אבי זצ"ל נובעים מגזע קודש הגאון אלהי מהר"ל מפראג, וגם
 מתחתנו בעל הלבוש זקני, כי שלשת אחים גאונים היו: הא',
 הגאון מו"ה יוחנן בעל אורח מישור, ואחיו: זקני הג' מו"ה לייב
 קלישר זצ"ל, ואחיו הגאון מו"ה שמואל נאמן, בני הגאון מו"ה
 מאיר קרעמניץ שהיה נכד למהר"ל ולבוש אשר נתחתנו יחד
 כנודע. ודודי הגאון מו"ה לייב שינרלס ראב"ד ק"סא בעהמ"ת
 יד החזקה היה לו כתב היחוס שלנו, ונשרף בשריפת ק"ק
 ליסא". לפי זה היה הרב ר' צבי קלישר חוטר מגזע
 ישי ונצר ממשפחת דוד מלך ישראל, כאשר כן
 מיוחס המהר"ל מפראג לבית דוד; ואנכי בהיותי עוסק ברשימותי
 על הרב קלישר באתי בדברים עם בנו ר' דוד קלישר
 משרלטנברג ובקשתי ממנו פרטים על־דבר שלשלת־יוחסין זאת
 ולא היו בידו, ואז פניתי בנידון זה להרב ר' יוסף
 לוינשטיין מסרצק, מי שהיה מפורסם לבקני ומומחה
 בדיעות תולדותיות אלה, והוא השיבני אז תשובה ארוכה,
 שמוצא אני לנכון להעתיקה ככתבה וכלשונה:

"ב"ה. כבוד ידי"נ הרב — יהודה לייב הכהן פישמנ.
 בדבר מבוקשו בהתיחסות הג"מ צבי קלישר, מטהרן,
 להתיחסותו לאא"ז הרב הלבושים, הנה הלבוש היה אבד"ק
 קרעמניץ, לובלין, הוראדנא, פראג, פוזנא, ונפטר שם ג' אדר"ש
 שע"ב (ויש לו הסכמה בס' אם הילד, ביאור על הסמ"ג (דר)

יוסף בר' משה מקרעמניץ, באר שבע, חג הפסח, לוח על
 דקדוק, מזבח הזהב, מתנת כהונה (על מדרש רבה), והובא
 בתשו' מהר"ם לובלין סי' נ"ו, פ"ח, קכ"ב, ובט"ז יור"ד סי'
 כ"ג סק"ז, ל"ט סקכ"ג, ובט"ע הצפירה תר"ם שנה כ"ז גליון
 ק"ם שקנה ביהכנ"ס בהוראדנא, ומקום התפלה וארון הקודש
 לצד דרום) בהרב הגדול מו"ה אברהם יפה מבעהמין, רב על
 כל מדינת פולין, (שנאת עולם לעם עולם להר"נ סוקולב מו"ל
 הצפירה) נכד הר' משה יפה, הביאו בלקוטי מהר"ל הלכות
 עירוב חצרות, נכד המהר"ש יפה הביאו בתוס' ישנים ליומא
 (דף ס"ו). בנות הלבוש: (א) אשת אא"ז הג"מ בנימין וואלף
 גינצבורג אבד"ק מייניץ, אבי הג"מ מרדכי האבד"ק בריסק;
 (ב) אשת הרופא המאוה"ג מ' י' מיכל הלוי עפשטיין, חותנו
 של אא"ז הג"מ אברהם הלפרין האבד"ק קאוול, אבי הג"מ
 ישראל האבד"ק סווירז, ספרעליסק, דרשן בק' רישא ואב"ד
 דחצי גליל לבוב, והיה ביחד עם הט"ז, אבי אא"ז הג"מ י'
 מיכל ז"ל הלפרין האבד"ק בעלז, בערזאן, חותנו של הרב
 פני אריה על ב"ק (בן הרב פני יהושע), אבי אא"ז הג"מ
 ישכר בעריש אבד"ק הנובר, אבי הג"מ נתן האבד"ק לעווורטוב,
 אבי מר אבי הרב ר' אברהם אביש זי"ע מלובלין, עטרת
 ראשי; (ג) מרת אלקא אשת הר' אברהם מקרעמניץ בהרב
 מו"ה חיים וואהל, בהג"מ יוחנן, כהג"מ אברהם וואהל,
 הובא בתולדת מהר"ל מפראג שהר' חיים וואהל היה חתן
 המהר"ל מפראג, ובניו אחריו נתפזרו למדינת פולין (היא מחוז
 וואלין), לא ידעתי אכנס, ובהקדמת שו"ת כגדי ישע להג"מ

שמואל מביא ליסטוק כתב שהאשה עלקא בת הלבוש, אמו של
הג"ם אריה לייב אבי הג"ם כרדכי, אבי מרת הנלא, אמה של
האשה הינדא, אמו של הג"ם יוסף אבי הרב בגדי ישע, וכנראה
שהר"י טאיר מקרעמניץ היה בן הר"י אברהם מקרעמניץ חתן הלבוש,
אלא שבספר אורח מישור אינו מתיחס למהר"ל מפראג ולהלבוש;
גם מ"ש באנשי שם למחוזותי הגרדמ"א ז"ל כי אבי אבי רצ"ה
קלישר היה אחי האורת מישור, הוא רחוק, כי האורת מישור
היה שנת ת"ע ורצ"ה קלישר נפטר תרל"ה, א"כ יהיו ג' דורות
בערך ק"ם שנה. גם ידעתי כי הג"ם לייב שיינדלס ז"ל מליסא
בע"ס היר החזקה על דיני חזקות היה דורו של רצ"ה קלישר,
א"כ יהיו ג"כ בן ואביו בשם אחד, וכמח חסר דור או ב' דורות.
הרב ר' אברהם משה הנאבד"ק פילא, בהג"ר לייבש שיינדלס,
היה חתן הנאון ר"ע איגר ז"ל מפוזנא, ואחרי מותו היתה אשת
הנאון בעל חתם סופר. הג"ר לייב שיינדלס מליסא, היה מפלפל
עם החות דעת, והיה לו כמה פעמים חולשת הדעת מאתו,
עכ"ז לקח הסכמה על ספר היר החזקה, ואומרים ששלח לו
הספרים חות דעת, מקור חיים, ושלח לו חזרה עם ג'
קמטים, וחשב שיש לו גמגום בזה, ושלחו להודיעהו, והשיבו
שבאותם מקומות הם טובים.

הרצ"ה קלישר שלח לי למנה ספרו דרישת ציון, עוד
בהיותי בתאראל הסמוך למחוז קניגסבורג, והשבתי לו
בעיני כהני חזקה טכורות מ"ה ובח"צ סי' ל"א ותשובת בית
אפרים תאה"ע ואכמ"ל.

בעת שהטיפף הפרדיגער בק' מהארץ יצא הוא מבית-
הכנסת ולא היה נהנה משל אחרים, והיה עשיר....

י"א מרחשון ע"א. הק' יוסף בטהר"א ז"ל אבד"ק סקראצק'.

ב) בנוגע לספריו ומכתביו שהשאיר אחריו הרב קלישר
כתב לי בנו ר' דוד והן אמר לי בע"פ כשהתראיתי עמו בברלין
כי כל הכתבים והאגרות והמכתבים של מר אביו ז"ל שלח
אחיו הר' יהודה לייב קלישר לארץ-ישראל. בתוך הכתבים האלה
היה גם ספר מיוחד על מסכת חולין שנשלח לירושלם, וכמה
שחקרתי ודרשתי על זה מוקני ירושלם — ולא מצאתי תשובה
ברורה.

מוכרחני להסתפק בהערות קצרות ומצומצמות אלה,
ויהי רצון מלפני הבורח בציון כי ירחיב את זמני וגבולי כדי
שאוכל לפנות דעתי עוד. הפעם אל הענין החשוב הזה, ואשלם
גם אני את חובי לראשון-לציון זה שכנחשון בשעתו קפץ הוא
לתוך ים-העבודה לטובת עמו וארצו, ושכולנו שאפנו מסקוד
דעותיו, והוא היה לנו לעינים בדרכנו, דרך לעבור גאולים.

י. לה. הכהן פישמן

ה' מרחשון, יום פטירתו של הרב קלישר, תרפ"ח, ירושלם

זָרוֹן קְרָאוֹן

(מעין מבוא)

בימי פריחתנו נעלה על לוח לבנו את זכרון הראשונים,
שבגאונים הרוחנית ובהשפעתם הכבירה הביאונו עד הלום;
ראשונים לחדוש חיינו.

תנועה חבת ציון, שנתעוררה על ידי הראשונים האלה, הביאה
בעקבותיה מהפכה גמורה במהלך המחשבות הקיים.
המזרח התחיל זורח בכל יפעתו. ארצנו הקדושה נעשתה לתל
שהכל פונים אליו. המון עינים צופות לנקודת-שאננים זו. שיירות-
שיירות עולות לארץ, להאחז בה ולעבדה ולשמרה.
לדבקה בה. ...

תנועה זו הולידה בריות חדשות; אנשים בעלי שאדירות,
שבמדת מסירות-נפש היו, הווים ויהיו לסמל; אנשים שהתאבקו
ומתאבקים עם גורל חייהם, עמדו ועומדים בחיות.
היא שעקרה את השאננים ממשכנותיהם ומלטלתם מעבר
לימים, מרחק-מרחקים, לנות-עז, למעון-נצח. עוררה ישנים
מתרדמתם הליטרגית, מטמטט-סדום... ואלה השליכו אחרי גום את
הרגלי חייהם, את נמוסי הדורות שעברו, וחתרו בתוך ים אסונות.
ופלא: על יד מי הורקן הם מוצאים פתח תקוה... בתוך נחשולי
היסורים תתגלה החדוה.

צחק גור אריה

ומכאן הלא הפרשה ידועה: ענקים בדמות בילויים, קוסם בדמות הרצל, רשת גדולה של מושבות ושכונות קבריות עד תל אביב המעטירה וכו' וכו'.

והמצפון הפנימי תובע את שלו: מי ילד את כל אלה?
וממערב תפתח התעוררות זו. מכאן יצא מעוררם של ישראל וירא בסבלותם. וכאן עמדה ערישתה של התנועה אשר בשם, חבת ציון" תכונה. „דרישת ציון" ו„רומא וירושלים" נוצרו בגרמניה, מקום אשר שם חמת המציק לא נתכה עליה כלל. ממנה יצאו ממצאי הרעיונות הנאצלים-הנצחיים שלקראת זכרם אנו חרדים. ובשעה זו, שעת הרת מאורעות ומעשים כבירים בחיינו, בשעה שזכינו לראות אורות מזהירים-מבהיקים מהבהבים על שמי תחינתנו,—בשעה זו נעלה על ראש שמחתנו את הראשונים שהרו והגו את הרעיון הגדול שלאורו אנו מתחממים ונושאים אותו במעמקי הויתנו וחובנו.

ותפקיד-משנה-משולש מוטל על היהדות החרדית הלאומית. המזרחי, הבונה את תחית העתיד שלו על יסודות עברה המזהיר של האומה העברית, עליו להציג לנגד עיניו את אלה האישים הגבורים-הענקים שפעלו בעבר ושהאירו בברק זיום על דורות רבים.

רגילים למנות את יסוד המזרחי, התהוותו ויצירתו, מיום האספת הראשונה. הידועה שהתקיימה בוילנה בימי כ"ה וכ"ז אדר א'

תרס"ב. אבל האם לא נזכור את אלה שהניחו את היסוד למחלף-מחשבות זה והכשירו את הלבבות לכלל חפיסת-רעיונות זו? וכאן הרי עלינו להביט אחורנית...

ומענין: תנועת חבת ציון זו, שהביאה שנוי ערכין גמור בחיי עמנו, מקורה דוקא בכח הדת העברית וההתלהבות הקדושה שפעלו פעולה נמרצה כל כך על הרגש ועל הלב העברי. ואלמלא היתה עובדה זו קיימת—כי אז היינו גם כן צריכים להניחה בעל כרחנו. אחרת לא יתואר. אך לאשרנו באה גם המציאות וטפחה על פני כל המכחשים לה. כך הוה—וחסל! הורתה ולידתה של תנועה זו הן מעורות, אחוזות ודבוקות אך ורק במקום שקדושת ישראל סבא מצאה את תקונה. רוח ממרום הוערה על גדולי הרוח הרגש—וכאילו נבואה נזרקה מפיהם.

ושומה עלינו לתנות לדור, וביחוד, לדור הצעיר שכרכו דבר אין לו עם המחשבה הדתית-הרוחנית, את תולדות אנשי השם שלנו, גדולי הדת והרוח, גדולי היראה והאמונה, נושאי הרעיונות של דורות-עד ולהאירים הארה נכונה באספקלריה נפש נאותה והגונה.

למען ידעו ויכירו כל אלה העוסקים בתקופת התחיה את יוצריה וממציאיה. כי גדול הטשטוש. אלה גם ישבו ויסירות מלבם. אין, למשל, אותו הפרסום ל"דרישת ציון" ומחברו כלזה של "רומא וירושלים"... ולמרות זה שהראשון קדם לשני. בשום לוח שנתי לא תמצאהו, לא את שנת פרסום הספר ולא את שנת לידתו

ומיתתו של המחבר. אחרת הוא במין ספרים אחרים ומתבריהם... יקרה גם שחוקר ותלמיד חכם ועסקן ציוני לא ידע, למשל, את הרב יהודה חי אלקלעי ז"ל ואת שמו לא שמע. (מעשים שהיו!). ועכשיו צאו וראו עד היכן הדברים מגיעים.

שלשה היו נושאי התקופה הראשונה, שהחלה בשנת השלשים למאה שעברה. וכל אלה רבנים דוקא: הרב צבי הירש קלישר, ר' אליהו גוטסכר ור' יהודה אלקלעי זכרונם לברכה.

וכאן אמרנו לתאר את הראשון שבשלשה — את הרב צבי הירש קלישר, אחד מגדולי ישראל וגאוני וצדיקיו; איש יקר הרוח ורב המעש בעל נפש וזך המדות. זה שבמאמצים כבירים לאין ערוך. המריא שחקים ובקע ש"י עולמות.

בתוך סביבת מתבוללים, מתבוללים למחצה לשליש ולרביע, בתוך אטמוספירה של „רבנים“ מתרברים המטיפים השכם והערב למטיעה לאומית שבעקבותיה תקונים בדת וטמיעה דתית — גדל האיש, הממציא הגדול, זה שנקרא בפי כל בשם „ראשון לציון“; הוא שחנך את שארית אוני והכריז מצב מלחמה, מלחמה מרה — מלחמת מצוה; הוא שעשה כנפים לרעיון „משונח במסירות נפש עקשנית, ושלזו הקדיש את כל ימי חייו עלי אדמות; והוא הוא שהביאנו עד הלום.

ובחצי היובל של המורחי אמרנו להקלות על ראש כל השמחות, החגיגות והמשאות את זכר הראשון שבראשונים, היקר

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

והחכיב, הרב צבי הירש קלישר ז"ל, ש ה י ה ו י ה י ל ח י ד ה.
ויהיו העלים הבאים לרצון לנרצה, מוקדשים בהקרצה
להולכים בדרכיו. ואם יש בעלים האלה משום הצבת ציון לנשמה
הגדולה—והיה זה שכרי !

א.

בְּקֶר חַיִּי

רבי צבי הירש בן הרב שלמה קלישר נולד בעיר ליסא,
מדינת פוזנא (כפרוסיא המזרחית), ביום ח' לחודש ניסן (ב, שבת
הגדול) תקנ"ה (24 למרץ 1795).

משפחת „קלישר“ היתה נחשבת לאחת המשפחות המיוחסות
ביותר בגרמניה; זו היתה שלשלת יוחסין ארוכה של גדולי
תורה ומצות. היא התייחסה על צאצאי כהר"ל מפרג ור' מרדכי
יפה בעל הלבוש.

בקשר עם זה מענין להביא כאן את המכתב שכתב הרב
קלישר להרב הגאון ר' דוד טעבלי האפרתי מיום א' פרשת נח
שנת תרל"ג: „כי מלכד אשר חדשות יגיד בספרו הט', הנה
קורא הדורות מראש לחקור על מחצב גזע קודש. זאת להודיע
כי גם אנכי מכיר אבי וצ"ל נובעים מגזע קודש הגאון אלהי
מהר"ל מפרג, וגם מחותני בעל הלבוש זקני. כי שלשת אחים
גאונים היו, הא' הגאון מוה' יוחנן בעל אורח מישור, אחיו זקני
הג' מהו' ליב קלישר וצ"ל, ואחיו הג' מוה' שמואל נאמן, בני
הג' מהו' מאיר קרעמניץ, שהיה נכד למהר"ל ולבוש אשר
נתחתנו יחד, כנודע. ודודי הגאון מהו' ליב שינדלס ראב"ד ק

הרב צבי הירש קליישר ז"ל

ליסא בעהמ"ה יד החזקה היה לו כתב היחוס שלנו, ונשרף
בשריפת ק"ק ליסא, ועוד נמצא מה מכתב היחוס אצל שארתי
הרבנית חיה אשת הגאון מהר"ר אלחנן ראזענשטין שהיה דיין
בק"ק ברלין, כי היה גם כן נכד הג' מהו' שמואל נאמן הנ"ל
שהיה גם זקני מצד אם אבי זצ"ל. — — — גם הגאון האלהי
מהו' נפתלי כהן זצ"ל היה נכד למהר"ל, והיה מן משפחותינו.
גם הגאון נז"ב היה שארנו ממהר"ל וכו' — — —

מוצא המשפחה הוא, כנראה, מהעיר קליש (בפולניה
הרוסית) ששמשו שנים רבות מקום תורה חשוב*). ואולם על
ידי יד הגורל הפסיק אחד מהמשפחה את יחוסו עם פולניה
„הקונגרסאית“ והעתיק את דירתו לליסא שבפרוסיא.

והעיר ליסא שמשו אז כאכסניה של תורה והיתה עיר
ואם בסביבתה. אליה נהרו תלמידים ואברכים רבים לשמוע לקח
מפי ראשי הישיבה דשם. בחור ואברך שנפשם חשקה בכתר שם,
טוב ובכתר תורה נסעו לליסא. ביחוד גדל שמעה כשהתחיל
הרב ר' יעקב בעל „חוות דעת“ להפיץ את מעינותיו החוצה. אז
היתה ליסא כעין פוסק אחרון בכל הענינים העומדים ברומו של
עולם היהדות. גם הפלפול והחריפות שהיו מקורות חייהם של
הישיבות בפולניה שלטו בתקפם בליסא שעוד השפעת פולניה
עליה. פולין וליסא שמשו בכתר אחד.

(*) כך שמעתי גם מפי נכדו של הרב קליישר, שרעה זו מתהלכת בין
המשפחה.

ובסביבה זו גדל הרב קלישר בילדותו. הוא היה תלמידים המוכהק של הנאוונים הצדיקים ר' יעקב מליסא זר עקיבא איגר מפוזנא. הרב קלישר היה אחד מהמצוינים שבין תלמידיו שתי הישיבות: ליסא ופוזנא. עוד בילדותו הצטין בכשרונותיו הנאוניים ובשקידתו העצומה. ותכונותיו אלה אפשרו לו את הבקאות העצומה בש"ס ופוסקים בעודנו צעיר לימים.

ולא זה בלבד. הוא גם היה ער לכל המתהווה בסביבתו בפרט ובעולם הגדול בכלל. מדברו נאה. כתיבתו מהוקצעת. שולט שלטון בלתי מונבל בשתי שפות: עברית וגרמנית. מדבר וכותב בהן. ספרי מחקר היו נהירין לו. ידיעתו בהן הפליאה. מרקק גדול במצוות ובמעשים טובים ומעורב בין הבריות.

ולא לחנם היה הוא בעיני רבים לחידה. בו נתמזגו שני עולמות, עולם התורה ועולם המדע, מציגה הרמונית נפלאה. היו רבים שהכירו עליו, במבט מופלא מתוך תמהון ומתוך הערצה מחרה, כעל איש העומד ממעל לדורו, איש שהקדים תקופה, שאין להשיגו כלל בעולמנו, עולם התורה. וביחוד כשהחלו רעיונותיו ה"מהפכניים" לעורר פרובלימות חדשות, שלא שערך כלל גדולי היהדות בגרמניה בפרט ובכל העולם כולו בכלל, ואז, כמובן, לא היה גבול ל"פלא"...

עוד מילדותו הוכרו בו מדות נעלות, תרומיות, שצנינות כיחידה עילאה במשך כל ימי חייו בעבודתו המסועפת, רבת יזפי וזהר. גם מהספורים המעטים הנמצאים בידינו אנו למדים

דבר צבי הירש קליישר ז"ל

מהם הרבה על סדת ענותנותו ונפשו האבהית המרחמת שהצטין בהן הרב קליישר בעודו באבו.

כאמור, קבל הוא את חנוכו ותורתו בליסא (עיר מולדתו) ובפוזנא, בישיבת הרב הגאון ר' עקיבא איגר. אך כשנשא אשה (בן כ"ג שנה) קבע את מושבו בטהורן. אשתו פתחה בית מסחר קטן, אשר נהלה אותו בעצמה וישבו כלכלה את בעלה. ויש ליחס הרבה מגדלותיו של הרב קליישר לאשתו, שהצטיינה כאשת חיל אמיתית וששאפה בכל מאמצי כוחותיה שבעלה הרב יהנה בתורה יומם ולילה. ומכאן הלא גדולתו ומכאן הדרתו.

במשך זמן קצר יצא שמו של הרב קליישר לתהלה בין כל לומדי התורה בגרמניה. המערב ששקע התחיל שוב וזרח. הם הרגישו שעל שמי היהדות הופיע שוב גאון כמשמעה הנמור של המלה, צנא מלא ספרי. כי האיש לא בטל אף רגע מזמנו, אלא על התורה הדרתו ותפארתו. על התמדה זו יוכלו להעיד כל הדברים המסופרים להלן, המעידים על בעל מרץ יוצא מן הכלל.

ואין כל פלא, איפוא, שהצעות רבנות רבות הוגשו לפניו מכל עבר. כל עיר ועיר בגרמניה חמדה אותו לרב עליה. מכתבי בקשה הריצו אליו רבים, אבל הוא לא רצה בשום אופן להיות "משרת הקהל" ולעשות את התורה קרדום לחפור בה. הוא דחה את כל ההצעות שהוגשו לפניו לעיון ואנה למושב לו את עיר מולדת אשתו, טהורן. אפשר משום שכאן היה

בידו להמשיך את השתלמותו העצמית בלי כל מפריע, באשר
הריצות אשתו, אשר נהלה את כלכלת הבית בטוב טעם ודעת,
המפיקה לו אפשרות להנות ולחשוב על דבר רעיונות אשר
התרוצצו במוחו וטרם יבשלו. כאן יכול היה לחדר לו פנה
שאננה ושקטה לשקול וישוב הדעת, למען יהיה מוכן ומזומן
ומלוכד לקרב לעת מצא...

הקהלה העברית כטהורן בהכירה בערך האיש הגדול
היושב בקרבה מנתה אותו לרב עליה. וכאן, כמובן, לא יכול
לעמוד בפני הפצרות ידידיו. הוא גם חשב שמשרתו זו, אשר
תכון לו בתנאים ידועים, לא תגזול ממנו הרבה זמן.

משרת רבנות זו קבל בעודו צעיר לימים, ושמש בה
כחמשים שנה. ויצוין עוד פרט ליפעתו: במשך כל חמשים שנות
שרותו זו לא נהנה מקהלתו אף כשרוך נעל. הרבה הפצירו
בו בני עירו שיקוב שכרו, אך הוא באחת: כך הוטל עלי
מן השמים, לא להנות מן התורה אף כחוט השערה. ובכלל
היו כל עבודותיו הרבות, הן צבוריות והן ספרותיות, שלא על
מנת לקבל פרס.

זמן רב התפרנס בצמצום רב. היה זמן שעסקי המסחר,
שטפלה בהם רעיתו, נרדדלו—והוא נשא כרוסיה. בשום אופן
לא רצה להנות מן התורה הנאה נשמית. הוא חשש שהנאה
זו תעכיר את הנאתו הרוחנית... גם אשת בריתו תסכה באורח
חייו של בעלה, והוא קבלה עליה את כל אשר נפל בחלקה.

הרב צבי הירש קלייזער ז"ל

בעלה שלה את פרנסי העיר, שהפצירו בו לקחת את שכרו, לרעיתו. אך היא ענתה בעניוותה ובתום לב: כטוב בעיניו יעשה. ורק בסוף ימיו זכה לשם „גביר“, ופרנסתו מצויה לו כדיוח ובכבוד. לא ארכו הימים והרב קלייזער הובלט מיד כרב תורני גדול—נאמן—צדיק, בתורה ובחכמה.

בתורה ובדעת הגה כל ימיו, לרבות את הלילות. ים של ידיעות ספג לתוכו, כיהודי, במשך השנים ששמש ברכנות. ספריו הרבים, כתבי היד ושפעת מאמריו בכתבי עת שונים מראים על עבודה אינטנסיבית שקידה והרוצה וכשרונות מרובי הגונים. וקים הוא את הצו „ללמוד וללמד“ במלואו. גדולות פעל על שדה הפצת התורה בעירו בפרט ובכל הסביבה בכלל. כנועם השפעתו משך אליו הון תלמידי חכמים שומעי לקחו. השפעתו היתה כבירה. הרבה לעשות נפשות ומקרב את לבם של ישראל לאביהם שבשמים. מטהורן יצאה נהרה לכל תפוצות ישראל.

תושבי עיר זו וסביבתה בפרט וכל גרמניה בכלל יודעים גם לספר ארוכות על דבר מדת אדיבותו של רבי צבי הירש במשך כל ימי היותו לרב עליהם, רואה נאמן לעדתו. הוא הצטיין לא רק בתורתו העמוקה כני ים ושכלו החרוף והשטן, אלא גם בטבעו, בכתונות נפשו העדינות, ביושר לבבו הוד ובמעלותיו התרומיות. וברגע הראשון הכיר בו האדם שכאן עומד לפניו סכל של הדורות שקברו, של יפי הדת האצילים, בעלי הנפש, שאחד מהם ברור ושנים—בתקופה.

הוא השקיע את כל מעינותיו בעשית צדקה וחסד. כל ימיו היה קמס בעבודות רבות לטובת הכלל. אדיבותו, לכו הטוב ונפשו הקדינה הפליאו את הבריות. מדה גדולה של אהבה ושלוש לכל אדם ואדם פכתה בקרבו בעז. צנוע היה במעשיו ומקבל את פני כל איש בסבר פנים יפות. דואג למצבו של כל איש נענה ומר נפש. המון אנשים צובאים על דלתותיו לתנות לפניו את קשי יומם. ידעו אלה שימצאו מעט ומחסה בצל אביהם הרחמן. וכאן תסופר גדלותו, בעיקר, בהגשת עזרה לפליטי רוסיה ופולין, שמסכות שונות נאלצו לעזוב את מקום מולדתם ולמצוא מחסה בארצות הסמוכות. גרמניה היתה הראשונה ששמשה מקום מקלט למתגרים האלה. והרב קלישר עמד על המשמר. בתור כזה היושב קרוב לספר כנס תחת כנפיו את כל הנדחים האלה ועשה רבות ונצורות למענם.

כן דאג הרבה להטבת מצב אחיו בארצות פזוריהם, וביחוד לאלה היושבים בארץ ישראל. ובכל כשרונותיו הרבים, בנועם דבורו, בעט סופרים ובפעולות מעשיות בא לעזרתם. כל ימי חייו היו שרשרת אחת של עבודה מרצית וענקית לטובת הכלל והפרט. וכל זה בלי כל תשלום גמול ממי שהוא, אלא הכל נובע מתוך עדינות נפשו, תביעה פנימית אשר דרשה ממנו לעמוד בחרף נפש לטובת אחיו הנפוצים והמפוזרים לכל רוח, כעין מצפון פנימי קול אלהים, היה מדבר מתוך כל היותו.

ומכאן נבין את כל החסרונותו לרעיון הנצחי שלו, שיסופר

הרב צבי הירש קליישר ויל

עליו להלך. ומכאן גם הפתרון למדת פרישותו החידתית. זהירותו לא להנות מתורתו ומעסקנותו הגיעה עד כדי קיצוניות ממש. ופעם אחת הנישה לו הקהלה תשורה ליום כלולות בתו הצעירה, אך בלי פקפוקים רבים השיב אותה מיד. מימיו לא קבל אף פרוטה אחת מבעלי הדין הרבים אשר צבאו על דלתותיו השכם והערב, אך הרוצה להתנדב לטובת ישוב ארץ ישראל—קבל מידו ורשם אותו לזכרון בפנקס הפתוח, המונח לנגד עיניו תמיד. ובכל זאת לא עלה אף פעם על דעתו של הרב קליישר אפילו צל רעיון של איימלוי תפקיד כל שהוא, ואם גם התרשלות מה שהיא, כמה שהוטל עליו. הוא לא עשה אף פעם את מלאכת ה' רמיה. עליו היו כל צרכי הצבור ולו שרת באסוניה וכתום לבב; ורועה נאמן היה לעדתו, עדת ישורון, בטחורן כל ימי חייו.

ב. עבודתו שבכתב

משהרבה הרב קלישר לצפות לתוך ים התלמוד ונושאי כליו החל מרגיש דבר מה תובע בנפשו פנימה. לפני המוח החריף והעמוק נתגלה המין חדשים ורעיונות שמצאם ראויים לבוא בקהל. וגם עבודה כתיבתו חדש היא ככל הליכות חייו. גם כאן נתגלה הטמפרמנט המיוחד שבו, החום הנפשי, ההתלהבות הקדושה. הלב הרגיש מה שהביע העט. לא היתה כאן כתיבה לשם כתיבה, אלא שוב דרישה פנימית נובעת מעומק הלב והרגש. כתב הלב. וזה נובע כמעט מכל ספריו.

בשנת תר"ג (1842) פרסם בדפוס קונטרס בשם „אבן כוחן“, באור על סימן פ"ט משו"ע חושן משפט. (יצא בקרוטושין). הקונטרס הזה הוא דוגמא מספרו הגדול שעמד להוציא. אחרי שלש עשרה שנה, בשנת תרט"ז (1855), הוציא את ספרו הגדול „מאזנים למשפט“. הספר הזה הוא פרוש ל„חשן משפט“ וכולל, באור רחב על כל דין ודין מני חוק ומשפט בדת תורתנו הקדושה, לברר וללבן דברי ראשונים ואחרונים לאמתה של תורה וגם פסקי דינים להלכה. הספר הגדול הזה הוא בן שלשה חלקים. יצאו

ממנו רק שני כרכים עד סימן ט"ב. (נדפסו בקרוטשין ובקניגסברג)
החלק השלישי נשאר בכתב יד.

שני הספרים האלה העידו על בקיאות עצומה, ועוררו
התפעלות רבה בעולם הרבנים. כאן הופיע לנגד עיניהם צנא מלא
ספרי במשמעה הגמור של המלה. מכל צד החלו לזרום אליה
שאלות ותשובות בכל עניני ההלכה, דת ודין. ויצוין כאן עוד קו
אחד לאפיו. הצדיק הענו הזה ענה לכל א ח ד ו א ח ד מהשואלים
במקורו ובזמנו; לכל אחד במגנון קל ונעים, מלבב ומושך. הגיונו
הבהיר, תפיסת השאלה, השליטה הגמורה בנכבי ים התלמוד והפוסקים
הפליאו את הנענים.

אך לא זה בלבד. הוא היה אחד מהרבנים היחידים שהתירה
לו ידיעה עצומה גם בספרי מחקר וקבלה. לא לתורה בלבד יסד
את כל ימיו ולילותיו. מוכנו הקדיש גם לשאלות ההויה שהטרידוהו
תדיר. גם הזמן, הסביבה ועמדתו בחברה דרשו ממנו העסקה
והתעסקות במקצועות אלה. בתור אדם לוחם מלחמת מצוה זקוק
היה לאוצר בלום של ידיעות בחכמת מה שאחר הטבעי וכו',
למען ידע מה להשיב לאפיקורוס. ומובן שבתור אדם חושב והוגה
דעות מוצא במקצועות האלה ענין רב, שלאט לאט נתחבבו עליו
מאד והיו למקור חייו. הוא חקר ובחן את דעות הפילוסופיה של
ימי הביניים ושל העת החדשה; התעסק בפרובלימות העומדות
ברובו של עולם האנושיות בכלל ושל עולם היהדות בפרט. הוא
עסק הרבה גם במקרא, בלשון העברית, ספרותה ודקדוקה. והודות

לכשרונותיו הנעלים ובהירות מחשבתו רכש לו ידיעה ראויה לשמה בכל אלה, עד שעלה לו לסלול לעצמו שיטה ידועה בפילוסופיה הדתית, השקפת עולם יהודית-דתית. והוא החל גם להסבירה בעל פה ובכתב. הרבה בנאומים. דרך זו שמשה לו תרים בפני כל הפוקדים שבהפקרא ניתא להם. הוא כתב על שיטתו זו הרבה מאמרים. הוא מצא לחובה גם לחקקה על ספר. מרוב שקידתו בתנין עמד על כמה וכמה שאלות של בקרת ונתות, וגם כאן מצא ליטא בהן מילתא.

בשנת תרנ"ג (1843) הוציא את החלק הראשון מספרו, אמונה ישראל. ואגב כדאי להעיר, שעבודתו הספרותית בכלל התחילה בשנה זו, בהיותו כבר לכן ארבעים ושמונה שנה. הרבה עמל ויגע האיש עד שנתן בטוי לסכום מחשבותיו.

הספר, אמונה ישראל הוא, מתקד עיוני כולל דרכי הפילוסופיה וחכמת מה שאחר הטבע בדרך קל ולשון צח כמופתים ברורים, ונלוו להם הבנת בקראות קשים ומאמרים פלאים. גם באור אי י ב ו ר ו כ ד ב ר י ק ה ל ת. תוכן הספר: פ ת ה ה ד ע ת (שלושה פרקים); מאמר ס ו ל מ ה ד ע ת (חמשה פרקים); מאמר מ ע ל ת ה י ח ו ד (ששה פרקים); מאמר ח ד ו ש ה ע ו ל מ (שישה פרקים); מאמר מ ע ל ת ה ש ג ח ה (ששה פרקים) ומאמר מ ע ל ת ה נ פ ש (יד פרקים). בסוף, מעלת תם וישר, באורי מקרא.

בספר הזה בקש המחבר לכסס את אמונת ישראל על יסוד השכל וההגיון. וכזה חשב לנצח את אויבי היהדות. בפרק

פתח הדעת' הוא רוצה, לחקר אם מותר או אסור או מצוה לדרוש דרכי אמונה בשכל וחקירה. הוא מבאר את התועלת שיש במציגה בין האמונה ובין החקירה. המחבר בא לכלל מסקנא שלא די בזה שהאיש התורני רכש לו ידיעה עצומה בתורה. עליו גם לעין, לחקור ולדרוש, להתעמק ולהתבונן בטעמי המצוות וביסודות האמונה. במאמר, סולם הדעת' הוא מוכיח שאין, להשען על השכל וכו'. אם קצרה בינתו של האדם להבין אין הוא צריך להוציא על סמך שכלו הצר והמצומצם מסקנות המטילות ספק באמתות הדת. יאמר: אני לא הנעתי לסוף הדבר. הדבר הזה מופלא ומכני. במאמר, מעלת היחוד' הוא מביא הוכחות בכריז, להבין ולהשכיל כי הוא האל הוא הכורא יחיד ומיוחד ואין שני לו, ומבאר את אמתות מציאת הש"ת ואחדותו על יסוד ראיות מצד ההגיון, השכל, החוש והנפש. במאמר, חרוש העולם' הוא מביא את כל ההוכחות של אלה המאמינים בקדמות העולם. ובים ידיעותיו הרבות בחקירות פילוסופיות הוא נלחם באריסטו, בקנט, באפלטון ובשפינוזה. במאמר, מעלת השנחה' הוא מוכיח ש,היוצר ית' משגיח ומביט על כל יצוריו בכלל ובפרט ובהעדר רגע אחד עין השגחתו ופעולתו לקיימנו אז כלה יחלוף כל נמצא לאפס ותוהו. והכל בראיות שכליות לקוחות מהנסיין, מטבע הנפש וכו'. במאמר, מעלת הנפש' הוא מביא, בחינה כללית על השארת הנפש, עדנה ועונשה" ומהות שכר וענש וכו'. ובמעלת, תם וישר"—באור על כל ספר איוב ע"י חקירה והמשך כל המאמרים" וכו'.

הספר הזה עשה רושם כביר על הקוראים. מכאן נוכחו כולם שהמחבר הרבה לקרוא בספרי פילוסופיה של חכמי ישראל וחכמי העמים. בהופעתו ראו בו חוש גדול, והביטו עליו כעל „ספר יקר במינוי“. כרעיונות הספר כסגנונו, עשו רושם חזק גם על חכמי ישראל החדשים. ד"ר יוליוס פירסט, עורך „האריענט“ כתב בעתונו מאמר על הפילוסופיה הדתית של ר' צבי הירש קלישר ומרים אותה על גם ומראה על יפיה. ב„המגיד“ גליון ז', כ' טבת תר"ז (16 ינואר 1857), כתוב: „בימים האלה בא לנגד עיני, ספר אמונה ישרה" חלק ראשון — — —. המחבר הנכבד הזה אשר חננו ה' בעושר ובכבוד ובכל זאת מנעוריו לא מש מאוהל התורה ופיו יענה בו בהקדמתו באמרו: „ועתה אברך את ה' אשר מנעורי העיר לי אהן בלמודים וכלבבי ינהלני במסבותיו על מי מנוחות והשקט באהל התורה. מעטתי העסק מפני התורה, כי שם צוה ה' את הברכה לכלכלני די בחיית“. והנה מן אז יצא „האמונה ישרה" לאור, זה כמדו שנים, לא חדל העץ הנחמד הלזה מלהוציא גם פרי טוב עוד, כי אוהב תורה לא ישבע תורה. וזה כשנתיים הוציא לאור ספרו, מאזנים למשפט" על חשן משפט, שני חלקים, אשר מצא חן בעיני גדולי זמננו, ועוד ידו נטויה — — —. הלאה מהלל הכותב את הספר, אמונה ישרה" אשר, טעמו היה בפיו כדבש למחוק. „וידעי משפט ספרו לי שהמחבר הזה יודע ומבין לכלכל דבריו במשפט וידיו רב לו בשים ופוסקים ושכלו חזק בפלפול וסברא. את כל זאת ראיתי ושמעתי ורחב לבבי,

כי האיש הזה מאתנו הוא, ואמרתי אספרה לאחי תושבי ממלכות רוסלנד ופולין, אשר ארץ פרייסען כמדבר שבמה בעיניהם, כי גם פה ימצאו מעינות מים חיים אשר לא יכזבו מימיהם —. ובאמת הספרים האמורים כאן השפיעו השפעה נמרצה על יהודי רוסיה ופולין. מכאן עמדו על הבקאות העצומה של האיש רב הענפים, השולט בכל מכמני התורה וההשכלה. הספרים הללו התפשטו בהמון רב. כשהופיע החלק הראשון של הספר, אמונה ישראל, עוררו השקפות המחבר חלוקי דעות שונים, בעד וכנגד. היו שהביעו הסכמה גמורה ושביעת רצון לכל הנאמר בספר, אך היו גם כאלה שהתנגדו לו ועוררו זכות עצום. גם חוקרים ומלומדים יצאו נגד דעותיו. והוא ענה על דברי משיגיו ארוכות וקצרות ב„המגיד“, ב„הלבנון ועוד. ב„המגיד“ גליון כ"ז, ג' מנ"א תרכ"א, כותב הרב קלישר מאמר בשם „מצב הפילוסופיה בזמננו“. במאמר זה הוא סותר את דברי קנט ה„מכחיש במופתי הפילוסופיה במציאות האל“. ובשנה זאת, ובאותו העתון, הוא כותב עוד מאמרים אחדים על הנושא הזה.

וצריך כאן לציין, שדבריו השפיעו מאד על קהל הקוראים. גם אופן הבעתו ולשון מליצתו השפיעו. הוא היה אחד מסופרי לשון עבר המזהירים, המהירים והמצוינים ביותר, המדברים ללב הקורא. ודבריו שיצאו מן הלב, לב קרש וטהור, נכנסו ללב. הוא גם הרבה לכתוב. שפע של רעיונות היה זורם בשעת כתיבתו. הוא השתתף בעתונים שונים ובמקצועות שונים. השתתף, בעיקר, לה

ב"המגיד" ב"הלבנון" ועוד ; במקצועות : חדושי תורה, פילוסופיה, עניני ישוב ארץ ישראל ועוד.

בשנת תרכ"ב (1861) פרסם את ספרו "דרישת ציון". הספר הזה הוא החלק השלישי מספרו "אמונה ישראלית" שהוציאו לאור שבע שנים לפני הופעת החלק השני. כי הוא הרגיש בצורך השעה ובחשיבות הענין. (על ספר זה ידובר בפרוטרוט בפרק ד'). בשנת תרכ"ח הדפיס קונטרס בשם : "שלום ירושלים" והוא : "הוספות חדשות לספר דרישת ציון, ונלווה למז קונטרס "שיבת ציון" והוא תשובה על דברי הגאון הגדול אב"ד דק"ק אלמונא נ"י בענין הקדש והמקדש". בשני הקונטרסים האלה נדפס מתחת לקו "מכתב מאליות" (אליותו גוטמכר).

בשנת תרכ"ט (1869) יצא החלק השני של הספר "אמונה ישראלית". החלק הזה כולל : "מחקר עיוני בטעם היצירה ובידיעה והבחירה ותורה מן השמים בכתב, בעל פה כמופתים ברורים וקצת מעמי מצוות, ונלווה להם הכנת מאמרים סתומים ומקראות קשים". גם הספר הזה, כחלק הראשון, עורר התענינות רבה בחוגי המשכילים וחלומדים. ושוב ניב חדש בלתי רגיל ונפוץ בעולם הרבני.

בשנת תרל"ג הופיע בורשה באורו על חמשה חומשי תורה שבו תרגום אשכנזי ושני פרושים עבריים : "ספר הברית" (פרוש הענין) ו"באור המלות". בבאור זה נשתקפה נפשו הענוגה של המחבר, ספוגה תקוה ואמונה, תקות אומה הקמה לתחיה ואמונה בגאולה עתידה.

הרב צבי הירש קליישר ז"ל

כן חבר באור על ההגדה של פסח, שנדפס בפני עצמו בשם „יציאת מצרים“. הגהות על שו"ע יורה דעה שנדפסו בתוך ספרי יורה דעה בשם „צבי לצדיק“. (כדפוס „האלמנה והאחים ראם“, וילנה). הגהות על משניות סדר נשים ונויקין, נדפסו בתוך המשניות (דפוס ראם). אך הרבה פרושים וחרושים על כמה מסכתות ופוסקים נשארו בכתב יד אחרי מותו.

אבל הרב קליישר לא התבודד רק בד' אמות של ענינים תיאורטיים ותורניים גרידא. הוא לא פרש לקרן זוית, הרחק מהחיים, מהסביבה, מאחיו; הוא לא נהג כהרבה רבנים חבריו, שבכל תפוצות ישראל בכלל ובגרמניה בפרט, שהצטמצמו באהלה של תורה ולא ראו ולא השתדלו להגדילה ולהאדירה. מלחמת הגנת, ואין צריך לומר תנופה, לא ידעו. הם התקפלו והתכנסו לתוך מחיצתם הצרה והמצומצמת, ואת הנעשה מחוץ לגבולותיהם לא הכירו ולא הרגישו. לא כן היה ר' צבי הירש. הוא כולו מסור ומוקדש לעמו ולתורתו. דעתו מעורבת עם הבריות. עינו פקוחה על כל המתהווה סביבו, במחנה ישראל. הוא מודיע בעתונות על כל דבר קטן או גדול המסרחש בחיי העדה. בכל העתונים העבריים נשמע קולו. וביחוד הצטין בין כל רבני גרמניה בזה שידע להגן על קדשי עמו במלחמה עתונאית נאותה והגונה.

וגם במלחמה זאת דבר לעם. ב„המגיד“, ב„הלבנון“ ועוד, בשיחות ובנאומים, נלחם בחרף נפש ברבנים כניגור, פיליפסון וחבריהם. הוא התריע בריש גלי ובשכלו בהחיר כנגד אלה הרזאים

את תשועת ישראל במעשה תקונים בדת. באפוריזמים עוקצים היה רגיל לתאר את אפים וקלסתר פניהם*). מענין להביא כאן מה שהוא כותב ב"המגיד", גליון ח' כ"ב אדר א' תר"ל (23 פברואר 1870), בשם "עת לבנות" נגד גיגר וסיעתו, אשר הוקם על לרב בברלין: "ועתה הוי הוי קרית ברלין, אשר מעולם אנשי השם היו בך—ואיך נהפכת לדרוש אל האובות ואל הידעוני (**). ואיך קראת רב לאיש אשר לא יאמין בתורה ובנביאים, כש"כ בתלמוד?". והמלחמה היא במרירות ובחום מיוחד. במאמר הזה הוא גם נלחם במתכוללים האומרים, "שאידיופה היא כירושלם". הלא כל המלכים והקוסמים כולם יפארו את ארץ הקודש ויאמינו כי קודש היא—ואנחנו בני ישראל נעשה ח"ו את הקודש לחול". ומשום כך ישמח כותב המאמר על אלה שהתעוררו, "על זכרון ירושלים עיר הקודש נחלת אבותינו ועל כל ארץ הקדושה אשר עיני ד' אלקים בה מראשית השנה ועד אחריתה". יפה הוא מדגיש כאן את הצד הלאומי שבדבר. "לכל יורק רק לזרים תנוכת הארץ, רק לאחינו בני ישראל הכוספים בכל לב לעבוד עבודה אדמה אדמת

(*) נביא אחד לרונטא: פעם אחת התאוננו רבנים לפני הרב קלישר על רב גרמני שהרע לשמוק הלכה. והוא ענה: אין פלא בדבר, ה"רב" הוא גם "דוקטור" (דוקטור רבינר) ו"דוקטור" הוא רופא חולים ומתיר אסורים... (מפי ר' סנדר שכור).

(**) בשם "אובי" הוא קורא את הד"ר אוב ובשם "ידעוני" את

איש המדע ד"ר גיגר.

הרב צבי הירש קלייזר ז"ל

קודש———". גם ב"הלכנוך" גליון ד' י"ג אדר א' תר"ל הוא כותב נגד שני אלה: "האוב (ד"ר אוב) והידעוני (ד"ר גיגר אשר אמנם ידעוני הוא)", ובכלל נגד סיעתו של גיגר ואנשי בריתו אשר הוניהו את הארץ הקדושה ו"מאסו בתקוותינו אשר נתנו בלבנו נביאינו וחזיני".

בכעס עצור ובמרירות מיוחדת הסתער בעתון "אורינט" על המתקן הקיצוני הולדהים, שהציע לבטל את השבת והמילה. וכדאי לצין שבכל מלחמתו זו הדגיש תמיד את כל הצדדים הרעים שבתקונים ההם, הן מהצד הרתי והמוסרי והן מהצד הלאומי. ושוב: במלחמה זו מצד רב חרד קיצוני הובלט ביתוד א פ י ו של הלוחם. גם בשעה שהמרירות הגיעה למרום קצה התנהלה המלחמה במין רך מיוחד. מי שיעבור על כל הפולמוס הספרותי שבענין זה יתפלא על כלי הזין העדינים שהשתמש בהם האיש בצורה מלבבת כל כך ושהשרה רוח מיוחדת על הקורא. עוד המון מאמרים כתב הרב קלייזר על אודות ענין אחד שהקדיש לו כל ימי חייו, לרבות הלילות, והוא: ר ע י ו נ י ש ו ב א ר ק י ש ר א ל .

ה-ראשון לציון.

לפעולת-הפעולות ומעש-המעשים של הרב הנאון ר' צבי הירש קלישר תחשב כודאי עבודתו הענקית לטובת „חברת ארץ נושבת" או „ישוב ארץ ישראל", שבה השקיע את עצמו, גופו ובשרו, נפשו ונשמתו, ושבה קשר את שמו לעולמי עד. על ידי פעולה זו, שהוא, בעיקר, היה ממציאה, משכללה, ממפחה ומנחלת, העלה האיש למרומים ונחשב בפי כל כראש וכראשון לתקופה חדשה בחיי עמנו; ממנו פנה וממנו יתר לתנועת „חבת ציון", זו שהביאתנו עד התגשמות רעיון התחיה, זו שבקפיצה נחשונות דלגה על דורות רבים וחזרה למקורה הראשון.

עוד לא קם האיש שיעריך כראוי את מפעלו זה, מפעל ענקי שהיו דרושים לו כחות גאוניים, כחות העזה ומרץ כביר; גלוי שאינו נראה ואינו מתגלה אלא למעטים שבדורות עשרות.

מעט מועיר נגענו לעיל במלחמתו המרה של הרב קלישר במתבוללים לכל גוניהם, וכיחוד ברבנים ה„מתרברבים" המטיפים לתקונים בדת ו„מואסים בתקוותינו אשר נתנו בלבנו נביאינו

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

וחזונו". הוא ראה בעיני רוחו במעשי ההתבוללות הריסה גמורה ביסודות הלאומיים. הוא הרגיש הרגשה עמוקה שהנוף הלאומי הולך ומדלדל. הוא גם הבין שכל הוכחות עם גיגר וסיעתו וכל המחאות נגד המתכחשים הם ללא הועיל. דרושים, על כן, מעשים כבימים שיטפחו על פניהם.

הרבה התעסק הרב קלישר גם בדבר ה"אמונה הישרה" של היהדות. ובחתרו בים מחשבותיו נתעוררו בלב קדוש זה הרבה רעיונות על דבר מהותה של הגאולה העתידה. ידע הוא שמהות זו תופסת מקום גדול ביהדות ורצת, איפוא, להגיע לעמקת, לבררה וללכנה, לברר לעצמו דרך בים הזה למען הסכירה לאחרים. וכאן באה לו לעזרתו ידיעתו העצומה בכל התלמוד והמדרשים, הספרות החקירתית והקבלתית והפרשנית. מתוך כל העיון הרב יצאה לו החלטה גמורה שמצאה לברורה וודאית, הכראית לצאת אתה לרשות הרבים. לפי דעתו, הגאולה העתידה, גאולת ישראל מגלות אדום, תהיה בדרך הטבע. "אל יחשוב החושב כי פתאום ירד השם ית"ש משמים ארץ, לאמר לעמו: צאו! או ישלח משיחו כרגע מן השמים לתקוע בשופר גדול על נדחי ישראל ויקבצם ירושלימה—לא כן קורא המשכיל, ודאי כל יעודי הנביאים יתקומו באחרית הימים, ולא במנוסה נלך ולא בחפזון יום א', כי אם מעט מעט תבוא גאולת ישראל—" (דרישת ציון). ולגאולה זו ש"תבוא מעט מעט" צריך להכשיר את הקרקע. היא דורשת הכנות ידועות של עבודות מעשיות בארץ ישראל. ובו ביום שנתרכזו

בשאיפת הגאולה, הדגיש והטעים חמיד את העבודה הסעשית בראש וראשונה. הכשרת הקרקע גם נמצאת בידינו. הכל תלוי בנו. צריך שתהיה, "אתערותא דלתתא". סך הכל צריך ליסד בארץ ישראל ישוב עברי וכידינו לעשות את הדבר.

ונפלא הדבר: עוד מראשית התלבטותו בשאלת תשועת ישראל חפס כבר את רעיון התחיה לכל היקפו ועסקו. וכבר אז עמד על עקרי הדברים שעליהם הושחת בעיקר כל גשום הרעיון הציוני: הגאולה תבוא אך ורק על ידי מעשים, על ידי עבודת האדמה, ועל ידי סיוע מכל הזרמים שבגולה לשוב ולבנות את ארץ עברנו (ויהא זה אפילו מאומות העולם, מהישרות שבהן). הרעיון הציוני עם כל הפרובלימות הכרוכות בו והמסתעפות ממנו התארג והשתזר בהרמוניה נפלאה בכל הוית השל אישיות נעלה זו. ואין פלא, אפוא, אם העולם היהודי הביט על זה באותה שעה כעל "גלוי", גלוי מיוחד במינו. היה כאן יותר מהאררת עינים בלבד...

הוא גם רצה לבסס את רעיונותיו על דברים מסשיים. הוא פחד פן יהיה גזרל הרעיון של "שיבת בנים לגבולם" כגזרל כל הרעיונות היפים, באין במים מוצק תחת "רגליו". הוא רצה לבנות פן קים ליעור הלאומי. חפץ הוא שיהיה לו לרעיון על מה להשען. ומשום כך הוא בא לרעיון של בנית מזבח על הר הבית ולהקרב קרבנות. ובוה חשב לקשר את היסודות של הרעיון הלאומי, למען יהיה מעורה, אחז ודבוק ב"יש" קבוע. ורק

לאחר שיהיה בארץ ישראל מספר דמינכר של יהודים—תהיה שעת כושר לביאת המשיח.

עוד בשנת תק"צ (1830) נקר רעיון זה במחו ולא עזבהו עד הרגע האחרון. מאז התחיל חושב על דבר יסוד ישוב עברי בארץ ישראל, על דבר הנאולה העתידת, על רעיונותיה והוצאתה לפועל.

את הגות לכו ברעיונותיו אלה הביע בספר מיוחד בשם „דרישת ציון“, שעל תכנו ידובר בפרק הבא. אך לפני זה הציע את נצני רעיונותיו בכמה וכמה מכתבים שכתב לרבי עקיבא איגר, לחתנו רבי משה סופר ולעוד גדולי הדור. הוא ידע את גודל האחריות שכדבר, אבל הרגיש שמהפכה גמורה מתהווה בנפשו. הוא הכיר וידע שברעיון הזה יש משום הריסה במחשבות הרגילות והמקובלות. הוא, הנאון, העמקן, זך השכל, המתרוסס מעל מביכתו—ובמחו מתרוצצים חדושים וגלויים שבעיני רבים, המון העם, ובינו גם רבנים ומלומדים, יראו לדברים מזוהים וחסרי טעם. מכל זה ידע רבי צבי הירש—אבל אחרת לא יכול...

בנוגע לענין הקרבנות התעורר וכוזי-הלכה בינו וכין רבו רבי עקיבא איגר. רבו השתדל להניאו מרעיון זה. אבל הרב קליישר, שהגה והרהר את הרעיון הזה הרבה שנים עד הגיעו לכלל הקלטה זו, היה בטוח באמתות דבריו והתמסר כלו אליו והשתדל בכל מאמציו כחותיו לסתור את דברי רבו ומענותיו. וכשנסתבך רבי עקיבא איגר בוכוח המוצע

לפניו שלח את כל המשא והמתן ההלכי לחתנו הגאון ר' משה סופר בעל ה"חתם סופר". ואחרי וכוחים ושאלות ותשובות הרבה עלה בידי הרב קלישר להוכיח את הדבר לפני רבי משה סופר ולהביא גם אותו לידי הסכמה גמורה להשקפותיו. בעל ה"חתם" מצא שבנוגע לצד ההלכה אין כל עכוב בדבר, אלא הוא דחה את כל הענין רק מתוך עכוב הגיוני. לפי דעתו זהו זכות סתם שאין בו תועלת ממשית. הלא הממשלה התורכית השולטת בארץ-ישראל לא תרשה ליהודים בשום אופן להקריב קרבנות על הר הבית, המקום שבו נמצא מסגד עומר הקדוש למושלמים. והנה מכתבו של הרב ר' עקיבא איגר להרב קלישר: „לכבוד וכו' אודיע שאתמול השגתי תשובה מכבוד חתני הגאון נ"י, וכתב בזה הלשון: „מה שכתב מרח לבקש משר ירושלים ליתן רשות להקריב, הוא קפרן גדול על אתר דא לכל יקריב שם מי שאינו מאומת ישמעאלים כי שם נבנה בית עבודה שלהם ואומרים שאבן שתיה באמצע הכיפה ההיא, ולא יקרב שם איש זר שאינו מאומתם—". רבי משה סופר הבדיל גם בין קרבנות צבור ובין קרבנות יחיד. אך הרב קלישר לא הודה לו לכך. הוא התאמץ שוב להוכיח בהמון ראיות ובבקיאות עצומה שמותר להקריב קרבנות צבור גם בזמן שאין בית המקדש קיים. ואם אמנם בעיני רבים, ובעולם התלמודי ביחוד, עוררה הצעתו זו, שהיתה בה משום העוה מיוחדת במינה, רעש ידוע וזעזועים שונים, ואחרי זמן מה, כעבור חריפותה, השתקע כל הענין והעולם חזר למה שהיה,—אך לא כן היה עם

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

רבי צבי הירש. אצלו לא נשתכח הדבר ולא היה יכול להשתכח. הרעיון הזה נבע מתוך פנים פנימיות, ממעמקי היותו; לא שאל היה אצלו. הוא נולד וחי בתוך תוכו. היה למקור חייו. משום כך אין כל פלא אם המשיך את הוכחות עד הרגע האחרון ובכל הזדמנות שהיא, בכתב ובעל פה, בצנעא ובפומבי, באופן ישר ובאופן בלתי ישר.

ומענין: הרעיון של הקרבת קרבנות וכו', שהיה לחם חוקו של האיש, היה נראה בעיני העולם, ואפילו בעיני ידידיו האינטימיים ביותר, לרבות גם בני משפחתו ויוצאי חלציו, כעין דבר משונה שלא כדאי לשים אליו לב. היו שקראו לזה „שגעון“ כמש. אנשים שהללו והקריצו את הרב קלישר „הנאון“, התבישו להעלות על דל שפתותיהם את „מעשי הילדותי“ שלו והבליעוהו בנעימה. אך לא כן הביטו ומביטים על זה מביני דבר. ויפה אומר נחום סוקולוב לאלה המלעיגים: „נענית לכן, עצמות הורי! דבר זה, שהיה בעיניכם טפל, אני נותן רשות לאמור, שהוא היה העיקר, הטעם—בעיקר בחייו, בשאיפותיו ובחזיונותיו של אותה האישיות רבת ההגיון והעלילה“. ובשלל צבעים מתאר סוקולוב את ה„קוריוזן“ הזה: „היה אותו דבר, ענין של מזבח ופרים וכבשים ו„עשרון לכבש האחד“? זה היה אחד מהענפים, אחת מהצורות המוחשיות שההלכה צריכה בהכרח ועפי' המסורת, לדון עליהם. בתוך תוכם של הלבושים המקודשים האלה טמון היה גרעין אחד: נקודה טמורה ואמיצה,

נעגוע הנפש הלאומית אל מקור מחצבתה, משיחיות יהודית לאומית! זה היה נציון מלחש תחת האפר, שעלה והתלהב; זאת היתה ריבולוציה חשאית, היכלית, פנימית, שהתכוננה לקעקע ולהרוס עד היסוד את שיטת ההמתנה וההסתפקות בגלות ובצפיה בלי מעשים*).

בשנת תקצ"ו (י"ב אלול) כתב הרב קלישר מכתב גדול לשר ר' אשר אנשיל רומשילד שבו באר בקצור נמרץ את דעותיו על הגאולה העתידה, שתמציתה כלולה בספרו „דרישת ציון“ שנתפרסם אח"כ. והוא מסים: „ועתה מה מאוד מחויב כל איש ישר לעורר את רוחו ולבבו, אולי יהיה בכחו לפעול מה בדבר הגדול הזה ולתת עוז לאלהים ושכינת עוזו ולזכות כל ישראל להיות אם הבנים שמחה. הלא כל נפשו וכל מאודו וכל רכושו וממונו של איש ישראל כאפס ואין לחשוב לו נגד ישועת אלהים ועמו ישראל ושיבת ציון—“. במכתב הזה הוא חותם: „תלמידו של הגאון הגדול החסיד המפורסם רשכבה"ג מו"ה עקיבא איגר אבד"ק פחנא".

מכתב כעין זה שלח הרב קלישר אחר זמן גם לשר משה מונטיפיורי (ה' חשון תקמ"ה—מ"ז אב תרמ"ה). ר' משה מונטיפיורי השיב לו שהרעיון לקח את לבו ו„לבו תמים עמר, ולכשיהיה בארץ-ישראל יתבונן בדבר ויעשה נסיון: יקנה אדמה וישיב עליה עניים מבני ישראל. הוא גם קים את הבטחתו זו ועמד

* עין על כל זה ב„העולם“, גליון נ"א, כיב כסליו תרס"ה.

לצדו של הרב קלישר והיה מידידיו הקרובים ביותר כל הימים. בהשפעת הרב קלישר קנה השר בשנת תרט"ו שדה של חין בסביבות העיר יפו. עד היום הוא נקרא על שמו של השר מונטיפיורי. והוא גם הפרדס הראשון שנקנה בארץ ישראל. בשנת תרי"ז נסע השר לארץ ישראל, לשים עינו שם על הדברים המועילים אשר הכין שמה וכו'. וב"המגיד" גליון י"ד, י"ג אדר תרי"ז (9 מרץ 1857) מודיע על זה הרב קלישר מיד: "האדון והשר אוהב ישראל בכל נפשו ומאודו וכו' כמ"ה משה מאנטיפיורי מלונדון יחיה לא ישקוט ולא ינוח מלפעול פעולות חסדו בארץ הקדושה. בשבוע העבר קבלתי מכתב מהנאון הנשר הגדול וכו' מרה נתן אדלר אבריק לונדון וכתב אלי להודיעני כי השר מאנטיפיורי נוסע כעת לארץ הקדושה לשים עינו שם על הדברים המועילים אשר הכין שמה, כי דבר גדול עשה משה הנ"ל להוציא דבר מלך שלטון אשר יוכלו היהודים שמה לעבוד האדמה אדמת קודש בכל מקום חפצם ואזר כנבור חלציו לעורר את לב אחינו שמה ויחזק ידים רפות לעבודת אדמה ולנטוע הנשמות ולבנות הנהרסות וכו' וכו'". ויתר תקפו וגבורתו של השר משה מונטיפיורי הלא הם חרותים על לב הישוב העברי. וברגעים שהננו מחשבים את חשבון תולדותיו ותולדות הישוב, עולל טפוחו, נזכור נא גם כן את מעוררו לכך... ותרחק גם דמות קדשו של הרב קלישר לנגד עינינו ותאיר את דרכנו, דרך הבנין והיצירה.

וכן היה לרב קלישר באותו הזמן וכוח עצום, חלופי מכתבים

ופלפולים, עם הרב ר' נתן אדלר (1803—1890) אב"ד לונדון. וגם
הלה הושפע מדבריו, והסכים לעצתו בזה.

וקשה היה באמת לכל מתוכתיו הרבים לדחותו ולהזיזו זיז
כל שהוא מרעיונו שנמסר לו בכל רמ"ח אבריו ושם"ה גידיו.
כי משנכנס לענין לא נח ולא שקט עד שהוציא כאור צדקתו.
הוא הסתיע מכל הספרים, וביחוד מכתבי הקדש (לרוב מספר ישעיה)
וזמאמרי חז"ל. והוא ידע גם ממה להסתיע. הוא באחת: צריך
להרחיק את היהודים מן העצלות ומהכטלה ולהרגילם לעבודה
גופנית. אחרת לא תפס. כך צריך להיות. ועל זה היה לו המון
ראיות והוכחות ומופתים שאי אפשר היה כלל להכחישם.

ואין ספק שרעיונותיו אלה לא יכלו לעבור מבלי השאר
רושם כביר. אחדים התלהבו לרגלי הרעיון הזה ואחרים הביטו
בעין רעה על השקפה, מוזה"י זו. רבני אשכנז התנגדו. הם ראו
ברעיון זה כעין סתירה להשקפת היהדות, הרואה את הגאולה
העתידה בצורת, עני ודוכב על החמור". וכשהתחיל כותב לארץ
ישראל ולכרר את הרעיון באה התנגדות נמורה גם כשם, וביחוד
מצד תושבי ירושלים, ובראשם הרב הגאון ר' מאיר אורבך, בעל
אמרי בינה, לפנים אב"ד קליש. התנגדות זו מצד ארץ ישראל
עצמה היתה מטעם אחר. קשה היה לאלה, לתפוס ברגע הראשון
את החרוש. וחששו, ומעט בצדק, שיש כאן ירידה לתוך הרגלי
חיים. רעיון זה עלול היה בתחילתו להזיק במקצת לעניני התמיכות
בארץ ישראל.

אבל הרב קליישר לא נואש. הוא נלחם בחרף נפש. וזכותיו לא שבו ריקם. הוא עשה נפשות רבות לרעיונו. זה שעמד בראשונה בהתנגדות—התקרב באחרונה. בין המודים לו היה גם ר' עקיבא איגר, רבן של כל בני הגולה. לאט לאט השלימו אתו גם רבני גרמניה. עלה בידו למשוך לרעיונו גם את החכמים פרופיסור היינריך גרץ ומשה חם. השפעתו עליהם היתה גדולה (עין על זה להלן בפרק ר').

בשנת תרי"ט שלח מכתב לרב החכם השלם שר ונגיד צדיק ותמים שמו הולך בקצוי ארץ מרה אברהם כהן נ"י. במכתב מלא ענין זה נאמר בין השאר: מראשית כל אתכבד לשלוח לידו הגדולה חבורי, אמינה ישרה אשר הוצאתי לאור זה מ"ב שנים, אולי ישים עין תומתו בו, ואמצא חן בעיני אדוני לשום הדברים האלה על לבו אשר אציע לפניו בזה. חן זה כעשרים וחמש שנה תפעם רוחי בקרבי עבוד ישוב ארצות אבותינו, מקום מקדשנו, ובררתי בראיות נכוחות עוצם החיוב וגודל המצוה ושכר הצפון בלי סוף לעוסקים בפעולות ארץ נושבת, וכבר דברתי מזה בעודנו בחיים עם אמור הגאון רשכבה"צ ר' עקיבא איגר זצוק"ל אשר הסכים עמי. ואחר זמן עודרתי גם רוח השר הגדול רב חסד ופועל צדק ר' משה טונטיפורי אשר אגרותיו עוד תחת ידי, אשר השיב לי שגם לבו תמים על זה; גם עם הגאון החכם השלם מרה נתן אדלר הרב דק"ק לונדון היו לי חלופי מכתבים ופפולוים מענין זה והסכים על עצתי בזה כאשר הכל

בכתב אתי—'. אחרי זה הוא מכאר את עיקרי שיטתו: (א) סבת הנאולה תהיה עיי שתעשה ארץ-ישראל (על ידי חסדי מלכי איירופא הישרים החסידים) ארץ נושבת מבני ישראל—'. (ב) כי מעט מעט תצמח קרן ישועה—'. (ג) טוב הצפון להעוסקים ביישוב ארץ-ישראל—'. (ד) שראשית הישועה יהיה עיי מלכי אומות ושרי ישראל—'. ואחרי שהכותב מכאר את ארבעת מעיפיו הוא מסים: ועתה אדוני, עיני הכלל עליך, כל יחרש וכל ישקוט, איש גדול ליהודים הטוב בעיני אלהים ואדם, וימלא ידו להושיב ארץ נושבת בכל עת, וידבר גם על לב השר הגדול ראטשילד כי פעולת צדקתו יעשה פרי בכל יושבי תבל וצדקה תהיה לו לזכות נחלה בלי מצרים ולרב טוב הצפון עין לא ראתה וכו'. זאת לדעת כשיהיה טוב בעיני אדוני לפקדני להיות שליח לו במצוה הלזו בדבר הגדול הזה, או ליסע לארץ הקדושה לשום עיני פקוחה על כל אשר יעשה שמה בזה, בכל אלה פקודתו תשמור רוחי, ואל כל אשר ישלחני אלך, בל"ג, במסירות נפשי ומאודי—'. על המכתב הזה ענה אלברט כהן: דברי אשר דברתי בקול רם באספת חברתנו היו לדבר זה—'. הוא הושפע מאד מדברי הרב קלישר, והשפעה זו נמשכה עד הרגע האחרון.

בין הרבנים הרבים אשר הסכימו אתו כמשך הזמן נזכיר אחדים מהם: הרב ר' יעקב צבי מקלנבורג אבדיק קניגסברג. במכתבו לרב קלישר, מיום ג' חיי שבט תרכ"א, הוא כותב: מי יתן! ויתעוררו רבים מבני ישראל משלומי האמונת,

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

ויחזיקו בידיהם לנמוע הארץ הנשמה ולכנות הנהרסות—
ר' מאיר ליבוש מלבי"ם כותב בין השאר: ,ובעיקר
הדבר דבריו אמתיים וכנים'. הרב ישראל יהושע אברק
קוטנא כותב במכתבו, מיום ו' טבת תרכ"ד: ,הן האירו אל עבר
פני אמרותיו היקרים ושמחתי בראותי גודל התאמצו בדבר חברת
ישוב ארץ-ישראל —'. מכתב ארוך כתב אליו החכם-באשי
מירושלים ר' חיים דוד חזן סיט. הוא גומר: ,ובכן נא גבור
חזק ויאמץ לבך, ואתם שרי ישראל חזקו ויאמץ לבבכם לקרב אל
המלאכה. עוד יקנו בתים, שדות וכרמים לעשות צדקה בארץ—'.
,מעתה קומו השרים שרי צבאות ישראל חזק ונתחזק בעד ערי
אלקינו; משחו מנן בבנון ירושלים וגאולה תתנו לארץ'. ,אל תראו
ואל תחתו כי ה' עמנו, וכל מלכי האדמה לכם שלם עמנו ואנחנו
עמם—'. הסכימו גם הרב ישראל סלנטר, ר' משה גידמן מוינה
ועוד רבים מגדולי ישראל וגאונים.

באמצע הקיץ של שנת תרי"ב (1860) נגש הרב קלישר
לפעולות מעשיות, להוציא לפועל את תכניתו שעובדה בשקול דעת
רב כל כך. הוא קרא לטהורן מועצה קטנה של יחידים סגולה,
גדולי גרמניה ורבניה, והתיעצו על דבר ראשית הפעולות בנשום
התכנית שלפניהם. לישיבה הזאת קרא גם את הצדיק ר' אליהו
גוטמבר (תקניז — תרל"ד) ושתף אותו בעבודה הענקית הזאת.
ומאז הוא מתייעץ אתו בכל השאלות הנוגעות לישוב ארץ ישראל
ולהתיעצות זו היה ערך מיוחד.

הרב אליהו גוטמכר היה מפורסם בתור איש אלהים. בעודו רב בפלישין קראוהו בשם, צדיק. בבואו לכהן בתור רב בגרידיץ (חבל פוזנא) נהרו אליו המון חולים והשפעתו היתה כבירה. ענותנותו גרמה שיפרסם אד"כ הודעה גלויה שבה הוא מודיע שאינו אלא אדם פשוט ושיפסיקו לבוא אליו בהמונים. בהודעה זאת (ב,המניד' גליון י"ב כ"ח אדר תרל"ד) נאמר: אולם מומן קרוב בא רעש להמדינות שאני כבן בית לפני המקום וכוה שמו רבים שיירות גדולות פניהם עלי. — צריך לומר להם לא שניתי כיכ הרבה. ועלי להודיע כן לא מחבת ענוה רק באמת כן הוא—. שכל הברכות שאני מכרך אין רק ככל אדם פשוט. מההודעה הזאת אפשר ללמוד עד כמה גדולה היתה השפעתו של הרב גוטמכר על מביכתו בפרט ועל גרמניה בכלל.

והנה בגשת הרב קלישר לגשום תכניתו מצא בידיו הצדיק עוזר ותומך ומסור בכל לבו ונפשו לרעיונו. הוא קרא אותו לטהורן ושם שוחחו ארוכות על הנושא הזה. במועצה הזאת הניחו את אבן הפנה לתנועת חבת ציון, שלתוכה נכנסו המון יהודים יראים ושלמים מיהודי גרמניה ושכמשיך הזמן הקיפה ארצות רבות. ומוצלת מאד היה צעד זה מצדו של הרב קלישר שהכיר והרגיש בצורך לשתף בפעולה הזאת אישיות מפורסמת ונאצלה כמו הרב ר' אליהו גוטמכר.

באותה המועצה הוחלט: למשוך אל הרעיון את לב גדולי האומה, שלהם השפעה ישרה על קשרי העם, וליסד חברה לישוב

הרב צבי הירש קלייזר ז"ל

ארץ־ישראל, שבה ישתתפו כל בני שדרות העם. וכאן עמדה השאלה: מי יקח עליו את כל הטרח הזה, לדבר עם גדולי ישראל, הרחוקים מרעיונות כאלה תכלית רחוק ושקשה להשפיע עליהם בסתם אמרים?—הרב קלייזר היה זה שנכנס בעבי העבודה וקבל על עצמו לנהל את כל המשא והמתן הזה. עבודה זו, הדורשת מאמצים כבירים, לא הפחידתו. הוא הסתלק מכל הענינים והטרדות, הפרטיים והצבוריים, והשקיע את עצמו ראשו ורובו בענין החברה האמורה. הוא שם לילוח כימים וכתב המון מכתבים אל הרבנים הנאונים המפורסמים ביותר שבכל העולם ולאנשי השם די בכל אתר ואתר. במכתבים האלה השתדל לנמיע בקרבם אהבה לארץ אבותינו, ואם גם חלק המאה ממה שהיה נמוע בנפשו הוא. הוא האמין אמונה עמוקה באהבת עם ישראל לארצו, אבל הוא רצה לעורר את הנימים הללו החבויות במעמקי נשמתו. הוא גם החל לנסוע לערים רבות להפיץ את הרעיון של ישוב ארץ ישראל. והשפעתו היתה גדולה מאד. וזה אפשר להכיר מתוך ההסכמות הרבות שאחדות מהן הבאנו לעיל. כל הרבנים האלה מצאו כי הרעיון של ישוב ארץ ישראל, שהרב קלייזר מסביר, מנתחו ומבארו, הוא ענין חשוב שכדאי הוא לתמיכה ממשיה גם מצד שלומי אמוני ישראל.

הרבה מגדולי ישראל ענו לו שהם מוצאים את השאלה המוצעת ראויה לתשומת לב ומוכנים לעין בה ולחזות אחר כך את דעתם. כמובן שתשובה כזו לא יכלה להרגיע איש כמו הרב קלייזר.

הוא לא תפס ולא השיג כלל, תשובות דיפלומטיות... והוא לא פסק מלעורר במכתבים אחרי מכתבים את טובי היהודים, המנהיגים והעסקנים שבלונדון ובצרפת שיקרכו אל המלאכה, מלאכת הקודש, לעשות דבר ממשי לטובת ישוב ארץ ישראל.

ואחרי שהכיר את השראת הקרקע לרעיונו, אחרי שבססו והסבירו לגדולי ישראל וחכמיו, על ידי שיחות פרטיות, נאומים ודרשות, אספות ומועצות וקשרי מכתבים תכופים, — יצא אתו לרשות הרבים, לצבור הרחב, על ידי העתונות: המגיד, הלבנון ועוד, ועל ידי ספרים שלמים המסבירים את הרעיון באר היטב. מכאן גם בא לספרו הקלסי בתנועת חבת ציון — „דרישת ציון“. וכך הלך מחיל אל חיל במעוף של מנהיג אמתי היודע את אשר לפניו.

הספֶּר "דְּרִישַׁת צִיּוֹן וְהָדוּ.

בשנת תרכ"א (1861) נתיסדה על ידי הד"ר חיים לוריא בעיר פרנקפורט על נהר אודר החברה הראשונה לישוב ארץ ישראל. הד"ר לוריא בתור בעל מסתורין ורזין ראה בישוב ארץ ישראל את הדרך לצרוף ההוי הישראלי ולחקון העולם והנפש במלכות שדי. הוא ראה בעיני רוחו את כתמי הגלות שעשו שמות בנשמת ישראל. ארץ ישראל שמשוה לו, איפוא, הנקודה היחידה שבה אפשר להטהר ולהודכך ולהגיע לידי שלמות המדרגה העליונה, שעליה הושתתו אשיות האומה העברית. ומשום כך התמסר הד"ר לוריא לרעיון ישוב ארץ ישראל בכח עילאי מיוחד במינו, שהלהיבו והעלהו למדרגת עסקן חרוץ בלתי נלאה.

ומאותו היום שנוסדה החברה האמורה, נעשה הרב קלישר מיד לאחר מראשי מנהלית. הוא ראה בה אות ממרום. סימן שרעיונו הולך ומתקרב לאתחלתא דמעשים. הוא התחיל על כן לנהל לטובתה תעמולה נמרצה. וביחוד השתדל להסביר את רעיון החברה לפני הרבנים ומעוררם שימנו על המפעל הזה.

בעבודת תעמולה זו מצא הרב קלישר צורך ושעת כשר להסביר את הרעיון באר היטב. גם החלטת האספת, שהיתה בטהורן בשנת תרכ"ו (1860) בהשתתפות הרב גוטמכר (עין לעיל), האומרת: הפצת הרעיון, הרחבת הגבולין וכו', דחפתו לצאת בפומבי בתכנית מעובדת ומוסברת לכל. גם מכתבו של ד"ר לוריא מפרנקפורט דאודר לרב קלישר, המתאונן על חוסר ספרות תעמולתית, הנחוצה מאד ברגע זה, המריצו להחיש בפרסום מצעו. ולא זה בלבד. הוא גם הרגיש שכבר הוכשרו לכך הלככות במקצת. מעתה יבינוהו. האטמוספירה, שהיתה כלה מלאה בטול וצחוק, נטהרה.

ומשום כך נגש הרב קלישר בשנת תרכ"ז (1861) להוציא לאור את ספרו המפורסם, דרישת ציון. במהדורא ראשונה זו (נדפסה בליק) הוא קורא את הספר בשם „אמונה ישרה". וכך כתוב ב,שער ספרו: „אמונה ישרה חלק שלישי. יקרא: דרישת ציון וחברת ארץ נושבת. זה החבור דרישת ציון היה הנלווה לספר אמונה ישרה ח"ב... אכן עתה בא עת אשר ציון מקט דורש יש לה בפרט מחברת ישוב ארץ ישראל אשר מק"ק פ"פ דאודר אורה ורוח, ע"כ אמרתי לתת דין קדימה לחבור הקטן הלזה, ואחריו יודפס בעיה ספר אמי ח"ב אשר רבים שאלו עלימו ואחכה שכתלק הראשון גם השני ימצא חן בעיני המשכילים". (הספר הזה נדפס כלו באותיות רש"י).

את הספר, דרישת ציון חשב המחבר לחלק שלישי מספרו

הרב צבי הירש קלייזער ז"ל

„אמונה ישרה“, והוציאו לאור שבע שנים לפני הופעתו של החלק השני. אמונתו הישרה דרשה ממנו את המאמצים לגאולה. שיבת ציון היתה מעין „פועל יוצא“ מכל השקפת עולמו היהודית. מכל המכתבים הרבים שקבל הרב קלייזער בימים ההם נראה שישנם מתפלאים רבים על עקשנותו הנפרזה בדרכו זו; הוא לא ותר אף כמלוא נימה על רעיונותיו; אי אפשר היה להטותו מדרכו במאום. אבל אם נקח בחשבון את המחיר שהוא שלם בעד הרעיונות האלה: זמך־עיון של שנים רבות, עבודה מפרכת את הגוף של הפרט, חטוט ונקור, — לא נתפלא כלל על העקשנות הזאת. פה עמד אדם שהתקפל כלו לתוך תוכו ודלה משם אוצרות גנוזים של ישרות וחריפות. הוא עמד לבדו, בודד וחזק ברעתו. ומיום שנתיחדה פנה לרעיונו שוב לא נתפנתה לעולם... הוא מלא את כל חדרי לבבו.

ודי לנו לקרוא את השורות הראשונות של מאמרו הראשון שבספרו „דרישת ציון“*) ונראה מיד באיזה כלי זין נגש הרב קלייזער אל מלאכתו, מלאכת הקדש: בודע מה שחשיב, בלב טהור ובהתלהבות דתית זכה. לכל היה מוכן: לדורון, לתפלה, ולמלחמה. גם רכותו ועדינותו, רגשותיו המהורים והזכים מפליאים. הלא כה יאמר בפסיעתו הראשונה: „רגשות לבי יהמו בקרבי מנעורי, עלי ציון תאנח רוחי, כוס היגון עלי עמי בבכי מסכתי, כי כל איש הדבוק באהבת צורו וקונו ועמו ואדמת קדשו, זרמי

*) גם שם המאמר הראשון — „דרישת ציון“.

דמעה על לחיו כמים רבים יזולין מאין הפוגות — — —. אהה !
הלנצח ערפל יכסה ארץ? תחשך עין תכל מהכיט בארובות
אור עולם? ובית נצח? ואור התורה לא תופע עליה נהרה, וילכו
שוכב בדרך לבם, יכלו בהכל ימיהם, ואת פועל ד' לא יביטו,
אדמת קודש לא יחוננו, עפרה לא ירצו; ברצי כסף יחפצו, אשר
אך מר המות יפריד בין כסף לכוסף, כולם שנו כרואה, אלה מפה
ואלה מפה.

להלן מנתח המחבר את שתי ההשקפות - המטהלכות
המתנגדות לארץ ישראל: (א) השקפת העשירים, שאין להם כל
מחסור במשכנות ובארמונות, נפשם בטוב תלין—ולמה להם, איפוא,
את נחלת אבותיהם ואת דרך הקודש והנצחי? (ב) השקפת אלה
האומרים: „אם תעירו ואם תעוררו עד שתחפץ“; „אם יבוא העת
יקרא ד' דרור ויתקע בשופר גדול פתאום לאמר: צאו מן הגולה
ועלו ורשו את הארץ הקדושה. וכנגד שתי הדעות האלה הוא מקדיש
את ספרו, דרישות ציון, ורוצה להוכיח, מן הנביאים ומן ספרי
וירושלמי, וזהר הקדוש ורמבין ושאר גדולי ראשונים כי מעט מעט
תצמיח קרן ישועה, ואיך החיוב מצד השכל והקבלה לפעול בעז
ובחיל ובכת, כל אשר יש לאל יד איש הישראלי להשתדל
ב חברת ארץ נושבת או חברת ישוב ארץ ישראל.
והוא מסיים בתפלה חמה: „המאיר לארץ ולדרים עליה הוא יאיר
עיני חכמים וצדיקים שבימינו, לעורר רוחם הגדולה, כרות נדיבה
יתמכם, כי עתה עת לחננה מן נדיבי עם ישורון, בעלי הון ועושר

רב, אשר מעת היותנו בגלות לא נמצאו רחני ישראל — — — .
אולי ינדבנו את רוחם המהורה, אחרי ראותם בעיון רב את כל
אשר נכתב בחבור הקטן הזה בראיות נכוחות, אשר למען ציון
לא נחשה ולא נתנה דמי לו מלעורר בפועל כפינו עד ישים ירושלים
תהלה בארץ. וכאשר נכרך בחבור זה את הדרך נלכה בה. וכבר
היה לי כגוף הענין פלפול עצום עם אדמו"ר רשכבה"ג הגאון
החסיד מרה עקיבא איגר זצ"ל והסכים עמי, גם חתנו הגאון
החסיד מוה"רם סופר זצ"ל.

וכך עולה אלינו הד קול של רב אציל הצודד את הנפש
ב צ ע ר ו ה ר א ש ו ן . ומבלי משים הרי אתה מרותק כבחבלי
קסם ומשתוקק להתיחד עם שורות־פניניו המוחזרות בסין הרמוניה
עילאה, שלא נתנה אלא למתי מעלה.

וכדי לעמוד על גדלותו של האיש ועל תוכן שיטתו שהוא
המציאה, הסבירה, בססה ונתחה ושהפליאה בשעתה ולדורות את
העולם היהודי, נביא כאן תמצית המסקנות שהסיק בתוך
ספרו, דרישת ציון, המכיל פרוגרמה שלמה על ענין ישוב ארץ
ישראל והגאולה העתידה ושעשה בהופעתו רשם בל ימחה,
מבלי להכנס כלל בתוך הראיות היפות והמלככות המובאות
בספר הנפלא הזה מתוך הנביאים, ספרי, ירושלמי, הזהר, הרמב"ם
ועוד ועוד. כדאי ללמוד מכוויי החזקים והקולעים אל המטרה
על אפיו של המחבר. מכאן נראה איך דבר אלינו רב־גאון
צדיק מלפני שבעים שנה. הלא כאן הננו עומדים לפני חידה

שאך ההיסטוריה מאמתת את הויתתה וראויה לתת פתרון לה. הרי
לך מקסימום של כח והשפעה במינימום של
הבעה ומלים.

במאמר הראשון, דרישת ציון הוא משתדל להוכיח שהגאולה
העתידה, קבוצ גלויות וכזי תבוא, קמ עא קמ עא וזמתינות
ותחת חסות הממשלות האדירות וכזי, גאולת ישראל
אשר אנחנו חוכים לה, אל יחשוב החושב כי פתאום ירד השם
ית"ש משמים ארץ, לאמור לעמו: צאו! או ישלח משיתו כרגע
מן השמים לתקוע בשופר גדול על נדחי ישראל ויקבצם ירושלימה
ויעשה לה חומת אש, ומקדש אל ממרומים ירד, כאשר הכטיח
על ידי עבדיו הנביאים. לא כן קורא משכיל: ודאי כל יעודי
הנביאים יתקיימו באחרית הימים; ולא במנוסה נלך, ולא בחפזון יום
אחד, כי אם מעט מעט תבוא גאולת ישראל, לאט לאט תצמיח
קרן ישועה, עד וישראל יעשה חיל וישנה מאד באחריתו בקיום
כל היעודים והבטחות הנביאים הקדושים, כאשר אברר בע"ה מן
הכתובים ומדברי חז"ל וגם המושכל יסכים לה—". וכן כעת האיר
השחר לבני ישראל אשר מהם יושבים בשער המלך ראשונה במלכות.
ויוכל המושכל להבחין, כיטעת נתון חופש מן קיסר נפוליאון הראשון
ומן הוללנד היה בקיעת האור קימעה, ואחר כך בא החופש בשאר
המדינות; כעת יושבים קרוב למלכות כמו בית רוטשילד, מונטיפיורי
וכדומה, הגענו בע"ה לאור מחט סדקית—".

ומכאן בא המחבר לכלל החלטה שעלינו להתאמץ בכל

הרב בני הירש קלייזר ז"ל

מאמצי כחותינו ליסד חברת ארץ נוש בת. ובדברנו על דבר ישוב ארץ ישראל הוא מבליט את היסוד הדתי שבמחשבתו. על ידי כך נוכל לקיים גם את המצוות התלויות בארץ וכו'. ושמת המצוה גדולה אצלו לאין ערוך. במקומות רבים בספר הוא מדגיש ביחוד את הוסי שבדבר. מאמר מיוחד הוא מקדיש ל"העבודה", עבודת המקדש. ברעיון זה, כפי שבררנו לעיל, היו שפונים כל גנוי נשמתו. כאן התרומם המחבר למעלת אצול הנפש ויקר הרוח מיוחד בסינו. ועל כל מה שהנה דבר בחמיסות קדושה ובתום מלבב ומפליא. ומכאן אותו החזק והטמפרמנט בהבעתו ובבטויו. תוצאה ישרה מישרות והרירה לתוך הענינים.

הוא מוכיח גם על פי ההגיון על דבר הצורך של "חברת ארץ נושבת". הלא כלם מודים שמצוות עליה וישיבה הן מצוות רבות—ואיך אפשר שיעלו הרבה, אם לא נוציא להם לחם מן הארץ? וכי מן הנדבות שיקבלו מחוץ לארץ יתרכה מספר העולים? הן אפילו למעט לא יספיק השלות כיש אם רבים יקימו. לשכנו חדרש, אלא העיקר לעשות ארץ נושבת. ומלכר זה הוא מקדיש חלק מיוחד לכרר מדרך המושכלי. כי, מעט מעט תצמיח קרן ישועתנו. ואת החלק הזה הוא מחלק לשלשה סעיפים: א) שהשכל מחייב שאנחנו נהיה לאור עולם נצחי לכל העולם. ב) שלא רק בני ישראל צריכים לקוות לגאולת עולם, אלא על כל העמים המאמינים בספרי הנביאים הקדושים מוטלת חובה לעזור לנו, לכוון את אדמת הקודש לשם

ולתהלה בארץ. (ג) שראשית הגאולה תהיה בדרך הטבע האנושי ואדכ יופיע האל עלינו ועל כל יושבי תבל. ואת כל שלשת הסעיפים האלה הוא מוכיח מצד ההגיון והמושכל.

ואחרי שהוא מוכיח את נחיצות החברה הוא אומר בסוף המאמר, ארץ נושבת: „ועתה למה אנו מחשים? עד מתי לא נרים את ירושלים? — עד אנה נאהב זרים, נחבק אדמת נכר, ונחשוב כי בכוסף הלב לבד נעוף ההרה, הר הקודש ונחשב לנו לצדקה? והוא מדגיש שלא מספיק רק החפץ לדבר, אלא הכל תלוי בעשיית הדבר. לא כן, אחי! כי אם בפיו ובלבבך לעשותו. הכל לפי רוב המעשה.... המחשבה בלי מעשה כגוף בלי נשמה—“. והרב המחבר מציג לנגד עיניו את השאלה שנשאלה אז בפי כל: למה מימות החורבן ועד עתה היו ידינו אסורות ולא עשינו כלום? ועל זה הוא גם משיב: „כי מעת החורבן ועד היום לא היו לנו שרי וחורי ארץ בישראל כמו בדור הזה, ולא היינו נשואי ראש כלל. אבל עכשיו כשנתן לנו הופש ויש בנו הרבה שרים ונכבדים—אפשר לנו לעשות בעד עמנו ובעד ארצנו, ולייסד חכרת ארץ נושבת, אשר בה יתחברו רעים אהובים. זה יקנה ככרת ארץ זה יתן תרומות ונדבות לחברה, שהיא תקנה אדמה ותושיב שמה את אחינו המשתוקקים לעלות לארץ. ואז לא נהיה זקוקים, לידי מתנת בשר ודם, אלא כל אחד יהיה מיגיע כפו, כי מתוקה שנת העובד אדמת קודש“.

בסוף „מאמר קדושינ“ הוא בא לכלל הצעה: ליסד חברה של נדיבים ועשירים ש, תבנה ערים ושדות וכרמים ופלחי אדמה ויבואו יהודים מרוסיא, מפולין ומאשכנז להתישב בארץ ישראל, ותחברה תשכור את המהגרים האלה לעבודה תחת השגחת מורים מומחים ומנוסים וכו'. ועתה אם עוד לא בא עת לחננה לבקש תחבולות אשר מובח ד' בציון נכין, אם עוד רחוק יחול הרשיון מן השולטן לזה, זאת, איפוא, עצה היעוצה לעת כזאת אשר גדלו והצליחו בעזרת גואל ישראל ית"ש, גדולי נדיבי עם ישראל, רוזנים ופרתמים, שרים נכבדים אשר מימות החורבן לא נמצאו כאלה, אשר יש להם שכט מושלים על ידי שרביט הזהב ברצי כסף כמו בית רוזני קרי רוטשילד, מונטיפיורי, קרעמיו, * אלברט כהן ודומיהם, שרי ארץ מעם בני ישראל, ד' עליהם יחיו, המה יחלו להקים חברה ארץ נושבת. ועמם יתחברו הרבה עשירי ישראל נכבדי עם, נדיבי לב, אוהבי ד' ואוהבי קדושת ארצו ושוחרי משכנות יעקב.

והרב קליישר מציג גם את התכנית לחברה הזאת: —

א) „יזלו הרבה כסף מכיסם, לקנות בארץ ישראל הרבה ערים חרבות ושדות וכרמים ופלחי אדמה; והיה המדבר ללבנון והרכסים למישור, וארץ נשמה מבלי עובר תפרח כחבצלת ותצמיח

* במהדורה הראשונה של „דרישת ציון“ כתוב במקום קרעמיו — פולד (?). וכן מעתיק גם משה חס במסרו „רוטא וירושלים“. ומהמהדורה השניה ואילך מובא (ככל המהדורות!) השם „קרעמיו“.

פרי לתרופה כשדה אשר יברכהו ד' ית"ש. יד על יד יקובצו הרים ונבעות, כפרים וערים נשמות תחת יד ממשלתם אשר בכסף בני החברה יקנו (או על פי אקציען, כי בלי ספק בהמשך הזמן יוצמח מזה פרי בריות, כי יצוה ד' את הברכה בצמחי השדות וכרמים ועצי זית ודומיהם).

ב) "יתקבצו להם אנשים, יהודים רבים מרוסיה, פולין ואשכנז, אשר יקחו שכרם מהחברה לפעול עבודת הארץ תחת ידי איזה מורים מלומדי חכמת עבודת הארץ אשר יופקדו עליהם מהחברה. ומי שיכין בעצמו עבודת אדמה, יותן לו כבוד ארץ על זמן מה לעבדה ולשמרה ולאכל מפריה בחנם, עד אשר יעלה השבח כפי מסת ידו לתת מס להחברה כפי ראות עיני הפקידים עליה, ואם יחסר לו די מחיתו בעוד האדמה לא זרועה, יותן לו מהחברה די מחיתו עד עת הקציר ובציר אשר עוד לא יחסר לו טרף ביתו".

ג) "להבין שם שומרים מלומדי מלחמה למען לא יבואו הערבים, אשר ישליו אוהלים לשודדים, לשחת הזרע ומטעי כרמים ויעשו פאליצייא ארד נונג להשמידם".

ד) "שיוקבע מהחברה בית מדרש למוד חכמת הארץ (עקאנאמיע) לחנך נערי בני ישראל וללמדם עבודת שדה וכרם עם שאר למודים הנלוים עם תורה ויראה, ובית הלימוד ההוא יהיה בארץ ישראל, במדינה אשר היין והשמן מצויים בה, למען ילמדו היות כורמים ויוגבים מלכד עבודת שדה, כי הארץ הקדושה היא

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

ארץ זית-שמן, גפן, תאנה ורמון. והאל ית' יעזרנו בחדר עולם, כי מעט מעט תתרכה עשית מקנה וקנין בארץ ישראל כנבואת יחזקאל ע"ה אשר בלי ספק נצרך אתערותא מצדנו, כראיות מספרי ומדרש ודומה שהבאתי לעיל (*).

מענין לציון שהיסוד הלאומי שברעיון ישוב ארץ ישראל תפס אצל הרב קלישר את המקום הראשון בכל חיותו. הוא הרגיש גם אז, יוצא מכלל שאר חבריו, שכלי היעוד הלאומי אין ערך לכל הרעיון. מלבד המקומות הרבים שצוינו לעיל המעידים על כך באופן בולט למדי—הנה בסוף הספר ב, חתימת המאמרים (**), במקום שהוא מסכם את, המטרה היוצאת מדרכי הוא אומר: **לגאון ולתפארת היא לעם ישורון אשר לאהבת ארץ אבות ידרושון, הנקרא נאציאנאלע.** וכי נופלים אנחנו מכל העמים, אשר דמם ורכושם כאפס נחשב למו נגד אהבת ארצם ועמם? שימו נא לב: מה עשו אנשי איטאליען, עם פולין, מדינת אונגארען, אשר השליכו נפשם מנגד, כספם וזהבם עד אשר דק יטחנו,

(*) ההצעה הרביעית המובאת כאן אינה נמוצאת בכל המהדורות של הספר. דרישת ציון, יוצאו מדינת תרכ"ו (שנת הופעת מהדורה ב') ו א י ל ד. אני מביאה כאן מועדקת מהמהדורה הראשונה שיוצאה בליק בשנת תרכ"ב באותיות רש"י. וקשה להבין למה הוצאה הצעה זו, או הוציאה המחבר בעצמו, משאר המהדורות.

(**) במהדורה הראשונה אין חתימת מאמרים זו, אלא היא נרפסה מהמהדורת השניה ואילך.

רוח תשאם, עבור שם נחלת ארצם, ואנחנו בני ישראל אשר הארץ הכפוארה משוש כל הארץ — — — — — ונשים יד לפת ונהיה כאיש אשר אין רוח בו? הלא נבוינו בעיני נפשנו, אם כל העמים עשו רק לכבודם, ואנחנו לא לבד כבוד אבותינו — — — (***) ככה הכנים הרב קלישר בתוך הספר הקטן הזה את כל הויתו, את עצט עצמיותו, את נפשו ובשרו. כאן פרושה לפנינו הכפת, כפת הנפש.

כעבור שנים אחדות (כשנת תרכ"ח) במס את השקפותיו אלה בקונטרס מיוחד בשם, שלום ירושלים (הוספות חדשות לספר דרישת ציון, ונלוה למו קונטרס, שיבת ציון והוא

*** גם כהתייחתי היא סדר ג' ש באופן מיוחד ובולט את היסוד הלאומי שברעיון ישוב ארץ ישראל: "בשנים תהיה זאת לנו לתהלה ולתפארת בעיני העמים, באמרם גם בני ישראל אנשים אשר רוח בהן לדרוש ולחדש נחלת אבותיהם... למה אנשי איטליה ושאר מדינות ימסרו נפשם עבור ארץ אבותיהם, על אחת כמה וכמה ארץ כזאת, אשר כל יושבי תבל קרוש יאכרו עליה — — —", ובעוד כמה וכמה מקומות בולט הדבר באופן ספליא. ומכאן תשובה לכל הוקרי תנועת "חבת ציון" החדשים חסידים שיש את יסודם של אלה, באשר הארץ ירבה להם..., באמרם שהיסוד הלאומי לא היה כלל מצע הנפיש של ענקי הרוח ההם. אלא אך ורק היסוד הרליגיוזי שבדבר. הרברים הספורים האמורים כא מוכיחים עד כמה גדול היה אצלם הקשר הנפשי בין כל יסודות העם. בהיגשה דקה מן הדקה פכה בעון השומם הלאומי. ההוכחות עוד רבות באר. אך להן בהודמנות מיוחדת.

תשובה על דברי הגאון הגדול אבדק"ק אלטונא'י. וכאן הוא גם כן כבאר את הקשר האמין שישנו בין ישראל והארץ והתורה. ובסוף הקונטרס, שיבת ציון הוא שוב קורא לאנשי השם שיקומו ויתעוררו לעשות דבר מה לטובת ישוב ארץ ישראל. התאזור נא, ולא בחיל ולא בכוח רק ברצי כסף חפץ ד' בידכם יצלית, ובפרט שרי ישראל כמו שרי ראטשילד ויועץ כרעמיו, החכם אלברט כהן — — —.

הספר, דרישת ציון נחשב לספר ספריו. כאן מתגלה המסחר בחדוש ובהקצה שאינה יודעת לאות. קול של בטחון וודאות מדבר בתוכו. סך הכל של מסקנות הבאות מתוך עיון רב. הספר הקטן הזה הוא מלא ידיעות וחריפות על כל גדותיו. כאן עומד לפנינו גאון־חריף, מנתח ומבאר, סותר על ימין ועל שמאל. אדם היכול לרתק סביבו את עיני מיטב האינטליגנציה היהודית. ואין, איפוא, כלל להתפלא אם הספר הקטן הזה זכה במשך זמן קצר להרבה מהדורות. המהדורה הראשונה יצאה כאמור, בליק, בשנת תרכ"ב. המהדורה השניה יצאה על ידי הרב נתן פרידלנד, והחוספות ותקונים של המחבר עצמו, בשנת תרכ"ז בטהורן. וב, השער כתוב: דרישת ציון לחברת ארץ נושבת, ונלוה עמו ספר ראשון לציון, אשר הוסיף המחבר הן כראיות נכוחות אל דרכו בקודש, והן בפלפולים שונים אשר היו לו בזה עם חכמי הדור. הספר דרישת ציון נדפס פעם אחת, ולגודל התועלת ורב האיכות נתבקש ולא נמצא, לזה נתן לי הגאון הנל

רשיון להדפיס פעם שנית וכו'. המהדורה השלישית הופיעה בתרגום בורשה. הרביעית יצאה בתרגום בירושלם בהוספת קונטרס, הרצבי מאת הרב צבי פסח פרנק וקונטרס, סמיכת זקנים מאת המו"ל יעקב יוסף דוימיטראווסקי.

אחרי שלש שנים לתופעת המהדורה הראשונה נתרגם הספר לגרמנית בשם: "Zions Herstellung" על ידי הדר פופר רב בטשרניקוי. (נרפס במהדורן בשנת 1865).

מיד לתופעת הספר עשה הוא רשם בל ימחה. הוא גם השפיע מאד על החוג האינטליגנטי ועל חכמי ישראל. ביחוד הושפע ממנו משה קם שהעריץ את המחבר מאד.

משה קם, (מת י"א בניסן תרל"ה) תלמיד מובהק לתורת הקומוניזם. מחר היה לאחיו יותר מעשרים שנה. בן שגלה מעל שלחן אביו ואחיו. ופתאום: משום מאורעות הזמן, מלחמת איטליה לשם שחרורה ועלילת הדם של שנת 1840 בדמשק, עשו רשם בנפשו. אין ספק שגם פעולותיו של הרב קלישר על שדה התחיה הגיעו לאוזניו וללבו. והזיקים מתלכים. אותם הזיקים שהוא בעצמו מספר עליהם כל כך יפה: "וזכר אני כאשר הגענו למקום אחד מאותן הקינות, היה לבנו כואב ומתחמץ ביותר. תמונת רחל המבכה על גורל בניה האומללים, הנסחבים מעבדי נבוכדנצר נחרתה בזכרונו לנצח. וגם הוא אחד מן השכים. הוא גם נותן לעם ישראל ספר חשוב (רומא וירושלים). הספר הזה יצא בשנת 1862, שנה אחרי תופעת, דרישת ציון. ספרו זה של הרב קלישר

השפיץ עליו מאד.

והם אינו שוכח להביע את הערצתי לרב קליישר גם בספרו זה. ובמקום שהוא מדבר על דבר בסוס החיים הלאומיים של עם ישראל על אדמת האבות, הוא מעלה את זכרוננו של מחבר דרישת ציון, מטיף-הרעיונות האלה, לנגד עיניו. ובהערצה מיוחדת הוא מצטט את דבריו. ברגע זה שאני מוכרח לקנח את עמי ולהסית דעתי לענין אחר אשר נתן לי לענות בו, נמסרה לידי מחברת רב זקן אחד מן המחזיקים בנושנות, אשר יצאה לאור זה מקרוב. הרב הזה העמיק חקר בשאלות הלאומיות הישראלית מנקודת המבט התלמודי ובא לידי אותן המסקנות עצם אשר הגיע אליהן הנוצרי הצרפתי (ארנסט להרן — י. ג. א.) ב„שאלת הקדם החדשה“, — מסקנות שגם אני מסכים להן בכל פרט ופרט. גם מתוכן המחברת הזאת הכתובה עברית אביא לך בזה ראשי פרקים. המחבר מסים את קונטרסו בדברים האלה... (כאן מעתיק הם את כל הקטע, ועתה אם עוד לא בא עת לחננה וכו'—עד סוף כל ארבע ההצעות של תכנית החברה שהבאנו לעיל בפרק זה).

והם גומר בפתום אחרי העתקת הקטע הנ"ל: „האם לא צדקתי, איפוא, בהללי לפניך את דעתם הכריאה והמיושבת של בני עמי, ובהחליטי כי על האדמה הלאומית, אשר כל בני ישראל יהיו שותפים בה, ישקוט ריב המפלגות ולא ישמע קול מחרחרי מדין ותרועת מלחמת הדעות? „במקום אחר מסופר, כי בירת

דצמבר בשנה העברה היתה באוסטרליה אספה גדולה*). שבה גדולי ישראל וגדולי הנוצרים פָּנוּ בהחלטותיהם לרעת הצרפתי והרב דנן, וההחלטות האלה נתקבלו ברוב דעות בטעמד כל הנאספים. (רומא וירושלים, עמוד 102-104. על פי תרגומו של דוד צמח בהוצאת תושיה. תרע"ט).

(*) הכונה כאן למח שמסופר בהמגיד גליון י"ג, כ"ה אדר ב' תרכ"ב (26 מרץ 1862) על דבר אספה מענינת גדולה שהיתה במלבורן (אוסטרליה) בחדש דצמבר 1861, שבה השתתפו נכבדי הנוצרים וחכמיהם, מספר רב מנשי העיר האצילות ומתי מספר מכני ישראל יושבי העיר הזאת. ראש־האספה האדון י. ליאנס מכרר את תכלית האספה ומודיע שעלה בירי היהודים שכירושלים לקנות להם כר נרחב על הר ציון למשרה חשובה מאד: לבנות בתים ולהאחז בארץ אבותיהם. וראוי הדבר הגדול הזה שכל בעלי חרת הנוצרית יתמכו בו. אחר כך דבר הרב עברית ועורר את לבות השומעים בדברים נכוחים ונמרצים לאהבת ישראל וחבת הארץ הקדושה. אחריו הפליג כהן נוצרי בשבח העם העברי. הנוצרים מאמינים באסונה שלמה כי בני ישראל ישובו לארץ אבותיהם. והוא מוכיח בהתלהבות עצומה שארץ ישראל אי אפשר שתהיה שייכת לא למלך התוגר. ההולך למות, לא למלכי צרפת ואנגליה וכו', אלא אך ורק בני ישראל הם הם היוורשים האמתיים של ארץ ישראל. ועל כל הנוצרים הישרים חובה מוסלת לעיזור לבני ישראל המתחילים לקנות ולהשיב למו את אדמת אבותיהם. ברוח זו דבר גם ראש הכהנים, השר הגדול של מלבורן, שמחתו גדולה מאד על שבני ישראל שבים לארצם. הוא גם מוכיח שהגאולה תהיה בדרך השבעכמובנין בית המקדש הראשון והשני. (כאן מעיר המויל: : לפי הנראת עור לא נודע באוסטרליה מדבר חברת ישוב ארץ־ישראל אשר נוסדה כעיר פרנקפורט דאודר. ומה ישמח לבם בקרבם ובפרט הכהן הראשי השר הגדול במלבורן בשמעו

ובאותו העמוד (עמוד 104) מתלהב הם מאד ומדבר בפתוס מיוחד על הופעתו של הרב קלישר: הנה על ההרים רגלי מבשרת ירושלים, הנה עקבות החברה הגדולה — אשורנה ולא רחוק, — אשר תתעורר לקריאת רבי יהודי אהבה עמו להוציא את הרעיון הקדוש לפעולת ידיים, להושיב ערים נשמות ולהחיות את האדמה מערמת השממון על ידי עובדים יהודים תחת חסות הממשלות הארירות שבמערב.

כך העריץ משה הם החכם והמלומד, החוקר והפילוסוף, את הרב היהודי אוהב עמו, הנאון והצדיק, החריף והשנון, בעל המבט החד והמוקד — הרב ר' צבי הירש קלישר, מחבר הספר, דרישת ציון.

ומן הדברים המעטים שהבאנו כאן, אפשר לשער עתה את הרשם שעשה ספר מעין זה בעיני כל העולם היהודי, שראה בו אתערותא דלעילא ושמע מכין השיטין את הד הקול של היהודי המדוכא והמעונה הקם לתחיה, המתנער מבבלי העבדות ושואף לחיי חופש,

מהדבר הזה, וביותר בראותו מן המחברת. דרישת ציון אשר חבר הרב הגאון מהורצ'ה קלישר גיי כי מחשבותיו בדבר התחלת הגאולה כמחשבתו בדבר זה. והקותנו חזקה כי השרים חנוצרים הנל בהגיע דברי המגיד האלה אליהם איפה יהיו לעזר גם לחברת ישוב ארץ ישראל, כי הכל הולך לתכלית אחת. — אחר כך נטנו כל הנאמסים וגמרו ליסד חברה לדבר הזה, ולאסיף נדבות מכל גדיבי יושבי אוסטרליה לתכלית זו. האספה הזאת עשתה רשם גדול בעולם היהודי, וביוחד בחברות ישוב ארץ ישראל.

חיי עד. קריאה זו ענינה מאד את כל העולם כולו, אם מפני החדוש שבדבר, או אולי משום שיפים הדברים למי שאמרם, כאשר מתוך רגש טהור וקדוש מקורם. ואם אמנם כלם הכירו מכבר את דעות הרב היהודי אוהב עמו, אבל פ ר ס ו ס הספר, דרישת ציון עשה כנפים לרעיון והמריאו שחקים והעלה את מחברו למדרגה עליונה של חוזה רחוקות.

וכשם שגדלה ההערצה מצד אחד כן רבתה ההתנגדות מצד שני. וכוחים סוערים עוררו נגדו בגלל פרסום דעותיו אלה. אך המחבר לא טמן ידו בצלחת. עבודתו התעמולתית העסיקה והתרחבה גם מחוץ לגבולות החברה שהוא היה מנהלה. הוא התוכח עם כל המתנגדים בעתונים שונים והשיב למתריפיו דבר.

ביחוד גדלה הצעקה בארץ ישראל. נדמה היה לתושביה כאלו בא הספר להרוס את אשיותיה. ומלחמה רבה נמשה מצד אלה. הם חשבו את עצמם לנגזלים, ויצאו חוצץ נגד הרעיון הרוצח להרחיק את לחם העצלות מתוכם ולבסס את קיומם. ביחוד יצאו נגד הרעיונות והמסקנות שהוסקו בספר, דרישת ציון. הם חששו שבהחלש כח הפילנתרופיה והתגברות כח הקרן והרכוש, אז ירועקו יסודות פרנסתם. היו כאלה שהסכימו לרעיונות המחבר, אלא פחדו, וקצת בצדק, שעד שיבואו למצב אידיאלי של בסוס וקיום עצמי יסבלו מחסור ועוני.

וכאן התחילה הוצאת דבה על הארץ. קול שופרם היה הדיר ליהמן, עורך העתון, איורליט במאינץ. ומה היו האמצעים

שבידם?—הם השתדלו לרפות את ידי העוסקים בישוב ארץ ישראל, להפתידם ולאיים עליהם. הם הציגו לנגד עיניהם את ארץ ישראל כדחליל ממש. נפוצו שמועות על נבי שמועות: בארץ ישראל אין בטחון בדרכים; החיים והרכוש הם בחזקת סכנה; הערביים והבירואים הפראים מפילים את חתתם על כל יושבי הארץ. לדברים האלה נעשה פרסום הגון. סופרים שכורים עשו את מלאכתם קרדום לחפור בה וידעו לתת מקום לדבריהם גם, בדוואיש כרוניקל¹ וב„טוימס“. ומכיון שלא יכלו לנגוע באופן ישר בכבודו של הרב קלישר, ירו את חציהם בחברה שהוא היה מנהלת, וביתוד נגד חברת כל ישראל חברים, שהחלה להראות אז את פעולותיה ושהרב קלישר נכנס אתה במשא ומתן ידוע. (על זה בפרק ז').

והרב קלישר יצא מזוין נגד מוציאי דבת הארץ רעה בהמון ראיות והוכחות המכתישות את הידיעות המאימות האלה: בהרבה עתונים הפיצן, הוא עשה פרסום רב לדבריו. מענין אופן התשובה, שגרפסה ב„המניד“, גליון כ"ז, כ"א תמוז תרכ"ג (8 יולי 1863), להרב יוסף שורץ בשם „תשובה מאהבה“:

— — — — — והלא החכם הגדול אשר יוסף שמו, ויוסף היה לו טוב עין ואין עין הרע חלילה שולט בו, וטוב הראות לעיני האדם מן השחר שבקין הוא בא, ואיך יהיה לו חזי עינא בישא אל חכיה אשר ירצו להתחבר בכספם וזהבם אל נחלת אבותינו לבנות השוממות ולנטוע הנהרסות. הלא טוב עין יברך

את פועל ידינו ויאמר חבר אני לכל, אשר יראוך. אין זאת כי
אם הגדול מחברו יצרו גדול לדבר שטנה חיו על פעולה טובה.
הלא כל דבריו רק דרך גחמאי. ולהלן הוא סותר אחת לאחת
את כל טענותיו. וכן הוא עונה גם לדיר ליהמן ולעוד מקטרגים
ראשיים רבים.

ואין ספק שתשובות המחבר שהכילו בתוכן כלי מלחמה
נאותים וקולעים אל המטרה השפיעו הרבה והרסו את דעות
המתנגדים. הן היו כעין השלמה לספרו, שהרו לא נשכח
עד היום ולא ישכח לנצח.

ה.

פרנקפורט דאָר וּבֶרְלִין.

מסירת נפשו של הרב קלישר לעניני החברה הפרנקפורטית
היתה ראויה להערצה מיוחדת. בחברה זו הוא ראה חוות הכל.
בכל נימי נשמתו הרגיש שצריך לשאוף להרחבת גבולות השפעתה
בתפוצות ישראל ולהחיש את גשומה. הוא בעצמו שמש כמופת
לכך. שאף ועשה שאף וקים. אך יאמר ויצוין לשבתו: בכל
פעולותיו הרבות לא הסתפק. נדמה היה לו כאילו לא יצא עדין
ידי חובתו במה שעשה. וכי במה נחשב זה לעומת העבודה הענקית
והכבירה המוטלת עוד עליו? אלא עליו, איפוא, להרבות במעשים
ולשאוף לגדולות יותר. זאת ועוד אחרת: גם במעשיו הגדולים
ביותר לא מצא את ספוקו הדרוש. כי תמיד חשב את עצמו
כעומד באמצע... בתוך תוכה של האחריות הכבירה והמסופעת.
כעין קול פנימי חבט ממנו קרבנות גדולים לטובת ישוב הארץ
משאת נפשו. מעופו היה רחב לבלי גבול.

ומשום האי טעמא גם לא הסתפק בהליכות החברה האמורה
ובמעשיה. לפי דעתו כל אדם מישראל חייב להיות חבר לה. ואם
המציאות אינה כך — הרי סגן שהעבודה התעמולתית אינה

משכיעה רצון, או אולי מעשיה אינם רצויים לקהל. ואת כל זה לא יכול לסלוח לעצמו. הוא לא האשים שום איש, ואף לא את מנהיגי החברה, אלא ראה את עצמו כחֵבֶבֶר. במקום שאין איש השתדל להיות איש. וברצותו, בכל לשון של רצון כביר, להגדיל את עבודת התעמולה והשפעת החברה, הוא נסע בכבודו ובעצמו לערים רבות שכגרמניא ושוחח ונאם ודרש לטובת עניניו הקדושים בהתלהבות המיוחדת לו.

ובחיותו בקניגסברג (בראשית שנת תרכ"ג) נודמן שם עם הרבה רבנים מרוסיה ומעוד ערים והתחיל מטיף על דבר הצעתו, מבארה ומסבירה. הנאספים נתרשמו מאד מדבריו, וביחוד הרב הגאון ר' ישראל סלנט, רבה של קובנה. הרב סלנטר הבטיח להרב קלישר שבשובו לקובנה יתקן תקנה שכל שוכר דירה ומשכירה יתנו אחת אחד מדמי השכירה לטובת החברה, ושוב ארץ ישראל. וב"המגיד" גליון כ"ז, חשון תרכ"ג, מספר הרב קלישר: בהיותי בעיר קניגסברג זה לא כביר מצאתי את שאהבה נפשי, כמה אנשים חכמים וצדיקים מארץ רוסיא; וכאשר ערכתי לפניהם את הענין מחברת ישוב ארץ ישראל לכוון שמה מקומות מושב לעבודות שדה וכרם לאחינו בני ישראל (וכפי שבררתי בעזרה בספרי דרישת ציון), מצא הדבר חן בעיניהם מאד. ובפרט מדי דברי אודות הענין הנכבד הזה עם הגאון הגדול אבדק"ק קובנה הבטיח לי כי כה עשה ויעשה בעיר תחנות, שכל בעלי הבתים שמה המשכירים בתיהם לרשות אחרים, יתן המשכיר אחד

למאה מן דמי שכירותו לצורך עבודת השרה בארץ ישראל לחברה הנ"ל, וכן גם השוכר יתן ככה; ובדרך זה ירבה המקובץ על יד להמציא עיר מושב בארץ הקדושה, ויזרעו שדות ויטעו כרמים ויעשו פרי קודש הלולים, וממנו ילמדו וכן יעשו בשאר הקהלות בארץ רוסיא ופולין—".

הרב קליישר לא הסתפק רק בנסיקותיו הוא, אלא גם שלח איש אחר מילדי ירושלים (שהיה מתגורר אז בברלין), ר' אברהם ליכט, והטיל עליו את התפקיד של „אנימטור": שיסע בערי גרמניא ויטיף בריש גלי על רעיון ישוב ארץ ישראל. ר' אברהם ליכט היה תלמיד חכם הגון ובעל כשרונות דברניים. ועוד זאת: הוא חונן במדה גדולה של אהבת ישראל וארצו, שהיא ממלאת תפקיד חשוב במסוף המדבר ללב העם. קרוב לבבות ואנחות משותפות כאן...

גם צעד זה מצד הרב קליישר היה מוצלח ורצוי מאד. לא ארכו הימים והמורשה ר' אברהם ליכט אסף בערי פרוסיא יותר מארבע מאות חברים. ואלה לא רק שהסכימו לרעיון החברה, אלא גם עזרו להתפתחותו ולהתפשטותו בכל מאמצי כחותיהם, להלכה ולמעשה. וערך גדול היה לעובדא זו כלפי פנים וכלפי חוץ. האנשים האלה היו מחשוכי היהדות הגרמנית וכידם לעזר התענינות רבה בחוגים שונים לטובת החברה ועניניה ולסייע על ידי כך להתרחבותה ולהתקדמותה. כאן עמדה בתקפה: שאלת הפרסטיג' מחד גיסא; ולאידך גיסא: לחברה נשקף עתיד לצאת

סוף סוף מגבולה הצר שתחמו לה ראשונים ולחכמים לתקופה של מעשים כבירים בעלת מעוף רחב ופרספקטיבות רצויות. כל כח נוסף היה רכוש עצום לחברה בימים של התנגדות כה רבה לה. אקטיב זה מעודד ומחזק את היצר ההסתדרותי.

בין שאר האנשים שנספתו לחברה יש להזכיר ביחוד את הד"ר יחיאל מיכל זקס (1808-1864), חברו של צונץ, רב ומטיף בברלין. הד"ר זקס היה אחד מגדולי הסופרים והמלומדים והמטיפים המפורסמים ביותר בימים ההם. הוא היה גם יהודי לאומי נלהב ומתנגד חריף לראש המתקנים אברהם גיגר.

הרב קלישר שמח מאד בשמעו שגם ד"ר זקס נמנה על מספר חברי החברה. בראש ספרו, "דרישת ציון" (כמהדורה השניה שיצאה בשנת תרכ"ו) מובא: "גם לעיני פאר האדם הגדול במעלה החכם הכולל הרב הצדיק מוהר"ר מיכל זקס זצ"ל מברלין ערך הרב המחבר נ"י את הענין של ישוב ארץ ישראל והשיב לו בכתב ידו הגדולה מכתב של תשואות חן שהענין נכון מאד אך בעת ההיא היו ימי הקיץ וכל אנשי השם עלו הרחצה—"אצל הרב קלישר עוררה הסכמתו זו של גדול הדור שמחה גדולה, כי ידע שבירו של האיש הזה לתת הרבה מרוחו לחברה, לאצול מזיוו על כל התנועה. הצלחת התנועה תלויה בפיני; פני התנועה כפני מנהיגיה.

ותיכף ומיד כששב הד"ר זקס מ"מקום הרחצה" לביתו, רצה להכנס בעכי העבודה. הוא הרבה לחשוב על דבר מהלך התנועה

ועתידה. לבסוף והוא בא לידי מסקנא שטוב ורצוי לטובת הענין
כלו להעביר את המרכז מפרנקפורט דאודר
לברלין, שהיא עיר הבירה ומרכז האוכלוסין היהודים ועורק
הפעולות והמעשה. ואת דעתו זו הודיע מיד לרב קליישר. הרב
קליישר מצא את ההצעה הזאת לנכונה ורצויה לתועלת הענין.
הוא כתב לד"ר לוריא מכתב שבו הוא מודיעו את הצעת הד"ר זקס.
אך כאן החל הרגז.

ההצעה לא ישרה בעיני הד"ר לוריא. הוא גם לא הסתפק
בסרוב או בהתנגדות בלבד. הוא התחיל להרעיש עולם ומלואו
על הסכנה הגדולה הנשקפת לכל הרעיון של ישוב ארץ ישראל
אם המרכז של "הענין הקדוש הזה" יועבר מפרנקפורט דאודר,
שהיא "עיר ואם בישראל מימי הגאון מחבר ספר "פרי מגדים"
(הרב יוסף תאומים — י.ג. א.) ויקסם לידי עסקנים המתגוררים
בעיר טמאה כברלין ש"כבשוה מינים ואפיקורסים הלועגים לכל
קודש". (ציטטים מתוך חזון חשאי).

לא הועילה גם ההתנגדות לפרנקפורט דאודר בתור מרכז
שכאה מצד הקתונות ("המגיד" וה"דוואיש כרוניקל"), שהשפעתה
כה רבה על החיים המתהווים בימים ההם. ב"דוואיש כרוניקל"
גליון 455 מיום כ"א לחדש אלול תרכ"ג מתפרסם מאמר על דבר
חברת ישוב ארץ ישראל. בראשית המאמר מדובר על פעולות
החברה שנעשו לטובת מצב אחינו בארץ ישראל. הוא מדבר נגד
אלה האומרים שבני ארץ ישראל ממאסים בעבודות מלאכה ויגיע

כפים ואך ללחם חסד עיניהם. ובין השאר הוא גם נוגע בשאלת השאלות, בשאלת ה מ ר כ ז : ,מכל האסור אין להכחיש כי הרעיון הזה : לכונן מושבות לעבודת האדמה לאחינו בני ישראל יושבי אהיק הוא נכבד ויקר מאד, אף כי לא נוכל עצור במלים ולהגיד את אשר בלכבנו בנוגע לדבר הגדול הזה, כי העיר פרנקפורט דאודר איננה המקום המוכשר אשר משם יוכל הדבר הנכבד הזה לצאת מכח אל הפועל — — : לפי דעת כותבו צריך להעביר את המרכז לפריז, ללונדון או לוינה. כי שם נמצאים אנשים מכובדים שהשפעה להם בהיכלי מלך ושרים.

אולם דיר לוריא לא שעה לכל הנאמר סביבו ועל אודותיו. כל התנגדות מאיזה צד שהוא, אם גם תקיפה וקטגורית, היתה ללא הועיל. דיר לוריא בשלו. שום דבר אינו יכול להזיזו מעמדתו. בפרנקפורט הוא רואה מרכז הכל.

ופתאום מת הדיר זקם (בכ"ג שבט תרכ"ד). הדיר לוריא ראה בזה אצבע אלקים. גם מן השמים נלחמים את מלחמתו, מלחמת הקודש. ובמכתב הגלוי ששלח לכל הסניפים הוא אומר בין השאר: בשם אלקינו הנני קורא אליכם בית ישראל לשוב לנו את ארץ הקודש אחת אבותינו וכל איש אשר לא יסור למשמעתי ואיננו שוקד על המזב לה בכל כחו בוגד הוא בעמו, זה אשר יאקראנו עובר ישראל. את החץ השנון (רל עובר ישראל) ידיתי על פני איש נכבד מאד בעמנו והאיש הזה לא הוציא את שנתו מיום קראתי לו את הקריאה ההיא. במכתב הזה הגדיש הדיר לוריא

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

את הסאה. המכתב קורר רעש גדול גם בחוגים שעמרו עד עתה לצדו של הד"ר לוריא. אויביו רבו מיום ליום. ובקור שמקודם היחה ההתנגדות מכוונת אך ורק לפרנקפורט דאודר בתור מרכז, הגה עתה התנגדו גם לד"ר לוריא בתור מנהיג. כלם כאחד סברו שאין מקום לד"ר לוריא לעמוד בראש המרכז, ואין צריך לומר, להיות הן יחיד בכל השאלות החשובות המנסרות בחלל עולמה של החברה. בהמגיד גליון כ"א, כ"ז אייר תרכ"ד (10 יוני 1864), כותב אחד מאמר בשם "שועל משיב את הארי לאחר מותו". מתחת למאמר הזה מעיר המו"ל טצדו בקצף וגומר: "ועל הד"ר לוריא מוטל החוב אם יקרה בעינינו מטרת החברה להתאמן בכל יכלתו למסור הענין בידי אנשי שם".

אבל הד"ר לוריא התעקש ולא רצה להסתלק מן הנשיאות בשום אופן. הוא גם השתדל למשוך לצדו מצדדים רבים. הוא לא הבין את אלה האומרים שעליו לפנות את מקומו לטובים ממנו. בהמגיד גליון כ"ד, י"ח סיון תרכ"ה, כותב ד"ר לוריא במרירות רבה נגד אלה (ובתוכם גם "המגיד" עצמו) אשר אמרו שעליו "מוטל החוב להתאמן בכל יכלתו למסור הענין בידי אנשי שם". כאן הוא גם מצטרף על מכתבו הגלוי שבו ביות באופן קשה את כבוד המנוח הד"ר זקס. הוא הרגיש שמעשהו זה לא בא אלא מתוך אי-זהירות ידועה, מתוך הרצון העז להתנגד לדברי השני; ובתור בעל דמיון הכנים הרבה משלו בתוך

ים המאורעות. וכעידן דריתחא לא שמר על מוצא שפתיו, אלא
הפלים מה שהפלים.

ומענין לציון, שבכל הריב הזה, ששמש נושא למשא
ומתן רב במשך ימים רבים, לא התערב הרב קלישר כלל וכלל.
ולא מתוך חוסר התענינות במתהווה בעולם חברת ישוב ארץ ישראל
נהג כך. ישרותו ועדינותו לא נתנוהו לעשות זאת. הוא גם לא
יכול לצאת בגלוי נגד הד"ר לוריא, אם גם הכיר בצדקת
הדרישה של הד"ר זקס וסיעתו. כי הרב קלישר ראה, ובצדק,
בד"ר לוריא את העסקן בה"א הידיעה. בזכות התמסרותו של
הד"ר לוריא היתה שנת תרכ"ג שנת ברכה לחברת ישוב ארץ
ישראל. הרבה סניפים נוספו לחברה: בברלין, בברסלוי ועוד.
גם עבודת הפרסום והתעמולה עמדה על הגובה. בעתונים:
"המגיד", "האיזראליט" הגרמני ועוד נתפרסם מדי פעם בפעם דין
וחשבון מכל מהלך העבודה. על ידי תעמולתו, עבודתו הסמועת
זהשפעתו הכבירה תמכו הרבה עתונים מתנגדים ברעיונה של
החברה. מאות מכתבים וקולות קוראים היו יוצאים יום יום
לכל תפוצות הגולה ולארץ ישראל. מוכנים ומורשים לרכישת
חברים וקבוץ נדבות היו לו בכל הערים. הרבה אנשים גדולים
נוספו לחברה באותה שנה. וגם בשעה שרפו ידי כל העובדים
זהקמלים לטובת החברה בשל ההתנגדות הרבה והפצת הידיעות
הכחובות והרעות מצד תושבי ירושלים — גם בשעה זו עמד
ד"ר לוריא, ויחד אתו הרב קלישר, על המשמר. הם החלו שוב

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

בעבודת תעמולה רחבה שפזרה לרוח את כל דבות המתנגדים. וצריך היה אומץ לב גדול באותה שעה. וכאן הובלטה מסירת נפשו של ר"ר לוריא לרעיון. וסי, איפוא, ימלא את מקומו של זה? הרב קלישר היה היחידי שראה את הנולד. ומשום כך לא יכול היה להתערב בריב שפרץ בין הפרנקפורטים ובין הברלינאים. אך לבו עליו דיו.

ולעצם עבודת חברת ישוב ארץ ישראל בימים הללו, ימי ריב ומדון לתנועה.

המלחמה בין הפרנקפורטים ובין הברלינאים לא פסקה גם אחרי מותו של הדי"ר זקס. בשל התחדדות היחסים במשך זמן רב היא לבשה צורה של מלחמת מצוה, מלחמת קודש, שמותיהם לא כל האמצעים וכראית לבוא עליה באש ובמים. ובשעת ערבובי-חומים זה עברה כל העבודה, עמל שנים ויגיעת דורות, לרדת למסיון. עסקנים שונים שבגרמניה החלו אמנם להכשיר את הקרקע ליסוד חברה חדשה לישוב ארץ ישראל בברלין. זבימים האלה, ימי "העתקת הדירה", הרבה עמל השקיע הרב קלישר בכדי להשיב את עבודת המרכז על כנה. ושוב התחיל בעבודתו, בעבודת תעמולה של רכישת נפשות. אבל עבר זמן — והמרכז בברלין לא נוסד עדיין, ואין צורך לומר שלא נכנס לשום פעולה כל שהיא. היה רצון וחפץ, גם התלהבות לא חסרה בשל הקנטורים והרגוזות — אך נטולי מרץ היו לעשות דבר מה ממשי. פרנקפורט דאודר, בהרגישה שהמרכז מועבר

מתוכה לברלין, הסתלקה ממילא מכל עבודה. האמביציה של ד"ר לוריא לא נתנה לו יותר על נשיאותו, אבל למעשה דעך כל הממפרמנט ומרץ העשיה. אנשי שטנה שקמו עליו ועל פעולותיו דכאוהו עד היסוד. והיה מעין "בין המצרים". קרח: מכאן ומכאן. חלמו על ברלין — ואת פרנקפורט הזניחו לגמרי. הרב קלישר לא ידע את מי להאשים. הוא הצטער הרבה על העמל הרב שהלך לאכדון וכהה כל הדרו. וכאן לא יכול היה לעבור בשתיקה. ב"המניד" גליון י"א, ח' אדר ב' תרכ"ד (16 מרץ 1864), הוא שופך את מרי שיחו על הדבר הזה: "החברה הטובה הזאת (ישוב ארץ ישראל — י. ג. א.) אשר מראש על עמודי ברזל הצבה מכוניה ועתה כמעט שכנה דומה נפשה, עבור כי בעלי הכנסיה אשר בפרנקפורט דאודר רצו להעלותה במעלה לקרית ברלין וגלל זה משכה ידה מעשות תושית, בשגם קמו אנשי שטנה על ד"ר לוריא, ואנשי ברלין תחת מסיבות מתהפך אשר נחדלו מלכצוע פעולתם. ואולם היתה תקותה כי תוקם על ידי הרב המנוח ד"ר זקס וצ"ל אשר היה כאשכול שהכל תלוי בו, אך כעת בעו"ה כבה נר ישראל, שמים אספו נגהם בכל מדינת פרייסען. מי יקים אמונה שמה ויטיף עמים מפיו לחזק תורת ה' בדברי חן הוצקו משפתו? ועתה על מה תשען חברת ישוב ארץ ישראל? מאין יבוא עזרתה?"

קול קריאתו זה של הרב קלישר לא היה כקול קורא במדבר. סוף סוף נחשורו עסקנים שונים ונגשו לפעולות.

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

בסוף סיון תרכ"ד (1864) היתה בברלין אספה מכוננת של החברה החדשה העתידה להוצר בקרוב. החברה נקראה בשם: "הועד המרכזי ליישוב ארץ ישראל". למקום מושבו של הועד המרכזי הוחלט באופן רשמי העיר ברלין.

באספה הזאת נתקנו תקנות למרכז, ואלו הן:

(א) "תכלית החברה היא: לקנות שדות ונחלות בארץ הקדושה ולתתם לעובדי אדמה מבני ישראל לעבדם ולשמרם.

(ב) "כל איש ואיש, אשר ירים מנדבת כספו סך כ' ר"ט לשנה (לכל הפחות) או כל איש, אשר יתן מתנתו לחברה סך חמשים (לכל הפחות) ר"ט חבר הוא לחברה.

(ג) "מקום מושב החברה הוא ברלין העיר, מקום אשר תמצא שם גם "האגודה הכללית" (צענטראל קאמיטעי). ואלה הם בעלי האגודה ההיא: (1) ראש המדברים; (2) איש ממלא מקומו; (3) סופר ומזכיר; (4) סגן אוצר הכסף, מונה וחושב (קאנטראלער). לפי צורך השעה יש לאגודה להוסיף עליהם עוד איזה חברים עד ארבעה במספר.

(ד) "האגודה הכללית", אשר רק לפי שעה היא תשים עין לעת עתה לאסוף כסף הנדבות והמתנות ולתת משטר למו (פערואלמונג). והיה כיום אשר ירב הכסף ועלה לסך חמשים אלף ר"ט, אז תקרא "האגודה" לכל חברי החברה לאספה כללית למען ישכילו כולם על הדבר לשית עצות ולאון ולתקן

תקנות נאמנות, אשר יהיו ליסוד למפעלות החברה לימים הבאים.

ה. למען הקל על החברה לבוא עד הסטרה הנאמנה, ידאגו בעלי החברה ליסוד בכל הערים הגדולות בפרייסקן וכן בכל שארי הערים הגדולות. אנודות ראשיות (הויפט קאמיטעס) ועליהם ישאו עינם ולבם האנודות הפרטיות (ספעציאל קאמיטעס).

ו. שם החברה כלשון אשכנז יהיה: "ראס צענטראל קאמיטע דעם פערציינעם פיר קאלאניזירונג פאלעסטינאם דורך יידישע לאנדבויער" (הועד המרכזי של החברה ליישוב ארץ ישראל על ידי אכרים עובדי אדמה מבני ישראל).

כמו כן הוחלט: להציב על יד הועד המרכזי יד ושם לזכרון הרב ד"ר יחיאל מיכל זקס ז"ל, אשר נכסף זה כמה לראות את החברה על תלה ודבריו לא נפלו ארצה.

העתונות קבלה את הצעד הזה בשמחה. "הסניד" (בגליין כ"ו, כ' תמוז תרכ"ד) קדם את הועד המרכזי בבירליין בברכה. הוא גם מעיר: "כן מקיים אנחנו כי גם המיסד הראשון יירדנו הדיר חיים לזריא נ"י, אשר טובת הענין כל סגמט פניו, יתן ידו אל החברה הנכבדה החדשה הזו ולא יפרדו לשתי מחנות זתיה האוהל אחד".

בהודמנות זו צריך לציין, שעמדת "הסניד" לשאלות ישוב ארץ ישראל ראויה לתשומת לב מרובה. השפעת "הסניד"

בימים ההם היתה רבה. ובוזה שהיה נתון כלו לענין הישוב הרבה לעזור להסברת הרעיון והפצתו. מבין השיטין אפשר היה לקרוא תמיד את "ההסכמה" הישרה או בלתי-הישרה. לפעמים בקע ועלה במפרצנט של מעורר ומלהיב ולפעמים הוא ביסר ומוכיח בשער. אך כמעט תמיד לשם שמים התכון. סאמרו הראשון של ר' דוד גורדון, עורך "המגיד", (בגליון י"ג שנת תרכ"ג) בשם "בשובה ונחת תושעון" היה מעין הקדמה לכל הפעולות שנעשו אחר כך על ידו. הספר "דרישת ציון" השפיע עליו השפעה חזקה. ומכאן הוא בא לפרסום הסאמר הנ"ל. ומאז גם נתמסר "המגיד" לרעיון ישוב ארץ ישראל ונעשה שותף למעשה היצירה של הרב קלישר וחבריו. הוא מודיע על כל דבר קטן או גדול שנפל במחנה. הוא גם משתדל לזרז את העסקנים ולעודדם. בפעולה זו הוא עזר הרבה לרב קלישר, שדרך כלל מבטא זה דבר תמיד אל העם. ביחוד הובלט הצורך בכלי מבטא, המסור לרעיון ישוב ארץ ישראל, בשעה שעבר מרכז העבודה מפרנקפורט דאודר לבירת המדינה, לברלין. כאן היתה דרושה עבודת-משנה, עבודת תעסוקה נמרצה, בכדי לקיים את הישן ולהגביר פעלים לשם התחדשות והתקדמות.

ועוד תכונה אחת מציינת את אפיו של "המגיד". הוא השתדל תמיד להיות מהסתוגנים ברין. הוא דן על כל דבר בשקול דעת רב. דברי חכמים בנחת ישמעו. ובתור רודף

שלום השתדל גם עתה לקרב את הלככות. הוא רצה שהד"ר לוריא ישוב לעבודתו וישימו המחנות ויהיה האוהל אחד. ומובן שהורגש בדברים האלה ערור הרוח באותה שעה. אבל הד"ר לוריא לא שב. לא ארכו הימים ושמות החברה הפרנקפורטית ומיסדה לא נשמעו יותר. ועסקן אחד רב המרץ והעלילה ירד מעל הכמה. קרבן המחלוקת.

ולא זה בלבד. גם התקוות הטובות הרכות שתלו בשנוי מקום זה נכזבו כמעט לחלוטין. ואף הגלגלים ביותר לרעיון חלוק המכונות עמדו תמהים ותוהים לקראת עובדה של אפס מעשה וחוסר רצון של פעולה.

הועד הברליני בראשיתו לא העלה כלום. לא הראה שום סימני פעולה ומעשה. היה חסר התלהבות והתעוררות. ניביל הכל ממנו. אחרי המריבה והמהומה — קמה דממה דקה. בשקוט הסערה שהקימו סביב הד"ר לוריא חזרו העסקנים לעסקיהם, עסקי יום-יום — ולעניני הכלל אין דואג ואין מיצר. אך לב הרב הישיש עליו דוי. כל הזמן הצטער על שהורחק הד"ר לוריא מהעבודה. ומשום כך לא יצא נגדו גם בשעה שרב הקטרוג נקחו. כי הוא חזה עתידות. אין ממלא מקומו, ואין צריך לומר, תמורתו. ועתה הצטער צער משנה. אף איש אחד שבכל מחנה העובדים לא הרגיש כמוהו את כל הריקניות שבחיים הסתדרותיים כאלה. הוא ידע שאין במצב כזה משום ספק הנפש לזה שהרעיון הוא מקור חייו ויסוד יסודותיו.

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

ומתוך המכתבים הרבים, ששלח למרכז וקבל ממנו, לא יכול
לזכור את המצב לאמתו. מכתבים הסתומים והמקורפלים
היו משוללים כל תוכן ריאלי. ובשלב הרב קלישר איש-המעשה
חיה תכנם חלל ריק. ואולי הרבה יותר מזה.

וכאן קרה פתאום דבר מוזר: ביום חורף, יום קור נורא,
עזב הישיש החולה, למרות כל התנגדותם של בני משפחתו, את
מקום מושבו, טהור, והופיע ברחובות ברלין והשתדל לעמוד על
סבת התאכנות זו. הוא חקר ודרש ושאל. הלהיב ועודד. יסר
ושפט. העסקנים תלו את אי הצלחתם בהתנגדות הגדולה שקמה
נגד פעולותיהם מצד רבני ירושלים. אבל הרב קלישר לא
הסתפק בתשובה לקונית זו. הוא רצה לעמוד על אמתות
הדברים. ואחרי חקירה ודרישה נוכח לדעת שלא נכון הוא
הדבר שבפי העסקנים ההם. לא מיניה ולא מקצתיה! נתברר
לו שמצד רבני ירושלים וחכמיה (וביחוד מצד הרבנים
הספרדים) אין כל התנגדות. אדרבה, הם חושבים את
כל הענין הזה למצוה גדולה ומתיחסים אליו בחבה
ובהערצה. ומרוב מרירות על שתוק זה הוא פרסם מאמר
ב"המניד" גליון כ"ג, כ' סיון תרכ"ה (14 יוני 1865), שבו הוא
מספר על עצלותם של עסקני ברלין: "שלום להרב בעל המניד!
הלא מעולם אהבת בכל לב חברת ישוב ארץ ישראל, כי כל
רוח טהור יתקדש בקדושת ארצנו בכל לב, וכן מעלת כבודך
הראה תמיד רוח נכון אשר בקרבך בדבר הגדול הזה. ואם זה

זמן נסוגות אחר מזה, הלא ידעתי כי לא כך האשם, רק אנשי ברלין, אשר נכנסו בעבי הקורה ברבר הזה, רק הם יאשמו, כי גרפים הם וישנים מבלי הקיץ. ואנכי מסרתי נפשי ונסעתי לברלין בימי הקור הנדול. ובסמדי עמהם הקיצותי הנדרמים והבטיחו לי לעשות דבר, אך אחרי עברי שבו לתרדמתם ונאלצו דומיה, וכתבתי להם וקראתי ואין עונה; תרדמה נפלה עליהם ולא יקיצו. ואני לא נחתי ופניתי אל מקום אחר לדעת הסיבה מקצבת רוח לענין זה ונודע לי כי בעבור זאת גרפים אנשי ברלין מפני שחכמי ירושלים חיו לא יסכימו לענין הזה. וכתבתי מכתב ערוך אל הגאון חכם באשי ראשון לציון נ"י שיקבץ דעות חכמי עיה"ק אודות זה, ובשבוע העבר קבלתי תשובתו בדברים נכוחים וישרים עם כל חכמי עיה"ק המפרדים כאשר עיני מעכ"ת תראינה בהעתק המכתב — — — "כאן הוא מעתיק את המכתב שקבל מהחכם באשי עם חתימות רבות. הוא גם מצטער על שהורחק הדיר לוריא, העסקן החרוץ וישר הרוח, מהעבודה. גם המערכת מצדה מביעה את צערה על הדבר ומעירה: "מה הועילו חכמים בתקנתם לאסור את ידי הדוקטור לוריא בדבר זה ולהקטיר בראש הענין הנכבד את אנשי ברלין? לכל הפחות הראשון פעל ועשה כל אשר ביכלתו וקרא בגרון והעיר את לבות הנדרמים — הסה רק מאורי מתעים! — — —".

וכן הכירו רבים בשגגה שיצאה מלפניהם, שגגה אשר עמד עליה הרב קלישר עוד בראשית התפתחותה, וראבו עליה.

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

ועתה התבוננו לנוק שעולל לנו בגלל חוסר התכוננות קודמת.
אבל הנעשה אין להשיב. מרוב כאב וצער דוכא הריר לוריא
עד היסוד ולבו נשבר בקרבו. את סוף ימיו בלה בבית חולי
רוח. החולם הגדול, שהקריב את חייו בשביל הרעיון, שבק חיים.
לכל חי בעוד קִתְק החלום על שפתיו.

אורות טאפל

אורות וצללים משמשים בערבוביה.

שרשרת שלמה של עליות וירידות עברה לנגד עיני העסקן הישיש הזה במשך ימי חלדו על הארץ. תמיד רחפה מלחמה בין ההכרה, השאיפה והרצון ובין הקים, היש והמציאות המרה. אין נחת לאיש מלחמה, ואין צריך לומר לאיש הרעיון. והלא אין דך איש הרעיון כרכי צבי הירש.

אולם לכל סאת סבל נראית תכלה. היו ימים שבהם גם רב האור על החושך. היו מעין שעת עלות השחר. ואלה ראויים להיות מצוינים כאן.

חלף הצער, שנגרם לרב קלישר מאי-מעשיותו של המרכז הברליני, הזהירו לו פתאום שביבי תקוה מסקומות אחרים שלא פלל עליהם כלל.

לאת לאט התחיל הרעיון מתממש יותר וחודר גם לפנות הנדחות. אף אלה הוארו באורו. גל השפעה הציף את פני כדור הארץ. ומובן, שכאן ראה הרב קלישר שלומים לעמלו הרב ומצא נחומים על רגעי הטפח שתקפוהו לעתים קרובות בהתבוננו

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

לעושי דברו, שעליהם חוטל לנשם את רעיונו, רעיון הנצח
שלו. לא מעטים היו הימים שבהם עוית תאחוהו מכאב לב גדול,
המטיק על הלב בלי הפונות, לרגלי קרירות מנהיגי החברה,
אחים לדעה, ואדישותם.

והנה עתה שונו במקצת פני הדברים. ולטובה.

בראשית שנת תרכ"ה קבל הרב קלישר מכתב מאת ר'
זליג הויזדורף מירושלים, שבו הוא מציע הצעות שונות
על דבר הצעדים הראשונים להתישבות. הרב קלישר שמח על
כך שמחה גדולה, ותכף סגר לנסוע לברלין, לבאר ולהסביר
שם את השיבות הדבר ולעורר את לבות העסקנים להוציא
לפועל את ההצעות המוצעות מצד עסקן ארץ ישראלי ותיק
ומוכחה לדבר. *

באותה השנה (תרכ"ה) מלאו לרב קלישר שבעים שנת.
בקהל ירדיו הרכים חגגו את יום ח' ניסן תרכ"ה, יום הולדתו,
כרוב פאר והדר.

* מכל הענין הזה לא יצא כלום, ותקותו של הרב קלישר
נכזבה שוב. גם כאן היתה יד מתנגדת ומפרעת באמצע. והפרעה זו
יצאה דוקא מצד תושבי ירושלים, שהיו צריכים לראות בצעד זה נצטר-
תקה לתקון חיים חדשים. אבל דיה היתה עצם ההצעה לעורר שמחה
בלב הרב קלישר.

ב.המגיד גליון ט"ז, ר"ח אייר תרכ"ח (26 אפריל 1865),
אנו קוראים קורספונדנציה מטהורן מיום ט' ניסן: "יום
אתמול היה יום הולדת הרב הגאון הספורסם מוהרצ"ה
קאלישר נ"י מתושבי עירנו אשר ביום הזה מלאו לו שבעים
שנה לימי חייו פה עלי תארמה, יום שמחה וגיל היה לאנשי
קהלתנו. היום הזה ראינו בו גם בדורנו זה לא רק הכסף
והמשרה יענו את הכל, כי גם החכמה עוד תעוז לחכם והצדקה
לעושי טוב יותר מעשרה שלימים, וכי עוד איש חכם וצדיק
מושל ביראת אלקים, שליט ברוחו על אלפים ורכבות רב
משלטון אלה אשר בכח או בעושר יתנכרו; לפני אלה אך
חנפי לב יכרעון בך, ולטוב בעיני ד' ואדם כל לב אומר
כבוד".

לכל קוראי המגיד אך למותר הוא להגיד שבחו של
של הרב הנ"ל יחיה שלא בפניו. מי מהם לא ראה ולא ידע
חבוריו היקרים והמחוכמים בהלכה ובאגדה ומאמריו הספורסמים
במכתב-עתי הלזה, המעידים על רוחב שכלו ובקיאותו בשם
ופוסקים ומפרי מחקר. אך יותר שהוא חכם וגדול בתורה הוא
בעל לב טוב ונפש רחבה, אוהב הבריות ומקרבן לתורה, מקדים
בשלום כל אדם וצנוע במעשיו, אשר רובם ככולם רק לשם
שמים ולא לתקות שום שכר, ואי לזאת רציו הוא לכל אחיו.
האדם הגדול והמצוין הזה הוא, נחבא אל הכלים — — —
אחרי כן מספר הקורספונדנט על דבר הנשף שנערך

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

לכבוד חתן היום. הרבה רכנים רברו בו. הריר ראמר אכיד
דטהורן חבר שיר עברי לכבודו. והשתיה אחר כך כרת. והמיר
מקיר: "מה טוב ויפה היה הדבר אם היינו יודעים טקודם את
היום הנכבד שהוא אשר בו מלאו שבעים שנה ליימי חיי
ידידנו הרב הגאון המפואר החכם היקר והנכבד מהרצ"ה
קאלישר נ"י, כי אז היינו מקוררים את כל אוהביו ומוקיריו
הרבים וכן שלמים לברכתו ביום שמחתו שהוא ולשם רוחו
ונפשו היקר ה———". ולבסוף ברכה לבבית מצד הסניד.

ושוב שביב תקוה נצנץ לרב קלישר ממקום גדת, אשר
איש לא פלל עליו כלל ואשר היה בו לשם את רוחו של
הרב הישיש ונפשו היקרה.

בשנת תרכ"ה (1865) היה מצב יהודי סרביה קשה
מאד. אין לתאר כלל את גודל ענותם ומבלם הרב. פרשה שלמה
של גזרות ורדיפות עברה לנגד עיניהם. חיייהם היו תלויים להם
מנגד. הפקר סטש. שדה המערכה של הפרעות האיומות הללו
היתה, בעיקר, העיר שפּץ. יסורי תושביה עלו למעלה ראש.
את רב העיר הרגו. זעקת יושביה הגיעה גם לאזני מנהיגי
חברת כל ישראל חברים בפריז (עין עליה בפרק הבא), ואלה
החליטו שאין דרך אחרת לפניהם אלא יציאה מן הארץ אנשי
החברה השתללו אצל השולטן התורכי ופעלו עליו שיאות לתת
מקום מנוחה לגולי שבץ.

והנה פתאום הורגשו באופן בולט למדי נצני חירות.
הרעיון הלאומי, שנזרע בעמל רב כל כך על ידי יחירי סגולה,
ובראש וראשונה ע"י ה"ראשון לציון", הרב צבי הירש קלישר.
ומכאן הפתרון לאותה הדרישה הפתאומית המפליאה של יהודי
שכין. אלה דרשו נחלות שדה זכרם אך ורק
בארץ ישראל. ואז יסכימו לעזוב את ארץ מולדתם;
אבל בשום אופן לא יסכימו לצאת מנלות אחת ולהכנס בתוך
נלות שניה. ולמרות כל הצרות והקנויים שעברו עליהם לא
ראו את מקום מפלט שלהם אלא אך ורק בארץ ישראל, ובשום
אופן לא רצו להמלט על נפשם למקום הצלה אחר. ואם גם חרב
חדה היתה מונחת על צוארם לא נמנעו מלהגות בפנה זו היחידה לעם
ישראל. הם הרגישו באופן אינסטינקטיבי שאין ריוח והצלה
ליהודי בשום מקום שבגולה. מקום-מקלט עראי לאו שמים
מקלט. אך אחיות עינים ומשטוש המב כאן. ומובן שצריך
ליהם להרגשה זו עבודת תעמולה והכשרה קודמת. אין דבר
נקנה בשב ואל תעשה.

ב"המגיד" גליון ל"ב, כ"ד מנ"א תרכ"ה (16 אוגוסט 1865),
הם כותבים: "אנחנו התחומים מטה רוצים בסיעתא דשמיא
להלך ולעסוק בסחורה בארץ הקדושה ורצוננו לקים דברי
רכותינו: "פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ
חישן" — ארץ דוקא — — — " והם מבקשים עצה: באיזו
דרך ילכו, אם לבקש עצה מחברת כל ישראל חברים או מסתם

קציני ישראל. בקשתם שמוחה שתנתן להם נחלת אחוזה בארץ ישראל, וזו הם מוכנים ומזומנים לעבוד, הם וביתם, את האדמה ולשמרה.

ומענין סאד הוא הכרוז השני שנתפרסם ב"הסניד" גליון א', ט"ז שבט תרכ"ו (3 ינואר 1866): "אנחנו חתומי מטה ספילים תחנונינו מול הדרת כבודכם, קחו בידכם הסניד נומר 32 משנה זאת (עין בפסקא הקודמת — י. ג. א.) וקראו בצד 251 (בדבור המתחיל: "שכין במדינת סערביעק") ותראו עיניכם מישרים שאלתנו ובקשתנו (ואחריו יבוא הקרת המ"ל, ה' יזכירוהו לטובה) — — — מי בכס ירא ה' להושיענו ולהורות לנו הדרך אשר נעלה בה לאה"ק לעזרתנו ולחזקנו באיזה סעוד של קרדיט לזמן ב' שנים עד אשר נוכל בעזר הצור להתישב בעסקנו, כאשר עשינו מאז ומקדם. מי האיש הלזה טוב ומיטיב יבוא ויגד צדקתו לערוך שלחן לאנשי בריתנו באיזה פאבריק באה"ק או כל מלאכה או אומנות כדי שיוכלו אחינו בני ישראל להתפרנס מיגיע כפם בדרך כבוד אפילו בפרנסה מועטת החפצים לשכון כבוד בארצנו — — — ואם תשאלונו ידירים: מי ומי ההולכים? — בנערינו ובזקנינו, בבנינו ובבנותינו נלך — — —".

כשהגיעה השמועה הנ"ל לאוני הרב קלישר התחיל משתדל להוציא לפועל את בקשתם, שראה בה אצבע אלהים. לשכחתו לא היתה גבול. אך כל השתדלויותיו, שעלו לו כיגיעות

רבות, לא נשאו פרי. כי חברת כל ישראל חברים פתחה לבוא עוד הפעם לפני השולטן בהצעה שניה. ומענין: יהודי שבץ לא עזבו את מקום מגורם, שהיו בו כעל וולקן, אלא נשארו שם תחת שבט הנוגש. והענין נשתכח. אך אחרי המועצה של עסקני ישוב ארץ ישראל, שהיתה בפרנקפורט דמיין (שנת תרכ"ז, אחר הפסח) ושבה נשלח הרב יוסף נטונק לקושטא שישתדל לפני הרשות התורכית שתתיר ליהודים לקנות קרקעות בארץ ישראל וכו' (עין על כל זה להלן), החלו תושבי שבץ להזכיר שוב את בקשתם הידועה. וב"המגיד" גליון ל"א, ו' מנ"א תרכ"ז (7 אוגוסט 1867), הם מזכירים עוד הפעם את הקולקטורא הנ"ל ומוסיפים: "ותודה לא כי שלמים וכן רבים (כהרב קלישר והרב המגיד והרב המבשר והשר קרעמיו הע"י) השיבונו פה אחד, והבטיחונו להיות מטיבי מעד לדרוש בעד הפצנו עד מקום שידם תגיע — — — והן עתה כששמענו את שם הרב יוסף נטונק כי נשלח נשלוח מאת ראשי חברתנו ישוב ארץ ישראל לחצר בית המלך, השולטן, יר"ה (בקאנסטאנטינופול) על הדבר אשר נגדו כוננה מטרת הפצנו, שבנו להזכיר תחנונינו הנז' לפני אחינו בני ישראל — — —".

מאותו היום התחיל הרב קלישר מעריך מאד את תושבי שבץ. הם שמשו בעיניו כסמל לכל עבודתו. בכל הזדמנות והזדמנות הוא מזכירם ומעלים על נס. הוא מזכיר אותם בהדגשה מיוחדת בהערה מתחת לפתיחה שלספרו "דרישת ציון" (מהדורה

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

ב') עמוד ז' ובעמוד י', וכן בקול קורא שהוציא בשנת תרכ"ז ובעוד כמה וכמה מקומות.

בשנת תרכ"ז הוציא הרב פרידלנד את ספרו של הרב קלישר "דרישת ציון" במהדורה שניה. כעבור ארבע שנים משנת הופעתה של המהדורה הראשונה לא נמצא אף ספר אחד למכירה. והרב קלישר, בראותו שיש שכר לפעולותיו ושספרו הועיל הרבה לחדירת הרעיון וממושגו — החל שוב לעורר במכתבים אחרים מכתבים את הרבנים והעסקנים גרובי הרב לפעולות ומעשים.

בראשית שנת תרכ"ז חדשה החברה לישוב ארץ ישראל את פעולותיה. הרב קלישר והרב גוטמכר עמדו בראשה. במרחשון שנת "יבוא משיח צדקנו" (תרכ"ז) הוציאו קול-קורא בחתימת שניהם בעברית ובגרמנית. בקול-קורא זה הם מבארים את גורל התועלת שבחברת ישוב ארץ ישראל. וכן גם יש "משען ומשענה מן החברה הגדולה בפעולת חסדם חברת חברים כל ישראל בפריז הכירה, אשר העומד בראשם האדון הנכבד פלא יועין אשר קרעמיע הבטיח להתחבר אתנו ולהיות לעזרה לתכלית יושבי אה"ק פרגנס על ידי קניות שדות וכרמים — — — גם מלונדון יש בדינו מכתב מן המשביר הגדול מהר"מ מונטיפיורי נ"י אשר הודיענו כי ישנן ששים משפחות מעיה"ק צפת המתחננים לתת להם עבודת קרקע, ועד כמה הלך וגדול זעקת טבריא, וגם צעקת וילנא אנשי שאבאין בוערבען אשר

חייהם תלואים מנגד מהלחצים אותם, ורוצים לבוא לעבודה אדמת קודש באה"ק".

ואחרי שהם מבקשים לרחם על כל אלה הנוכרים לעיר הם מטילים מחיוב על כל מנהלי העדות הגדולות והקטנות שדואנים עבור צרכי העיר לדאוג גם שיתן כל א' (זולת העני והאכיון) ב' ר"ט לשנה — — —. ואחרי שהחברה הקדושה שבפרוץ הנ"ל אשר ישימו עין חמלה בכל פנות פוזרי ישראל על הנלחצים, וחסדם מלאה כל הארץ, ורוצים לבוא גם בעזרתנו עבור ישועת מצוקי אחינו בני ישראל שבאה"ק, ע"כ גם אנחנו נחלץ חושים לעומתם לעורר אנשי חברתנו ולכל א' איש אוהב חסד, לתת גם להם חלקם בי שהיכולת בידו — — —. ובחרנו לנו שני סוכנים (רענדאנטען), סוכן כללי וסוכן פרטי. הסוכן הכללי הוא המפורסם לשבח המופלג באנקיער זעגאל בק"ק פאזען נ"י. והפרטי הוא איש אשר פעל ועשה הרבה מאד בנפשו ובממונו עבור חברתנו יותר מאדם העושה כשלו היה כ"ה שמחה פירשט בק"ק שמועגעל נ"י, וכאשר יהיה בידו מאה ר"ט ישלחם אל הסוכן הכללי הנ"ל, ונדבה רוחו לשלם גם ההוצאות פארטי וכדומה והכל משלו. וגם הסכים בנפשו ליסע בעצמו אל אה"ק על ההוצאות שלו, ולעשות שם התחלת מעמד וניצב לעובדיה, ולקיום המצוות יופקדו רבנים משם ומחולל (ואולי גם החים מוהר"צ הירש קאלישר. יסע עמו לשום עינא פקחא על כל פרט ופרט ושיהיה הכל כדת של

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

תוה"ק). וכל המחזיקים אתנו ישימו א' לנבאי בעירם אשר יקבל
כתב גבאות מאתנו.

והכרוז מסים: «ואמנם כל זה לאנשים כינוניים, אבל
מי שזכה לעושר רב ולו בנינים כיד השרים, יחשוב: אני
ובני ביתי שוכנים בפלטרי מלכות, וארץ נחלתנו אשר עיני ר'
עליה, היא בתה וחרבה, ושטמה מקיום מצוותיה, הוא יקנה לו
ככרת ארץ על שמו, ויקבל כתוב וחתום בספר — — — (*).
קול קורא זה היה כקול-מבשר במחנה. אהרי זמן רב
ש' שתוק הפעילות מצר העסקנים הקודמים, שעמדו בראש

(*) בקול קורא זה, הנמצא תחת ידי, מוסיף הרב קלישר מהעבר
השני, בכתב ידו (כתב רש"י) ובחתימתו (כתב רגיל), את המלים דלהלן
(בצורת שיר, שלש מלים בשורה):

„יקבל קול קורא,

למען חסדו להגבירה,

לעורר נדיבים להחברה,

כי אין חקר לשכרה,

בנחלת קודש להתאורה,

אשלח כתב גבאות מהרה,

המעטיר (חתום) צ'הירש קאלישער.

בנראה שאת השיר הזה הוסיף הרב קלישר לכל קול קורא.

ששלחו לגובה כספים, או בלשוננו — „גבאיי“.

המרכז הברליני, היה בכרוז הנ"ל משום ערוד-הרוח ועשה רושם חזק על כל קורא. הוא הפיח שוב רוח חיים ב"עצמות היבשות" של בעלי האדישות המערבית. כמשך זמן קצר נפתחו הרבה סניפים בערי גרמניה, אוסטריא והונגריא.

אחרי הפסח שנת תרכ"ז (1867) נקראה בפרנקפורט דמיין מועצה קטנה של עסקני ישוב ארץ ישראל. המועצה הזאת התנהלה בנשיאות השולחני פיליקס זקס, בנו של הרב ד"ר יחיאל מיכל זקס, מברלין. השתתפו בה גם הרב הצדיק והחסיד ר' אליהו גוטמכר, אליעזר ליפמן-זילברמן בעל "המניח" והרב הדרשן המפורסם ר' נתן פרידלנדר. מקום בראש העבודה לקח הישיש החביב הרב קלישר.

במועצה זו הוחלט לשלוח ציר לקושטא שישתדל לפני הרשות התורכית שתרשה לקנות קרקעות בארץ ישראל, וכן תגן על היהודים מפני הערבים הפראים. לשליחות זו נבחר הרב יוסף נטונק, רב בשטולץ-נמברג (הונגריא).

הרב נטונק נתמנה למורשה ומנהל-תעמולה על ידי המרכז לישוב ארץ ישראל, שנוסד בברלין בשנת תרכ"ד. הרב הזה ביחד עם המורשה ר' אברהם ליכט הנ"ל פתחו סניפים לחברה בהרכה מקומות, כגון: פרנקפורט דמיין, קלן, פריז, אמשטרדם, ליכטרפל, מנשטטר, דובלין ועוד. הרב נטונק היה בטיף מצוין, גאון וחכם ושומע לשונות אירופה, ובעיקר ידע

כיצד לרכוש לבות אנשים לטובת האגודה. ואותו בחרה החברה להיות שליחה בקושטא.

הרב נטונק לקח אתו הרבה מכתבי מליצה מהקונסולים שבוינה, וכן מהקונסול התורכי, מגדולי אנשי שם שבפרין ובלונדון. כשבא לקושטא בקר את הרב הכולל ר' יקיר אשטרוג גירון (עין להלן). הרב גירון בחר מתוך חברי קהלת היהודים במשלחת, שתלך בלית הרב נטונק לווייר הגדול פואד פחה. הרב נטונק באר באר היטב את משאלתו והוזיר האיר לו פנים. אבל אחרי כל ההתאמצויות לא נשאה המשלחת פרי; השולטן לא היה באותה השעה בקושטא. וכמוכן שנדחתה בלך ושוב — ותשובה ברורה לא קבל. ולא זה בלבד. מהלשכה הראשית שבברלין הודיעו לרב נטונק שהשתדלות זו תוצא לפועל על ידי "חברת כל ישראל חברים", שרגילה היא בכך וקולה נשמע. עסקני הלשכה בברלין קוו לגדולות מהשתדלות זו. כי בכלל גדולה היתה השפעת חברת כל ישראל חברים על גדולי המלכות, והיא גם התקרבה יותר ויותר, על ידי השתדלותו של הרב קליישר, לרעיון חברת ישוב ארץ ישראל. ומשום כך תלו עסקני החברה של ישוב ארץ ישראל, והרב קליישר בראשם, תקוות גדולות בהתקרבות זו, וכתוצאה ממנה — ההשתדלות.

ובעוד חברת כל ישראל חברים עושה כה וכה לטובת השתדלות זו וחנה שוב קראור דק מנצנץ מבעד לאופל העבה. בחוגי המעריצים חכריזו: מלאו חמשים שנה ליום חתונת הרב

הגאון צבי הירש קלייזער; — ובכל בית ישראל צהלה ושמחה.
כלם, כנער וכזקן, שמחים בשמחת הישיש הנערץ והיקר. כאותו
הרגע שוב נשכחו כל הצעירים המאפילים על דרך הוצאתו
לפועל של רעיון התחיה. כלם זוכרים עתה רק את המבא
החביב ומשתתפים בשמחתו.

הנה כאן מקצת מהשיר שנחפרסם ב"המגיד" גליון כ"ב,
ריח תמוז תרכ"ט (9 יוני 1869), לכבוד היום:

שיר הברכה

ליום מלאת שנת החמשים מיום חתונת הרכ הגאון צבי
לכל הארצות וירידי רבי צבי קאלישר הרכ מטהורן את
רעיתו אשת נקוריו אשר חוכיה ה' לפניו מבורכת כנשים
וכנגדו עור;

ה' עליהם יחיו!

לפני שנים שלשת

פגשתי ברכה משלשת

בשנת השבעים תהלה

לנו דומיה תהלה,

גאון צבי קאלישר

רב וצדיק מאושר

בסוד תמימים וישרים

אנשי שם ומורים.

היום "המגיד" יבשר באהב
בא גד! "התונת חזהב"
לזוג חמאושד צבי ורעיתו
אשת כבוד לימינו נצבת
עמרת צבי כיושר נחשבת
דגל האהבה! זכה עזרתו!

ועוד

רבו האורות והצללים בחיי העסקן רבי-הפעלים, תמכוכת
של דרכים עקלקלות וישרות, משובשות ומסוקלות, עברה במשך
יסים רבים. אולם לכל זאת סבל נראית תכלה. היו ימים
שבהם נצנצו האורות מהאופל. מבעד לסדקי הערפל התגנבו
זהרורי נוגה.

אורות מאופל...

הרב קלישר ותפלתו

אמרנו שלפני הופעת הספר "דרישת ציון" היו ימי הסברה הרעיון של ישוב ארץ ישראל על ידי מכתבים וחוזרים שערך הרב קלישר לגדולי ישראל, לעסקנים צבוריים ומנהיגי קהלות. במכתבים הללו השתדל להרצות את השקפותיו בקצור נמרץ ובריוק גמור. כאן היתה שאיפה של רכישת נפשות והחדרת הרעיון בין פני היהדות.

ובאותו הזמן גם שלח הרבה מכתבים לחברת כל ישראל חברים, שהתחילה אז מראה את פעולותיה לטובת ההמונים היהודים המעונים והמדוכאים. ואם קשה היתה הדרך, אבל אין דבר העומד בפני רצונו של איש הרעיון והמעשה.

עוד בשנת הששים (תר"כ), שנת יסוד חברת כל ישראל חברים, לא נח הרב קלישר אף רגע והשתדל בכל מאמצי כחותיו להטות את החברה הזאת לצדו, וביתר כשהיה אדולף קרטיה (22 אפריל 1796—9 פברואר 1880) לנשיאה. בהרצאות שונות ובמכתבים, שהריץ אל מנהיגיה לעתים, תכופות, הסביר והוכיח להם שאין לפניהם תעודה נשגבה יותר מאשר הגשמת

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

הרעיון של ישוב ארץ ישראל בפועל. לפי דעתו, אין דבר מתאים יותר לשם החברה מאשר לדאוג לישוב ארץ אבותינו. חברת כל ישראל חברים צריכה ומהויבת למלא את משאלות כלל ישראל, שאינן מתבטאות אלא בשאיפת המסתורית מצד העם לצור מחצבתו. ואם אותה ההכרה לא באה לידי בטוי, אין זה אלא מפני סבל הדורות, שהקהה את ההרגשה המקורית, טמטם את ההכרה הלאומית, ואין אנו חשים יותר ואיננו קרגישים כלל את הכאב הלאומי.

אדולף כרמיה הושפע מאד מהדברים הללו, שיצאו מלב טהור ומסור לקדשי האומה, והוא גם הבטיח לשמור את הדבר בלבו שכירה מעולה.

ומאותו היום שהרכ קלישר נעשה "מקורב" לאנשי החברה, וביחוד משעת השתדלותו לטובת תושבי שבץ, לא פסק מלדפוק על לוח-לכותיהם של מנהיגיה שיפנו תשומת לב ראויה לרעיונו. ואחרי טורח רב עלה הדבר בידו. הם הבטיחו לו לעין בהצעתו. הרב קלישר השתתף באספת ראשי החברה, שהיתה בשנת תרכ"ו (סוף שנת 1866) בברלין. ובהזדמנות זו השתמש שוב לדבר על לב הנשיא אדולף כרמיה ושאר הנאספים על דבר ישוב ארץ ישראל. בפרטיכל של האספה הזאת נאמר בין השאר: "ר' צבי הירש קלישר מעיר טהורן, ראש חברת ישוב ארץ ישראל, מציע לפני החברה לחבר את "חברת ישוב ארץ ישראל", שהוא עומד בראשה, עם "חברת כל ישראל

חברים, והוא מתחייב למסור לחברה כל ישראל חברים סך 12000 פרנק בתנאי, כי תתחייב מצדה להגשים במעשה את כוונת חברת ישוב ארץ ישראל, כלומר, ליסד מושבות לעבודת האדמה לבני ישראל בארץ הקדושה. בעלי החברה מסכימים להצעתו זו של ר' צבי הירש להשתתף בענין ישוב ארץ ישראל רק לאחר שיוסיפו לה ע"י הסכום הרשום למעלה, וטעמה ונמוקה אתה, כי בסך סומט שכזה אין להתחיל בענין נכבד כישוב ארץ ישראל. גם הסכימה, כי עד העת שיתרכה הסך להיות ראוי להתחיל בדבר, תשתמש בסכום זה להרחבת עבודת האדמה בין היהודים בארץ הקדושה, אם ע"י ידי נתינת פרסים בסך קצוב לצעירים מבני ישראל, אשר יעסקו בעבודת האדמה בארץ ישראל או באופן אחר.

ומובן שהערצה זו לישוב ארץ ישראל מצד חברת כל ישראל חברים, שהיתה רחוקה לגמרי מההבנה לעניני היהדות, לרוחה ולשאיפותיה, באה אך ורק ע"י ידי ההתעוררות הנכבד שקמה בארצות רבות לטובת הרעיון של ישוב ארץ ישראל בזכות פעולותיהם הגדולות של הרב קלישר וחבריו. פעולות אלו השפיעו הרבה ע"י החברה בפריז ומנהיגיה והביאום לידי התענינות מרובה והפנית תשומת לבם לעניני הישוב בארץ ישראל. דעת הצבור, שהוכשרה ע"י ידי מעשיו של הרב קלישר, העמידה את חברת כל ישראל חברים לפני עובדה קיימת, שאי אפשר להתחמס אליה בקרירות או ברחיקת בעלמא. ביחוד גדלה הערצתם של מנהיגי חברה כל ישראל חברים למנהיג

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

החברה של "ישוב ארץ ישראל", הרב צבי הירש קלישר. הם ראו בו את המנהיג האמתי, המסור בכל נימיו נשמתו לרעיונו ולעבודתו. ויחסיהם זה אפשר להכיר מתוך כל חליפת המכתבים שביניהם, וכן מתוך הפרטיכל שהבאנו כאן. ועל ידי השפעתו זו של הרב קלישר נגשה חברת כל ישראל חברים לעבודת ההתישבות בארץ ישראל.

משנת תרמ"ח (1886), ביחוד, בתחילה חברת כל ישראל חברים להתעניין ברעיון ישוב ארץ ישראל. ומקצוע ההתישבות בארץ הקדושה נעשה לאחד הסעיפים העיקריים שבפרוגרמה שלה. ויחס אחד לגמרי נתהוו בין שתי החברות האמורות. נפסק הגשר. שהיה הוצץ בין מטרותיהן. ואם עוד רחוקה הדרך, אבל נמצאה לשון משותפת, וההבנה ההדדית היתה אפשרית. ויזכר כאן לטיבה גם קרל נטר (נפטר י"ט תשרי, תרמ"ז) שהשפיע הרבה ברוח ארץ ישראל על החברה. ולמרות זה שכל כונותיו של כרמיה וכל השנות המנהיגים היו כופנות לבזון אחד לגמרי, ובכל זאת עוד קרל נטר בהרבה הרב קלישר בהשפעה בוסרית על חבריו לטובת הענינים של חברת "ישוב ארץ ישראל". הוא הוא שנתן את הדחיפה ליסוד "מקוה ישראל". הוא החבונן למצב היהודים בארץ ישראל וראה שתושביה אינם מוכשרים כלל לעבודת האדמה. ובכדי לגשת לפעולות מעשיות של התישבות הגונה עליהם מקודם להתמחות בכך. אין להתחיל בדבר שבטוחים בו מראש שלא יצלח. וכיום

יצחק גור אריה

כך הוא חלם על בית ספר כזה שימלא את החסרון האמור.
באמצע הקיץ של שנת תרכ"ח יצא קרל נטר לארץ-
ישראל לראות ולהתבונן במתהווה בארץ. והחלטתו, כאמור,
היתה שצריך להרגיל את העם, שנותק במשך כל כך הרבה
שנים מעניני עבודת האדמה, לחיי השדה, לחיים טבעיים.

בשנת תרכ"ט נמנו וגמרו אנשי "חברת כל ישראל
חברים" ליסד בית ספר ללמוד עבודת האדמה לילדי בני ישראל.
כמובן שכאן נכזבו אלה שראו בחברת כל ישראל חברים
את ה"גואל ומושיע". היו מחברת ישוב ארץ ישראל שחשבו
כל הזמן שהחברה הנ"ל תקנה אדמה ותושיב עליה את כל
אלה הרוצים להתאזרח בארץ ישראל ולהתפרנס מן החקלאות.
חשבו שהכל יתנהל במסגרת הגון, שכראיות לו כל הצפיות
והתקוות הרכות שתלו בה. הרמיון הכנים כאן, כמובן, קצת
הפרזה וחלומות של "עתיד לבוא".

והנה פתאום מפת. קטנות. גם הרב קלייזר, המתון
והחכם הרואה את הנולד, הרגיש כאן מפת נפש. מחשבתו
הנצחית היתה: להרגיל את היהודים לחיי עבודה, הנהנים מיגיע
כפם ואינם חיים על החלוקה, הגזלה את כל החופש האישי של
האדם, ואין צריך לוטר, המדכאת כל מריץ-פעולה. זה היה האידאול
שלו. ופתאום גזלו ממנו ברגע אחד את כל אשר בנה והרה.
ועל כן הצטרף גם הוא לאותה הדעה שאמרה שחברת ישוב
ארץ ישראל הכזיבה את התקוות.

גם ר' דוד גורדון, עורך "המגיד", העיר על כך. באותו הזמן הרפים ב"המגיד" מאמר גדול, בהרכה המשכים, בשם "דבר בעתו" (על דבר היעוד הלאומי של עם ישראל). בסופו (גליון ל"ד, כ"ה אלול תרכ"ט) הוא מדבר נגד החרדים הממכים לגאולה נסית. ואחרי שהוא מהלל את הספר "דרישת ציון" ואת רעיונותיו על דבר הגאולה הוא אומר: "והנה בזמן האחרון נטנו וגמרו ראשי החברה באסיפתם האחרונה ליסד גם בית למוד לעבודת האדמה לנערי בני ישראל בעיר יפו (כמובא בהמגיד). אמנם מלבד שנים בהגיעם סוף סוף להנקודה העיקרית לא הרהיבו עוד בנפשם עוז לשאת על שפתם את הרעיון הקדוש מהתחלת קבוץ הפזור, המרעיד את לב כל איש מישראל ברעד קודש ורגשות נשגבים; מלבד זה במה נחשב דבר קטן כזה: בית למוד לעבודת אדמה, להטבת מצב אחב"י באה"ק! כמה שנים תעבורנה טרם יצאו עשרים אנשים מלומדי עבודת אדמה מבית הספר. — מדוע לא הסכימו לקנות גם קרקעות ולהושיב שמה את החפצים בעבודה ליהנות מיגיע כפם? — — —". הוא ראה בצעד זה מעין "הלכתא למשיחא"...

ונזכיר בהזדמנות זו גם את המתנגד החרیف ביותר למעשה — פקוט זה של חברת כל ישראל הברים, את הרב הגאון ר' יהודה חי אלקלעי רב דזמלין (על גבול סרכיה), מחבר הספרים: "גורל לה"י, שמע ישראל", "מבשר טוב", "קבוץ גלויות",

שיבת ציון ועוד. *) הוא שלח מכתב לאדולף כרמיה שבו הוא

*) חרב הנפלא הזה מפליאנו בספריו ובמאמריו השונים, שבהם המיף עוד לפני שבשים שנה ויותר לתכנית השלמה של הציוניות המודרנית-המדינית. וכבר אז הוא מדבר על דבר צדקה, על קונגרס וכו'. הוא גם מנבא שארץ ישראל תהיה תחת רשותה של אנגליה וכו'. הקורא בספריו עומד לפני חידה כמשי. המעוף מפליא.

בקשר עם זה מענין מאד מה שמוכא בדבר גליון מ"ב (653), כי תמוז תרפ"ז, בשם היוגר מורגנציוסונג: — משפחת הרצל יושבה לכתחילה בארצות הסודטים או בהונגריה; ואחרי כריתת השלום בפסרוביץ (1718), בעבור צפונת של סרכיה ובלגרד לרשותה של אוסטריה, עברה המשפחה לבלגרד האוסטרית והתחתנה עם המשפחות האישפניוליות שישבו כאן עוד בימי התורכים. כשצפון סרכיה יצאה עם חווה השלום הבלגראדי ב-1739 מרשותה של אוסטריה יצאה גם משפחת הרצל והשתקעה בזמלין. בשנת המהפכה (1848) חי בזמלין הרב יהודה בן שלמה חי אלקלעי, אשר המיף ללאומיות יהודית בספרו "קול קורא". מספר זה למד שמעון (ליב) יהודה הרצל, סבו של תיאודור, וכדאי להעיר, כי הרב אלקלעי נולד ב-1798 בירושלם, והוא נהל תעמולה גדולה לשכות הרעיון של ישוב ארץ ישראל, וכתב גם חבורים אחרים החודרים רעיון זה, וכמה מתכניותיו דומות למבנה ההסתדרות הציונית שבימינו. — מי יודע אם תיאודור לא שמע בשחר ילדותו על חלום זה של שיבת ציון מפי סבו יהודה ליב שהיה תלמידו של הרב אלקלעי, ובפרט שתיאודור היה בן 19 במות עליו אביו הזקן. אני מעיר את המענינים בדבר למקור המוכא כאן. כי יש ללמוד ממנו הרבה על כמה וכמה חזיונות היסטוריים בתנועתנו הציונית. אנב: כדאי היה ליחד את הדבור על איש יקרהמצואות הזה. זה יעשה בודאי.

הרב צבי הירש קלייזר ז"ל

כוחה נגד החברה על שהיא מסתפקת בקטנות. אין להניח מעשים גדולים ולטפל בדברים של מה בכך. לפי דעתו צריכה החברה לעצת בכון אחר לגמרי. עליה להוציא מניות ולקנות שטחי אדמה גדולים ולהושיבם. כל זמן שהפעולה הישובית לא תתנהל בממשטב ראוי לשמו ובהשתתפות כל כוחות האוסה אינה ולא כלום, ועל אחת כמה וכמה שדבר אין לה עם הצרכים הרבים הנחוצים ליושב ארץ ישראל. תמצית השקפתו: העוסק בקטנות לא ישיג מעולם אלא קטנות. ומשום כך צריך לשאוף לגדולות. אל נסתפק בדברים שאינם מוסיפים לענין הנרצה אלא פרורים קטנים שבקטנים. לדרישה מכסימלית דרושים מעשים מכסימליים.

על מכתב זה חתמו גם הרבנים קלייזר וגוטמכר. המכתב הזה קשה רושם בל יסחה על מנהיגי חברה כל ישראל חברים.

אולם צריך לציין הכול עיקרי בהתנגדות זו בין הרב קלייזר וחבריו לדעת. הרב קלייזר הרגיש כאן את המועקה בלב יותר מאשר כל חבריו המתנגדים, ואם גם ההרפים ביותר. כי הצטרפותו זו של הרב קלייזר לסיעת המתנגדים למעשה פעוט-הערך של "חברה כל ישראל חברים" לא היתה אך סחאה לשם יציאת חובה בלבד, או ליתר דיוק: התנגדות תיאורטית או דמונסטראטיבית, כזו של חבריו. אצל המתנגדים שמנינו קעיל, וביחוד—הרב הנפלא ר' יהודה חי אלקלעי, היה הרעיון

יצחק גור אריה

של ישוב ארץ ישראל בעיקר הק"כ. מעוף רחב בענינים העומדים
ברוסו של קולם. והתאכזבות זו היתה נוגעת בנימים הנפשיות
של הנשמה העסקנית, אבל בכל אופן לא קעקעה את כל
מבנהו של האיש. מה שאין כן אצל הרב קלישר. רצה
התהווה "חסרון מבפנים". הוא, האיש המעשי, רצה
לראות בעיניו את רעיונו כשהוא ממחר להתגשם. מקולם לא
הסתפק במה שיש. וכאן עמד לפני עובדה שיש בה משום יאוש
ומפח נפש כאחד. ואם להשתמש בכטוי רגיל אפשר לומר:
גדמה היה לו כאילו קבל "סטירת לחי" כמי שהוא, והוא גם
הרגיש על לחיו כשהיא כואבת וצורבת עד התהום. הוא,
שהיה קרוב לחברת כל ישראל חברים ויגע כמה וכמה יגיעות
עד שהביאה לידי הכרה כל שהוא ברעיונו, — העלה פתאום
חרס בידו. צערו היה לאין ערוך. בכוחו נקרה השאלה: "לאן
אנו הולכים?". ולאט לאט החל היאוש "לקנות ישיבה" בלב
ולכרסמו.

אבל כעבור ימי חשבון הנפש התאושש הרב קלישר
שנית. מרצו הכביר לא נתנהו להתיאש. ועוד: הוא האמין
בנצחיות הרעיון שאין לו חליפין עולמית, ולא כל שכן — שאינו
נגזר לנצח.

בחודש מרחשון שנת תר"ל (1869) נאספו בברלין ראשי
חברת כל ישראל חברים מפריז, בהשתתפות העסקנים הצבוריים
היהודים בגרמניה, 'לטכם קצה על דבר הסצב של יהודי

רוסיה, האוכללים והקטופים ברעב. השתתפו (מלכד המנהיגים הידועים): ד"ר אלברט כהן ועוד (מפריו); הרב זילברמן מו"ל "המגיד", הרב ד"ר ליהמן מו"ל "האיזראליט", ד"ר רילף מממל, ד"ר הילדסהימר ועוד רבים *). גורל הנענים והמדוכאים נגע ללבם ורצו לבוא לעזרתם.

ובשמוע הרב קלישר את שמע האספה הנ"ל מהר לבוא לברלין. כאן שוחח ארוכות וקצרות עם אדולף ברמיה ועוד מנהיגים והשפיע עליהם מאד. כרמיה הבטיח לו לדאוג בשביל ארץ הקודש. הרב קלישר גם הציע כאן הצעה חשובה מאד, שיהודי רוסיה הבקיאים בעבודת האדמה ישלחו לארץ ישראל, והחברה תקנה בשבילם נחלה מאת הממשלה התורכית. וכמה מהתפיסה העמוקה, שבכל עסקן אמת, יש כאן! כפרדוקס יצלצלו, אולי, הדברים באזנים, ברם לעובדה חיה היא לפנינו. כבר באותה שעה מאס הרב קלישר בפילנטרופיה, שאין לה כל פרי ואף לא פרחים, אלא אך ורק לעבודה קונסטרוקטיבית היתה כל שאיפתו. ובמסרו את רשמיו מן האספה הוא גם מספר שבאר לכרמיה שמהדבר הזה תצמח תשועה כפולה ומכופלת. מצד אחד יעמוד ריוח והצלחה לעניי היהודים ברוסיה. ומצד שני: אנו נהפוך על ידי כך את שממות ארצנו לעדן. וכרמיה הסכים לדבר.

(*) האספה הזאת מפורסמת ב"המגיד", בגליונות ל"א — ל"ה, שנת תר"ל.

בהיות הרב קלישר בברלין בא בדברים עם הרבה אנשים חשוכים דשם וענינם ברעיונו. מברלין כתת את רגליו להלכרשטט ובא בדברים גם עם הרב הנאון ד"ר אורבך אבד"ק שם והשפיע עליו מאד, וזה האחרון הרים מיד נרבה הגונה לטובת חברת ישוב ארץ ישראל.

את רשמיו על האספה הנ"ל והשתתפותו בה מסופרים על ידו ב"המגיד" גליון מ"ו, ד' טבת תר"ל (8 דצמבר 1869) בשם "כל עצמותי תאמרנה". ומחמת צביונם המיוחד של הדברים כדאים מקצתם להיות מובאים כאן כצורתם וכלשונם: —
 "ואנכי הצעיר מראש אף ידי יגביהו עוף לא נחתי ולא שקטתי מלמשוך עט סופר אל קצוי ארץ. עתה אמרתי לנפשי עוד לא יצאת ידי חובך, עוד לא נסתה כף רגלך לכת חוצה; על כן אמרתי מי יתן לי אבר כיונה, אעופה אשכונה עד אכצא און לי עשות מסלה לאלקינו לפעולה ערי קרשינו ולעניי ישראל אשר תכסוף רוחם לעבוד ולמשא עבודת אדמת קודש לשום שפלים לטרום, מדברה לערן. והן באתי בראשונה לקרית ברלין הבירה, שם מצאתי האספה הגדולה בהתאסף ראשי עם ברלין עיי קול תרועת פועלי חסד אליאנסי איוראליט מפריו. כל הקהל יסחא כף בשמעם אמרי נועם דברים היוצאים בן לב טוב, הוא השר המהולל אשר סעולם נשא נפשו להציל נפשות ישראל האדון קרעמיס ניי. וביחוד דברתי עם השר הנ"ל והבטיחני אשר מלכד עשותו רב חסד עם אנשי רוסיא (אשר עבוד זה

תבוא עליו ברכה) גם עבוד ארץ הקודש לא ינוח ולא ישקוט. והצעתי לפניו שחלק מעניי רוסיא אשר מהם יכירו לעבוד ישלחם לאה"ק ויקנו עבורם כברי ארץ מהממשלה אשר האדון קרל נעמטער זכה הרשיון מן השולטן לזה, ואז שני חסדים יהיו תמים בזה: לתת טרף לקצה עם רוסיא ולשום חרבות לעדן מנחלת אבותינו, ונכנסו דברי באזניו.

ובקראנו את דברי הרב קלישר כאן הרי אין אנו מתפללים כלל על השפיעו כל כך על כרמיה בדבריו היוצאים מעומק הלב ונאמרים בדחילו ורחיבו. אותה הפשטות המכריזה בכל רגע: "עוד לא יצאת ידי חובך", "עוד לא נסתה כף רגלך לכת חוצה" (בשעה שכל ימי חייו היו המשך אחד של ימי נדידה וקתות רגלים) ועוד ועוד מיני בטויי לב ונפש כאלה שהבאנום בפסקא הקודמת, — פשטות כזו מוכרחת להקסים ולהשפיע השפעה יוצאת מן הכלל. ולא נתפלא, איפוא, כלל בקראנו ב"המגיד" גליון כ"ד, כ"ג סיון תר"ל (22 יוני 1870), על דבר האספה התשיעית שהיתה בפריז ביום השלישי, באדר א' תר"ל (חודש פברואר 1870), ושבה נאם כרמיה נאום מלא התלהבות עצומה והתרגשות יוצאת מגדר הרגיל לארץ ישראל. מפיו של אדולף כרמיה התפרצו פתאים קריאות מפליאות, כגון: "לשנה הבאה בני חורין, בירושלים, בארץ ישראל! — — — ירושלים היא עיר היהודים, עיר הנצח, עיר אלהים, אל היחיד והמיחד! בשם ירושלים אצורה אסונתנו הקדושה! ירושלים

היא הרעיון הקדוש והנשגב אשר בכחו היונו כולנו בני אב אחד! האחוה הישראלית היא האחוה הכוללת, בה מונחת אחרותנו הנפלאה — — —, ועוד מיני בטויים ורעיונות נפלאים כאלה המשפיעים עלינו בכל עוזם וחמיסותם.

דברי כרמיה אלה היו פועל יוצא מסכום עבודות אינטנסיביות שנתנהלו במשך זמן רב על ידי הראשון לציון. הד השפעה עצומה. התנועה שנתקדרה על ידו העמידה עסקנים נלהבים. מחברת כל ישראל חברים" עמדה בעל כרחיה כיחסה לארץ ישראל לפני פרובלימות חשובות ובעלות תוכן יותר מאשר עד כה. ומעתה אי אפשר היה בשום אופן להשתות נגד הזרם.

הבטחת כרמיה הפיחה בלב עסקני ישוב ארץ ישראל התעוררות הרות. גם בלבו של הרב קלישר נתעוררה שוב תקווה מהחברה בפריז. היא תוכרח להתחשב עם הדעה שרוב הצבור עוכר בה. "סוף סוף נפקחו עיניהם לראות נכוחה" — התנחם הישיש.

הרב קלישר וחברו הרב גוטמכר פרסכו כרוז למוטב חברה והפיצוהו בין החברים שבגרמניה. בכרוז הזה (בשם "קול: אבירי הרועים — שמעוני אחי ועמי וישמע ה' אליכם") נאמר: "כבר שלחנו לקהלות ישראל במדינתנו את קול הקורא אשר שם בררנו התכלית הנמרץ לישוב ארץ ישראל וכפי המבואר בספר "דרישת ציון" גודל חיוב ההתאספות לזה, ונתרצו אז

הרב צבי הירש קלייזר ז"ל

היראים והשלימים האדון הבאנקיר זעגאל כפאוען והנכבד
המפואר האדון פירשט בשמיגעל יחיו להיות סוכנים. והיה
אז עת רצון שדברינו נתקבלו, והרבה קהלות שלחו להסוכנים
את קבוצם, אולם לא היה מספיק. וכאשר נשמע איך חברת
"חברים כל ישראל" בפריז חגדיל לעשות לכל צעקת בני ישראל,
לקחה גם ישוב ארץ ישראל לידה, שמחנו הרבה והסכמנו
לשלוח להם ארבע מאות ר"ט שהיה אצל הסוכנים, והתחילו
לפעול שם בנין לבית למוד לעבודת הארסה, אך לקנות גם
קרקעות אין מספקת עדין הכנסתה, רק הם חושבים שאחר
איזה שנים כשיהיה גמר להכרת הוצאות בית הלמוד אז יפנו
לקנין שדות. אבל יש כפלים לתושיה אם יהיה נוסף לתקון
בית הלמוד גם בלי אחר קנית קרקעות. אחת, כאשר רבים
מאר מבקשים להם מיגיעת כפם שכותבים לרחם עליהם
להושיכם לעבוד אדמת הקודש ולקיים המצוות התלויות בארץ
ויש שיהיה משגור מיוחד אשר נבחר לזה שיהיה הכל לטובה,
לשמים ולבריות — — — "ולכן חזק ונתחזק בעד עמנו וערי
אלהינו וחי הטוב בעינינו יעשה". חתומים: "אליהו במוהר"ש
וצ"ל חופ"ק גריידיין" ו"צבי הירש קלייזר".

בגמר הכרוז מוסיף עוד הרב קלייזר שורות אחדות
מדיליה ובחתימת ידו בלכד. בהן הוא מבאר את הערך הרב
שיש לענין ישוב ארץ ישראל, שעל ידו יאופשר גם קיום כל
המצוות התלויות בארץ, "אשר כעת לא נוכל לומר אנוסים

חיינו שלא לקיימם, כי ח"ל כעת נתן הרשיון מאת השולטן לקנות קרקעות, ולשים מחסה ומגן מן החומסים כידוע———".

ובקוות הרב קלישר לגדולות מהבטחת כרמיה וחבריו התחיל לנהל ברבים תעמולה גדולה לטובת "חברת כל ישראל חברים". בנאומיו הרבים עורר את הקהל לבוא לעזרתה. הוא אידע שבגבור העזרה הרחבה תגדל גם התענינות החברה יותר ויותר. הוא גם לא הסתפק בזה. לשם זה שלח מטיפים סיוחדים לערי גרמניה לעורר את ההמון הרחב לעיון החברה. בין השליחים האלה הכי נכבד ומפורסם הוא הרב הדרשן ר' נתן פרידלנדר.

הרב ר' נתן בר' יוסף פרידלנדר היה מטיפ מצוין, יהודי חרד וירא שמים גדול, תורני ובעל השכלת נאומיו צדו נפשות. תחת השפעתו של הרב קלישר נמשך אחרי רעיון ישוב ארץ ישראל. מאז הוא מסור לו ראשו ורובו. נאומיו ודרשותיו מאותו היום רוויים אך כאב האומה וגענועיה לציון. הוא חבר כמה ספרים חשובים בענין זה, כגון: "כוס ישועה ונחמה" (כשני חלקים), "סולו המסלה", "כוס התרעלה", "כוס ישועות", "קול צופיק", "יוסף חן ועוד.

גם הוא, כרבו הרב קלישר, ראה בחברת כל ישראל חברים עוזר גדול לגשום הרעיון של ישוב ארץ ישראל. ומשום כך השתמש בכח כשרונותיו הדברניים המצוינים לשם רכישת

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

חברים לטובתה. ועל ידי התמסרותו הרבה לרעיון הצליח לעשות נפשות רבות להכרה.

אחרי שנתיסדה "חברת כל ישראל" חברים נסע הרב פרידלנדר לפריז ונכנס במשא ומתן עם מנהיגיה, וביחוד עם כרמיה, על דעת עצמו, מבלי להיות שלף ממי שהוא. מפריו החליף מכתבים עם הרב קלישר ועם עוד עסקנים שונים.

המענין שבכל הליכותיו והתמסרותו של הרב פרידלנדר לתנועת חבת ציון היא העובדה המסופרת כאן: בעת שבתו בפריז ערך, על פי הצעת הרב קלישר, מכתב-בקשה על דבר ישוב ארץ ישראל אל הקיסר נפוליון השלישי, בצרוף הצעת דברים מאת הרב קלישר. נפוליון קנה במכתב, אבל תכנו לא נתפרסם עד היום. ב"מכתב" שכתב הרב פרידלנדר לשר גדליה בלונדון, בן אחותו של השר מונטיפיורי, מיום ה' לסדר תולדות שנת "יתברכו" (תרל"ח), הוא אומר בין השאר: "ואז הרהבתי בנפשי עוז לגשת מכתב בקשה על זה פני כס הקיסר נאפאליאן השלישי, ועמו גם מכתב אליו כהגאון ר' צבי הירש קלישר זצ"ל נעתק ללשון צרפת, והשיב לי הקיסר אז במכתב". ותשובה זו של הקיסר נשארה בסוד כמובן לרב קלישר ולרב פרידלנדר. הרב פרידלנדר גם שמש לרב קלישר כמתווך בענין ישוב ארץ ישראל בינו ובין עשירי ישראל בפריז (הרוטשילדים ועוד). תווך זה הואיל הרבה להסברה ולהכנה הדדית.

אחרי ההכנתה הנ"ל מצד כרמיה וחבריו נשלח הרב

פרידלנד בתור מטיף לטובת "חברת כל ישראל חברים". בכרוז הג'ל, בחתימת הרבנים גוטסכר וקלישר, נמצא כתוב לטובת משלחת זו: "והזמין ה' ב"ה לנו עתה איש צדיק אשר הוא מלא התלבויות בעד הענין הנרצה ה"ה הרב המאוה"ג צדיק גדול מוהר"ר נתן פרידלנד נ"י, קומו והליכתו הכל הוא בעסק הקדוש הזה. הפליא בספרו סלומסלה, והוא נוטה שכמו לישא ולסבול לסבב בסדינות קרובות ורחוקות אשר עדין לא בא לידם אז קול הקורא שלנו, ולא עשו זאת בשום עת, שיעשו עתה, למען יהיה לנו לבוא לעזר לחברת חברים כל ישראל שיהא ממונה איש צדיק וגדול בישראל לשמור חוקי התורה ולקנות בהשגחתו שדות לעיובדי האדמה מאחינו. ובכל מקום בוא המשוכל הצדיק הזה יקבלו בכבוד, הן לדרוש ברבים והן להציע דבריו שהם כלליות אש בקבוצי יראים ושלמים, ולעשות קאמיטעס וגבאים לעסק הזה, ואשר יתן ה' ללב יראי ה' לתת נדבה מיד, יושלח להסוכנים הנזכרים האדון זענאל בפאזען או להאדון פירשט בשמיגעל, ומי שיחשוב לכל יתן עתה ואולם יתן כאשר יהי התחלה לקנות יחתם שמו בקונטרס אשר להמשולח, כדי שיהיה לנו להראות לחברת חברים כל ישראל שיש סבוא גדול להנצרך ויעשו התחלה, וכל זאת יעשה ברשיון הסמסלה יר"ה. ונא לכל יהי הכרח להתחיל הזה מ"ה נתן נ"י, לסבב בעצמו עם הפנקס רק יתגברו יראים לעשות זאת, ורק במקומות שימצאו להכרח שילך דוקא הוא או ילך

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

וגם יש לידע שאין לו הבטחה בשום דבר עבור שליחתו, כי העיקר אצלו המצוה הרבה בעצם ונותן את עצמו למצוה דרכים הלזו בלב ונפש — — — .

עמוס בהרבה מכתבים, מהרב קלישר לרבנים שונים, נסע הרב פרידלנדר ללרכו. בין השאר מענינים ביחוד שני המכתבים שכתב הרב קלישר לרה"ג ר' עזריאל הילדסהיימר והרה"ג ר' יצחק דוב פמפגנר אב"ד דק"ק וירצבורג ואגפיה. נביא כאן תמצית המכתב השני: "הלא נודע לידידי הג' נ"י, כי מנעורי לא מש רוח אהבת הקודש מקרב לבי, דרושה היא לכל חפצי בעוד הית בחיים רבנו הנדול הקדוש הגאון ר' עקיבא איגר זצוק"ל שהסכים אל דרכי, וגם כאשר הצעתי הדבר לפני כבודו נ"י, כתב אלי שמסכים אל הענין אם יודע לו שיקוימו המצוות וישמרו שבת כראוי, והמצוה של ישיבת הארץ השקולה נגד כל המצוות — — — אין צורך לבאר לנדול כמותו אשר כל המדרשים ודברי חז"ל גלויים לפניו, וכאשר הרחבתי נ"כ בספרי ד"צ ושלום ירושלים, והנה כבר היו כמה כנסיות (קאמיטען): הראשונה בפ"פ דאודר והשניה בברלין, וע"י מתנגדים שונים נרדמו ויחשו המון גליתם. ואמנם אנחנו לא ראינו שינה בעינינו עם אחוזת מרעי ה"ה ידירנו הגאון החסיד מו"ה אליהו גוטסכר אב"ד דק"ק גרידץ נ"י והסוכנים שלנו ושאר חברים, תמיד אנחנו עסוקים בזה בלי מחשך — ואנכי אך לשון עט מופר אחותי ואין כח וחיל לי ללכת אנה ואנה לבצע הענין ע"י

הנדיבים אשר בישורון. והנה כעת התעורר הרב המופלג הדרשן
 מוה"ה נתן פרידלנדר נ"י, אשר כבר הדפיס כמה ספרים דרושים
 לחפצי אה"ק, והוא יתהלך במדינות לעורר לב נדיבים ולקבץ
 חתימות שישלחו נדבותם אל מר ידידי הג' נ"י או ליד ידידנו
 הנאמן ר' עזריאל הילדסהיימר נ"י בברלין, וכאשר יתקבץ סך
 מסוים נוסף על אשר קבצנו בחברה שלנו, אז יושלח מאתנו
 איש נאמן רוח אשר כל מכיריו ויודעיו שלא יצא דבר שאינו
 מתוקן כח"י, יעלה אל אה"ק לקנות מיד קרקעות לכוספי
 עבודה יראי ה' אשר ישמרו כל המצוות התלויות בארץ ע"פ
 השנחת פקידים עליכם, ואז גם האלליאנסי איוראליטי כפריו
 תתן עזרתה מצד המושלים שיהיה הכל בשלום בלי פחד כלל —
 ואז יהיה אתערותא מתתא לעורר רוח ממרום בעזה"י, ואם
 אנחנו קשינו את שלנו אז נקיים אנחנו במעשינו, אפילו אם
 ה"ו לא יזכו פני הדור עדין, אנחנו אין עלינו עוד עוון ואשמה
 ומחשבותינו לפעולתנו אתנו — — —

חובה כזאת הרגיש על עצמו הרב קלישר בעבודתו
 למען ישוב ארץ ישראל, חובה שקשה כמעט להשיגה ברוחנו.
 ובדאי נאמנה עלינו ערותו הוא. כאן טוסר לפניך אדם שלא
 ראה שינה בעיניו, אלא הקדיש את לילותיו, מיטב הזמן הדרוש
 כל כך לכריאותו של איש חלוש כמוהו, בשביל תנועת "ישוב
 ארץ ישראל". ורק ב"אך" זה "אך זה פעלתי" וכי) טמון כל
 סוד הצלחתו והשפעתו. אדם הכורא יש מאין ואינו תולה כל

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

גדולה לעצמו. אכין ורקין בו, — והכל בכדי למעט את פעולות-עצמו.

ברכה מיוחדת קובע לעצמו הפרק "הרב קלישר וחברת
כל ישראל חברים". כי יותר מיחס-נומלין בלבר כאן. כאן יש
רצון של פעולות משותפות תחת השפעת רעיון משותף.
ולרצון זה של יחס ידידותי משותף מצד חברת כל
ישראל חברים לישוב ארץ ישראל הלא יש ליחס תקופה
של שנות יגיעה ועמל.

כן, במשך שנים רבות הכשיר הרב קלישר את הלככות,
טהר את האטמוספירה, הכין את האפרט לקראת רעיונות
נאצלים. ומכאן ואילך הובנו דברים רבים, שהיו לפני כן
סתומים וקשי הבנה...

ה.

עבודת יחיד

הרב פרידלנדר, מעוקד מרוח רבו ואצילותו, יצא לארצות
שונות לעשות נפשות לחברת כל ישראל חברים ולהרכות
את הכנסותיה. על ידי כך תוכל החברה סוף סוף לגשת
לפעול דבר מה לטובת ישוב ארץ ישראל.

למען ציון וירושלים כל יחשו מנהיגי "ישוב ארץ ישראל"
עם הרב קלישר בראש. הכל באשר לכל היה מופנה למטרה
אחת, שהקיפה את כל המרץ והכח של יחידיו מגולה ושלשמה
נתארגנו פעילות-העמולה מאומצות.

ומתוך כל התעמולה הרחבת, שעוררה הרב קלישר לטובת
"חברת כל ישראל חברים", היתה נשקפת תקוה רבה לרעיון.
והרבה אנשים ראו, איפוא, בחברה זו מבישר טוב — ואולי
יותר מזה — לישוב ארץ ישראל.

ולא להגם היו הצפיות גדולות כל כך. הרצון הטוב עבד
בטמפו רב. היכולות עמדו לפני אפשרויות-גשום שונות.

אך רבות מחשבות בלב איש.... פתאום בקעו ועלו סימני
המלחמה הקרובה שבין צרפת ואשכנז (71 — 1870). אותות

הרב צבי הירש קלישר ז"ל

המלחמה הכניסו מהפכה גמורה בכל התקוות הרבות. חברת "כל ישראל חברים", ובעיקר ראשי מנהיגיה, נסחבה בתוך הגל הזה והוכרחה לדאבונה להפסיק את כל פעולותיה. וביחוד נטרדה השעה על כרמיה, שהיה הרוח החיה בכל מעשי החברה. וכך דעכה ההתלהבות, ויחד אתה — ההחלטה על דבר יסוד מושבות בארץ ישראל.

ואם אדישים היו לשנוי פתאומי זה עסקנים שונים שבחברת ישוב ארץ ישראל, אבל לא כן היה הרב קלישר. כתוצאה ממהלך הענינים שירד לטמיון — ואם גם לא באשמת מי שהוא — הוא הרגיש, הרגשה כמש, צער גדול ולחץ נפשי עמוק. ומאז הוא התיאש לגמרי מעבודת חברת כל ישראל חברים. לא במנה יפנה עתה.

ומוכן שגם כאן לא מעט היה רגש היאוש שתקפהו לרגעים. אך הוא לא נרגע. לא נח ולא שקט. גם עתה לא אבד את שווי המשקל. במתינות, אך בהתמדה, התחיל לארגן מחדש את חבריו לעבודה, והוא היה המנצח על המלאכה.

את דבר ארגון התנועה "ישוב ארץ ישראל" מחדש הוא סודיע מיד ב"המניד" גליון ס"ה, ער"ח כסליו תר"א (23 נובמבר 1870): "הנני להודיע כי קמה כנסיה חדשה בבערלין עבור חברת ישוב ארץ ישראל והאדון האף עומר בראש לגבאי והבאנקיר הייסאן נ"י גבאי שני, ועמהם אדונים יקרים ה' איזרא על, דארן, באסבערגער. וקרה כי היה כבדלין הקאנוול

מירושלים והלכו אליו ה' דארן הנ"ל עם ד"ר לוריא ודברו
עמו ארוכות וקצרות והבטיח להם כל טוב משם ושאלו שום
פתח לנגד עיניהם — — —

ואם למראית עין העמיד הרב קלישר אנשים בראש
החברה, לשם דמונסטרציה, אך למעשה היה הוא העובד
היחיד בכל החברה. אין לתאר כלל את גודל האחריות
וכובד העבודה שהעמים על שכמו הישיש הזה. אם עד עתה עוד
סמך על מי שהוא וחשב לפעמים להבנות גם על עבודות
אחרים — הנה מעתה התחיל להיות דן ועובד יחיד "על כל
התווה". ולא קשה, איפוא, לתאר את מסירת הנפש הדרושה
לדבר, מסירת נפש מיוחדת במינה.

לשם ארגון זה התנדב הרב קלישר לעשות תעמולה
גדולה, לנסוע להרבה ערים בגרמניה ולעורר את בעלי הכסף
שיתרמו מהונם לטובת ישוב ארץ ישראל.

למלאכות זו הצטרף גם הרב נתן פרידלנד הנ"ל.

על ידי השתדלותו של הרב קלישר נוסד סניף לחברה
גם בפרנקפורט דמיין, שכראשה עמדו הרב סקוטש וה"גביר"
פליקס זקס בנו של הר"ר יחיאל מיכל זקס הנ"ל. הרב
קלישר שמח שמחה גדולה על התעוררות זו, שהקיפה הרבה
חוגים ועירות. הוא מביע את שמחתו זו ב"המניד" גליון ל"ב
כ"ט מנחם אב תרל"א. הוא מספר שם שבאו אליו
מכתבים: מטבריא (עם מאה חתומים), מוירצבורג, [ממאיינץ]

מפפד"ם, מברלין ומפריו; וכן גם "מאמריקה נשמע קול צהלה לישוב ארצנו". הוא גם מעתיק כאן מכתב שקבל מאת הרב ר' יהודה חי אלקלעי מארץ ישראל. מעומק הלב הוא קורא: "ועתה נקרא בקול גדול מי לה' אלקינו אלינו — — —". והוא מדבר, כדרכו תמיד, נגד המתנגדים לרעיון בחריפות יתרה, ואומר שכלמה זבושת תכסינה פניהם וכו'.

אולם במדה שהחלה עבודת החברה להתקדם ולהשתגשג בה במדה גדלה המלחמה מצד אנשים ידועים בירושלים. הם החלו שוב להפיץ שמועות כוזבות ברבים. אין בטחון בדרכים. העבודה בארץ ישראל לא תתן למתישביה די צרכם. בני ישראל חלשים הם ואינם מסוגלים לעבודה גופנית. ועוד כמה וכמה סיני מטעמים כאלה שעלולים היו להשפיע הרבה על יושבי הגולה.

וצריך להדגיש כאן שלא מטעמים דתיים נעשו כל המעשים האלה. כי מאותו היום שנמסרו כל עיני ישוב ארץ ישראל לידי ידיו האמונות של הרב קליישר התנהל הכל על טהרת הקודש. ולא זה בלבד. נתקבלה החלטה מפורשת, האומרת: "הרכנים יפקירו פקידים נאמנים ושלמים על כל המוסדות שיתיסרו בארץ ישראל שתהא חובתם להשגיח על הקולוניסטים שיקיימו את מצוות התורה כראוי, שירימו תרומות ומעשרות לכהנים וללויים היושבים לפני ה', וישמרו את יום השבת כדון, ואם לא — יעבירו אותם מנחלתם". החלטה זו היתה האלף והתיו

של כל העבודה. הסכמות גדולי ישראל זנאונו היו רבות. גם הוכחות מכל אוצר היהדות, מכל ספרי הקודש, לא חסרו. ולמרות כל אלה גבר כח המחלוקת, — זההתנגדות מצד ארץ ישראל רבתה. ואין, איפוא, לתלות קנטורים אלה בנמוקים דתיים, או בנגודים מפלגתיים מהורים, אלא כונות ידועות היו בדבר. ודא עקא. כאן לא תועיל כל הסברה. אך למותר כל שיח וניב.

ומה קשה העבודה בשעה זו, שעת חתירות וחרימות. על כל צעד ושעל! ואין לך רע מיחס של בוז כלפי "שוחרי ישעך" ואי-שביעת-רצון אליך מצד "אובלי שולחנד"... ולא עוד, אלא גם ההתקפות הרבות בעתונות הכבירו מאד על מהלך העבודה. שני העתונים האורתודוכסים: "האיזראליט" (בגרמנית) ו"הלבנון" שמשו לבעלי המתנגדים לפה. ובאופנים שונים נטושה המלחמה. הם עפרו בעפר את רעיון ישוב ארץ ישראל. וכן נפוצו שמועות זכתי פלסתר שונים שהשתדלו להוריד את כבוד החברה בעיני העולם.

אבל הרב קלישר לא עיף. הוא עמד על המשמר והכחיש בכל פעם את הכדויות ברכים. ולמרות שבועים ושבע שנות חייו שעברו עליו ללא נחת וללא מרגוע, מכל מקום עוד עשה תעמולה נמרצה לפתוח הרעיון, לאוסף כספים, ליסוד אנודות, לפרסום רעיונותיו ולחדושי תורותיו מצד אחד, ומצד שני נהל מלחמת הנגה והדף את כל אויבי הרעיון אחור. ואשריו

שזקנתו לא בוששה כלל את ילדותו. כמרצו או כמרצו עתה. זמבן שעבודה כזאת ביגעת ומפרכת את הגוף. ואף-על-פי כן הוצאה לפועל על ידי הישיש הזה במסירת-נפש ובדיקנות נמרצה. זאת ועוד אחרת: גם במלחמתו באויבי החברה הובלט בתור בעל נפש, עדין ונאצל. בתוך מלחמה, בעידן דריתחא, ידע הוא להצטמצם במסגרת של סדר והגיון ונטוס, מבלי לפרוץ גדר. אך גבורה מופתית דרושה כאן.

לדוגמא נביא כאן אחת החשובות שנדפסה ב"הסניד" גליון ד', י"ד שבט התרל"ב. בתשובה הזאת הוא עונה לד"ר ליהמן, עורך ה"איזראליט", ש"הרים קול פחדים נגד פעולת חברת ישוב ארץ ישראל". הוא מתפלא על ד"ר ליהמן ש"מאז ומקדם החל לפעול בקודש לנכון — — — ועתה איך פתאום הסיב לבו אחור ונצב סנגד?" "והגע כי לפי דבריו תוכו רצוף אהבה לאדמת קודש, מדוע כעת השיב אחור ימינו ויעלה טענות רעועות בחששות רחוקות מן הדעת? ואם יאמר שנשתנה דעתו ע"י דברי השר אלטמן אל הרב הג' הילדעסהייסער נ"י (אשר אביא לפנינו בסמוך) הלא נודע. לכל שגם אז כאשר דרש טובות החברה כנ"ל כבר היו לעולמים דברי השר אל הרב נ"י ומה יום מיומים? — — —"

"עתה אבוא אל פרטי טענותיו:

(א) בנומר 1 כתב בשם השר אלטמן שעוד לא נגמר הבטחון מן החוססים. מאז היות אלטמן בכרלין עד כעת עוד

קלא

נשתנה הדבר לטובה, כאשר סלאים דברי "החבצלת", שכעת הפקיד ראש הפאשען שומרים שיהיה הכל בשפט צדק ובעונש רב נגד פועלי חמס, והרי הנוצרים סמרינת וויטטענבערג קנו להם שם ונחלה לעבודה והמה ישאו פרי טוב בלי חמס כלל. גם בשדה נעטטער ביפו אין שום חמס, המה קוצרין וכוצרין והמה יאכלו פרים.

(ב) בנומר 2 כתב שהעבודה בפאלעסטינא לא תתן די צרכה. הלא נהפך הוא. הרי מלבד שכל אוהבי עבודה שם מבניי המה יעידון ויגידון על טוב פריה, גם הקאנזול עסטרייך מצרפת כתב בחותם פקודתו שעודנה היא זכת חלב ודבש — — — (כאן מביא הרב קלישר עוד ראיות לדבריו — י. ג. א.).

(ג) בנומר 3 כתב שבניי שם חלושי כת, וזה אינו אמת! כל הכאים משם וכל הנשבע משם המה גבורי כת וגם רוצים לעבוד עם נשותיהם וזרעם — — — (ביחוד פא' מרוקו ופרס").

(ד) בנומר 4 כתב שהפלאכען אין להם להחיות נפשם די צרכם. ידוע מכבר שהמה עצלנים ועוכרים רק מה שיאכלו בחוסר ומגרעות ולא יאצרו. לא כן הזרזים — — —.

(ה) בנומר 5 הכביד לב נדיבים לאמר שמיציאנען יוצרך לזה. הלא אם חפץ לבנו אל ד' וחפץ הש"י בנו מעט כעם נעלה במעלה. הלא אנשי חברים כל ישראל עשו התחלה ביפו

הרב צבי הירש קלייזער ז"ל

באלפים ולא במיליאנען והצליחו ועשו חיל לפי דרכם (וכן היה מאז קצת הכהן הגדול החכם אלבערט כהן שיתחילו במצער ואחריתם ישגא מאד). בשגם נשמע מה"ג חכם באשי נ"י שהנערים ג"כ למודי ה', וגם כתב נעטמער בבכורי עתים שרוצה ליקח לו רב ת"ח גדול להורות לפניו דרך דת תוה"ק, ורק בזה לא טוב עשה שלא רצה לקחת מבנ"י לעבודה באדמתו והיו מתפרנסים כמה רעבים*) (אולי טפני שהוציאו דבה עליו) — — — ("**)

(*) יש כאן להעיר את השושרה"ל על "העותו" הנועה של הרב קלייזער. עוד בימים ההם עלה על לב רב בישראל לדרוש בשם עבודה עברית... ויותר מזה: הוא לא חת להגיד את זה בגלוי אפילו לארי שבחבורה, לקרל גטר. ומובן שכל זה כלי תיאוריות, אלא מתוך הרגשה אינסטינקטיבית עמוקה.

(**) עוד מענה מפורסמת אחת היתה נפוצה מאד, שהיא גם הביאה בעקבותיה מפרות שלמה הראויה לתשומת לב מרובה, והיא: שאוסף כספים בשביל ישוב ארץ ישראל יזיק לעניני הצדקה של עניי ארץ ישראל. הרב קלייזער עונה על זה בחריפות ב"המגיד" גליון מ"א, ו"חשון תרל"ב. הרי יש בקהלות גדולות לפעמים עשר חברות לצדקה ואין אחת נוגעת בחברתה. וכן הוא דוחה כאן מענה זו בעוד הרבה טעמים הגיוניים. גם בתשובתו לרב זבולון לייב בריס, אבד"ק פילעפאוו, הוא כותב בין שאר דבריו: "ואין זה מענה, שהרי הרבה

ובתוך כל המלחמות הרבות, מצדדים שונים, ברעיון
 חברת "ישוב ארץ ישראל", שהיה טעון על כן הגנה נמרצת
 מצד הרב קלישר, גבר גם כח השטן, שטן הפרוד, מבפנים.
 בין העסקנים עצמם נפלו סכסוכים שונים. ועכשיו צא וחשוב
 כמה גדול כח המחלוקת! הם לא הסתפקו במריבות בלבד.
 הם גם לא התחשבו עם הצער שיסבו בכך לראש החבורה,
 אלא נפרדו, לדאבון רב הישיש המנהיג, מהאגודה המרכזית
 בברלין והלכו ויסרו להם אגודה חדשה בפרנקפורט דמיין בשם
 "חברת ישוב ארץ ישראל מיוחדת". היא גם החלה מיד לפרסם
 קול-קורא בעתונות ונגשה לתעמולה.

מבחין דבות-שוא ומבפנים — מחלוקת ושנאה.

ואין, איפוא, להתפלא אם מן הרבות הרבות היו מהן
 שנקלטו באזני אלה, שהרעיון לא היה אצלם עצם מעצמם ובשר
 מבשרם כאשר היה זה אצל הסבא הרב קלישר. שום איש לא
 הצמער על כך כמותו. ובשעה זו, הדורשת רכוז הכחות ואחוד
 הלבבות, קפץ על הרעיון גם רגזו של הפרוד, שעשה שטות

הפריו ליושביו פרס ורוסיא ורומניא ולא נגרע מזה השלוח לאה"ק,
 כי לנדיבו לב אין חקר, ובע"ה ישנם כעת עשירי עם בישראל אשר מזה
 ומה בל יניחו ידם — — —". גם בספרו "דרישת ציון" הוא מבאר בקשר
 עם המענה הנ"ל, שאם תהיה בארץ ישראל עבודת האדמה כי אז גם
 לא יסבלו מרעב תלמודי החכמים ויספיקו למו קבוצ הכסף מחוץ לארץ."

בתוך פעולות החברה. ורות הרב קלישר עליו תהמה הישית, שעבד
 מתוך תמיכות גאונות, עד בטול "האנו" שלו, ראה בפרוד הזה
 הריסה גמורה ביסודות הרקיון. הוא לא תאר כלל לעצמו
 שבקנינים כגון אלה יכולים להתעורר חלוקידעות. הוא מכוע
 את צערו זה ברכים (במאמר הנ"ל, ב"המגיד" גליון ד', י"ד
 שבט תרל"ב): "וההפרש הוא שאנשי צרפת המה אנודה אחת
 כשטם "חברים כל ישראל", לכן יבצעו מעשיהם לפי דרכם
 אשר ירמו, — ואנשי מדינת אשכנז בעו"ה לא יתקשרו באנודה,
 רק זה ככה וזה ככה, זה בונה וזה סותר, יחד לא ירוקמו
 כצרפתים. ואם היו בני אשכנז כאנודת כפות תמרים
 אשר צונו י"ת כחג הקדוש, לרוממנו במדה זו, או
 היו פועלים הרבה יותר מבני צרפת, הן מפאת שהארץ
 רחבת ידים והרבה גדיבי לב באשכנז אשר ישתוקקו לפתוח
 ידם בנדבה לתכלית אמתי ונצחי והן מפאת שישנם בע"ה
 לומדים הרבה באשכנז אשר ידעו לשבור פקודת הד"ת, ועי"ז
 כמי מלא ימצו למו מארבע כנפות הארץ, ומקצוי תבל ומירות
 להם ישמיעו". לבסוף הוא שוב חוזר לענות על דברי הקטרוג
 לד"ר ליהמן: "ואחשוב למשפט שגם הרב ליהמן אשר ראשית
 מחשבתו לטובה ה', יודה על האמת ויחזיק קדושת הארץ עד
 נהי' לשם ולתהלה בבא"ם, ואז יקויים "רב שלום בניך" — אל
 תיקרי בניך אלא בנ"ך — כל הכונה חורבה אחת מירושלים
 כאילו בנה עולם מלא — — —".

ואם כי ידע הרב קלישר את כל חומר המצב, ובכל זאת לא הניח את כלי זינו לרגע. ובקטסופרים שלו השתדל לאגד את הפזורים לאגודה אחת והטיף כדרכו לקרוב הלבבות. ב"המניד" גליון מ"ז תרל"ג הוא מפרסם כעין כרוז בשם "שומר מצוה לא ידע דבר רע", שבו הוא מתחנן בלעביותו המיוחדת שיתאחדו אחב"י הקדושים באגודה אחת, והעיקר למנות ולפקוד איש בארץ אשר כל המאמי לא יחוש עלי שיעשה ח"ו — — —.

וכל זה היה למראית עין, אבל בפנים נפשו הרגיש את הקושי בעבודתו. הוא ידע, שאין לעשות גדולות בשעה שמפריעים עומדים עליך לכלותך על כל צעד ושעל, וביחוד כשהמהרסים והמחריבים יוצאים מאותו המקום שלשמו ולטובתו אתה עובד ומקדיש את כל כוחותיך. הוא הרבה לחשוב איך להתגבר על כל השטנות האלה. לבסוף בא לכלל דעה, שצריך לכך למשוך לרעיון אנשי שם מפורסמים מתוך ארץ ישראל גופא, אנשים שהשפעה להם על סביבתם ושבולם יתנו את אמונם בהם (*). הרבה זמן חפש הרב קלישר את האנשים המתאימים לכך עד שעלה בידו למצוא סרס אחד מטובי העסקנים שבמזרח, את הרב ר' יקיר אשטרוג גירון. על ידי

(* לזה הוא מרמו בקול-קורא תנ"ל "שומר מצוה לא ידע

דבר רע": "והעיקר למנות ולפקוד איש בארץ — — —".

הרב צבי הירש קליישר ז"ל

כתביו הרבים של הרב קליישר הצליח להשפיע על הרב הנ"ל ולמשוך אותו אחרי רעיונו.

הרב ר' יקיר אשטרוג גירון (1813—1874), למדן גדול ומופלג בחוריה וירא אלהים. הוא נולד באדרינופול וסת בירושלים. במשך ימי שמשו בכתר חכם באשי בקושטא הרבה לעשות לטובת היהודים. כל עניניהם נחתכו על פיו. הוא ערך את ספר התקנות לקהלות ישראל בקושטא ונתאשר על ידי השולטן עבדול עזיז. בגלל רוחב דעתו ובינתו ומדות נפשו ותכונותיו האצילות היה נכבד מאד בעיני השולטן ודעתו נשמעת בחוגי הממשלה. בשנת תרכ"ז (1867) כששלחה המועצה של עסקני חובבי ציון, שהיתה בפרנקפורט דמיין (עין לעיל בפרק ו'), „אורות מאופל" עמוד ק"ב וק"ג, את הרב נטונק לקושטא שישתדל להשיג רשיון לקנית קרקעות בארץ ישראל הרבה הרב גירון לתמוך בו ולעזור לו הרבה בעבודתו.

לעת זקנותו התפטר הרב גירון ממשרתו בתור „רב כולל על כל היהודים העותומנים" והעתיק את מושבו לירושלים.

ואת האיש הזה עלה לרב קליישר ללכשו לרעיונו. ולא רכישה בעלמא, בבחינת „מסכים", היתה כאן, אלא עלה בידו להשפיע על הרב יקיר גירון עד כדי כניסה בעבי העבודה. הוא העמיד את עצמו בראש המפעל לעניני ארץ ישראל ובארץ ישראל. יתר על כן, בהשתדלותו נתכנסה בירושלים מועצה קלו

קטנה ונוסד סניף ונבחר ועד של חשובי העיר. הסמטה היתה:
 קנית קרקעות בארץ ישראל לשם יסוד מושבות יהודים. הועד פרסם
 מיד ברכים שיש באפשרותו לקנות קרקעות לכל הדוצה בכך.
 הרב קלישר פרסם על יסוד זה כרוז בעתונים, שבו הוא
 מעודד ומעורר את בני ישראל די בכל אתר ואתר שירבו
 בתרומות, כי תקוה גדולה לרעיון מהחברה שנוסדה בארץ
 ישראל תחת הנהלתו של הרב גירון. באותו חמקום, ב"המגיד"
 גליון ג', ט"ז טבת תרל"ג (15 ינואר 1873), הוא גם מכיע את
 שמחתו על שעלה בידו להטות את לב הרב גירון אחרי רעיונו:
 „והנה שמתי פני בחלמיש לגשת בחצר שר גדול ליהודים
 אשר הית ראש לכל העברים אשר בארץ ישמעאל מפי הסלמן
 הגאון הצדיק נשגב מו"ה יקיר גירון נ"י. וזרח אשר הסיר
 עמדת משרתו מעל ראשו לחסות בנועם ה' בירושלים
 עיה"ק, ובקשתי ממנו שהוא יקבל תרומת הקדש לקנין שדות
 וכרמים ומרעה צאן באה"ק והוא ישוב עיניו עליו שיבוצע
 הכל על צד היותר טוב. והשיב לי כמוב לבו דברים נעימים
 וקדושים אשר יוצגו נא מהר בעלה המגיד תמיד רב טוב
 לישורון, ויתן להם דין קדימה נגד שארי המאמרים היקרים."
 כאן הוא מביא את המכתב שכתב הרב גירון אליו. לבסוף
 הוא בא לכרוז: „ועתה אחי בעל המגיד קרא בגרון ואל תחשך,
 והרם כשופר קולך למען כל צדיקי עולם ישמעו קול התרועה
 וכשמף מים רבים ישלחו נדבתם, אם אליך או אלי —

הרב צבי הירש קלייזר ז"ל

ואקבין כל הכסף להביא אל הגאון יקיר גירון נ"י הנ"ל, כי גם מ"ע הויזדארף כתב אלי שנוסעים המה ליריחו לעמוד שם על הקנין — — —".

גם ר' דוד גורדון תלה תקוות גדולות בפעולות הרב גירון. הוא מעיר הערה לכרוזו של הרב קלייזר ומתנצל על שתיקתו עד עתה. הוא מרגיש ששתיקתו זו לא באה מפני שהתחרט ח"ו מהרעיון, אלא מפני שראה "כי מציון עצמה יצאה התנגדות נמרצה לענין זה גם מאלה אשר לפי דעתנו היו מחויבים לתמוך בזה בכל כוחם". "וכבר הודענו דעתנו כי כמעט בלתי אפשרי לעשות כזה אם לא יעמדו גדולי אחינו בכל הארצות וביחוד בעה"ק ויתעוררו לדבר הזה ויראו אחינו בחו"ל כי יודעים להוקיר ענין הגדול והקדוש הזה! כל אלה וההפרעות והשערוריות האחרות שנעשות שם ובחו"ל בזמן האחרון עמדו לשטן לנו בדבר הזה. — ע"כ החשינו וצפינו לימים טובים מאלה, אכן עתה בראותנו כי נתן ד' גם בלב הרב הגאון הגדול גבר חכם בעוז תפארת מוהר"ר יקיר גירון הי"ו לעמוד בראש החברה באה"ק לתכלית הנ"ל, נתעוררה התקוה גם בלבנו כי בא עת לחננה. ונחזין אשר ירדנו הרב הגאון מהרצ"ה קאלייזר נ"י הנכנס בעובי הקורה בענין זה בכל לבבו ונפשו יבוא בקשר אמין עם החבורה שתוסד באה"ק ועם חברת כ"ח בפריז — — —".

כאמור, שמח הרב קלייזר שמחה שאין לשער בהגיעה

אליו הידיעה על דבר יסוד הועד לעניני ארץ ישראל בירושלים
 הבירה ומנויו של הרב יקיר גירון לראשו. לעת זקנותו התחיל
 הוא רואה מקצת נחת במעשי ידיו. ועל זו כל הנאתו ועל זו
 שמחתו. כי כל הנאה גשמית לא הושרתה ברשותו. אך איפה
 קטנה של ספוק רוחני — בנה לעורר חדוה ושלומים — חלף-
 היגון בלב הישיש. גם במחנה העסקנים בחוץ לארץ רבתה
 השמחה. ולא לחנם היה הדבר. מאותו היום שהרב יקיר גירון
 עמד בראש הועד לישוב הארץ נשבה רוח חיים בכל העבודה
 לטובת בנין הארץ. על ידי רב זה נקנו בארץ ישראל שטחי
 אדמה בשביל אנשים פרטיים שונים. הוא גם נסע בלויט עסקן
 הצבור הוויזדורף ליריחו לקנות שם נחלת אדמה במחיר
 תשעה עשר אלף ר"ט על מנת לשלם את התשלומים לשעורין.
 מאז החלה התעוררות רבה להקיף את החברה לישוב
 ארץ ישראל, שכראשה עמד הרב קלישר. כולם הרגישו ששנוי
 לטובה מתהווה במחנה. ב"המגיד" נקבע כאז פדור מיוחד
 לנדרות לחברת ישוב ארץ ישראל. העשיר קלנימוס זאב
 וימוצקי ממסקבה היה הראשון ששלח את נדבתו הראשונה
 בסך של מאה ר"ט. בקשר עם נדבתו זו הוא גם כותב ב"המגיד"
 גליון ו', ח' שבט תרל"ג, כדברים האלה: "אל כבוד בעל המגיד!
 קראתי בהצופה להמגיד נומר ג' ש. ז. אשר כבודו נ"י אמר אשר
 הוא מוכן לקבל נדבות מכל מי שידבנו לבו להעניק סמוכו
 לענין הגדול והנשגב לחברת ישוב אה"ק, ע"כ שולח אני

נדבתי למועכת"ה עבור חברת ישוב אה"ק — — — — —. ובגליון י"א, י"ג באדר תרל"ג, מודה על זה הרב קליישר "בשם כל חברת ישוב ארץ ישראל להאדון הגביר השלם הנדיב מבני חובבי אה"ק מו"ה קלונימוס זאב וויסאצקי מעיר מאסקוויא". אנב הוא גם מודיע ברבים שכבר שלח את הכסף לרב יקיר גירון ל"צורך תת ערבון על המקנה" אשר אצל יריחו, אשר "כבר גמרו עם השרים מקנתו עבור חשקה עשר אלף ר"ט ושלחו ציר לקאנסטאנטינופול לקבל הפירמאן משם".

אחרי זמן קצר אירעו עוד שני מאורעות חשובים בחיי החברה לישוב ארץ ישראל, שהיה בהם משום לעודד את רוחות עסקניה המדוכאות, ובראש וראשונה — את הרב קליישר. הרב הראשון: הוצעה שוב למכירה חלקת אדמה סמוך ליפו במחיר ארבעת אלפים ר"ט; והדבר השני: הרב קליישר קבל סכת ארוך מהעיר ניקרסט ברוסניא ש"קוראים לעלות לארץ הקדושה מאה בעלי בתים, ולא בידים ויקות רק כ"א יתן 500 פרנק". (*) הרב קליישר מודיע על שני הדברים הללו ב"המגיד" גליון כ, כ"ד איר תרל"ג: "שתי שכלים טובות צמחו לתקוותינו", אחת קטנה ואחת גדולה: "הקטנה כי קבלתי טעלעגראם

(*) מכתב ארוך מתושבי ניקרסט לרב קליישר נדפס גם ב"הלבנון" גליון ל"ז, י"ז איר תרל"ג, שבו הם מבקשים להודיע להם את "מדת הארץ הנמכרת וכו'".

מירושלים לפה (אשר הלכה בכ"ד שעות משם לפה) החתומה
 סן גירון, ר' יוחנן הויזדארף, כי קונים כבדת ארץ טובה סמוך
 ליפו בעד 4000 ר"ט ושיושלח מן החברה 2000 והשאר לאחר
 זמן — — — השניה הגדולה, הן קבלתי מכתב ארוך מעד
 ניקארעסט, ברומעניען שמגודל מצוקתם אשר הצוררים בנכליהם
 יקחו כל חיי נפשם ומכל עסק יחדילום וסן המיצר קוראים
 לעלות לארץ הקדושה מאה בעלי בתים, ולא בידים ריקות, רק
 כ"א יתן 500 פראנק — — — " *).

בשמוע הרב קלישר בשורות-גיל אלה התעורר שוב לחיים
 חדשים. הוא קורר את כל החברות לשוב ארץ ישראל בגרמניא
 להתאחד בשעה זו, שעת - הרת - עולמות. והתאמצותו להשיג
 את הכסף בשביל הקניה הנ"ל היתה יוצאת מן הכלל. מענין

* את השבולת הראשונה הוא קורא בשם "קטנה", ואת השניה —

גדולה. ואכלאים הדברים להיות מוערים כאן במקצת. עוד בזמן ההוא הרגיש
 הרב קלישר שתחית ציון אינה תלויה בכמות הדונמים המתוספים בארץ,
 אלא העיקר באיכות האדמיאל הנבואי הדופק בלב העברי. הוא גורס
 ומדגיש בכל מקום את הצד האידיולוגי שבדבר. בו אפשר להתגבר על
 הכל ולעמוד בפני כל המשברים העומדים עלינו לכלותנו. הוא אם כל
 חי. ומשום כך העדיף את השניה על גבי הראשונה. לדעה זו הגיעו
 טובי הציונים עשרות שנים אחרי ה"ראשון לציון", מבלי לקרוא, כמובן,
 את שם בעליה עליה.

כיצד הוא מתאר ב"המניד" גליון כ"ז, י"ד תמוז תרל"ג, את אופן קבוץ הכסף: "ועתה אודיע כי כבר שלחתי 1200 ר"מ פרייסיש אל השר הגאון יקיר גירון שהיה חכם באשי בקאנסטאנטינופול ויושב כעת בירושלים וקנה עבור חברתנו אחוזת נחלה סמוך ל"פז בעד 4000 ר"מ, והוא בזול גדול כי בכפר ההוא ישנו 20 בתים ושדות וגנות השייכים — לזה קבלתי מן הסוכן הארון זעגאל בפוזנא 562 ר"מ וממקומות שונים השאר ועוד חסה לנו כל העודף, אך יש לנו סך מסוים אצל הארון מענדע בפד"א והוא בא בהתקשרות עם האלליאנסי בערלין שיתן להם המקובץ אשר בידו לצורך קנין באה"ק, וכתבתי היום אליהם שיאותו לתת מהמקובץ הנ"ל לקנין נחלת ישורון הנ"ל. גם מרומעניען מניקארעסט ומעקומש קבלתי מכתב ערוך אל האלליאנסי הנ"ל. גם בפ"פ דמאין תהיה אספה עבור הקנין ושאר ענינים ואקוה להשי"י כי חפץ ה' בדינו יצליח — — —".

כה ארגן ועבר הישיש הזה עד שעלה בידו לקבץ את סכום הכסף בשביל הקניה הזאת, שראה בה מעין אתחלתא דנאולת הרעיון וגשמו. ובכן, לא רק הענינים האידיוולוגיים, אלא גם הדברים המעשיים היו מועמסים על שכמו. בלעדיו — אין כלום. ובכל עמלו הרב והתאמצותו הכבירה באוסף הכספים לא הרגיש כל ליאות ועיפות. אצלו היתה גם עבודה זו שמחת-מצוה, עבודת מקדש-מעט. ובשעה כזו של יצירה

נתגלה בזמן הביב זה טמפרמנט של אחד שנתחדשו ימיו ושבו אליו ימי קדמויו כקדם. הגו הכחוש והצנום, החלוש והמרוצט, העלה לשד עצמות ורעננות. שמחת יצירה והתלהבות דקדושה. אך יד הגורל היתה באמצע. טרם תגמרנה הקניות האלה מת הרב יקיר גירון (טו"כ) לחודש שבט תרל"ד). מותו הסב אבל גדול לכל חובבי ציון שבמערב אירופה בכלל ולרב קלישר בפרט. ב"המגיד" גליון י"ב, כ"ח אדר התרל"ד, מספיד אותו הרב קלישר ברברים חמים. גם כאן אין הוא שוכח להעלות את זכרון חברת ישוב ארץ ישראל על ראש אבן. הוא מביע את צערו ברבים, שחברת ישוב ארץ ישראל נשארה "כאניה בלב ים בלי מנהל לה". בהספרו זה הוא גם מרגיע את אלה שנתנו כסף לשם הקניות הנ"ל: "זכבר כתבנו שהכסף אשר שלחנו ינתן כעת אצל הקאנוול עד זמן מקנה וקנין אי"ה — — —".

אבל גם אחרי כל זאת המשיך הרב קלישר את העבודה במרץ. ובראותו שהיא מתחילה לקבל צורה מוחשית התחיל בתעמולה גדולה מאד לשם קניית קרקעות, שבשכילו היה זה, כאמור, כעין ראשית הבשורה לגאולה העתידה. והנה בסוף שנת תרל"ד קבל הרב קלישר ידיעה מירושלים, מאת הגביר הרב מוה"ר מרדכי יפה דשם, שבכפר קלוניא, סמוך לירושלים (כמהלך שעה אחת), עומדת למכירה נחלת אדמה בשטח של שלש מאות ועשרים אלף אמות מרובעות עם חמשה מעינות מים. וכדאי

לציין, שבאותו היום, שקבל הרב קליישר את הידיעה הנ"ל, הודיע עליה חכף ומיד לכל המקומות הדרושים ולעתונות. הוא הודיע באופן מלגרי לִקְנוֹסוֹל הפרוסי שישתדל בקניה הזאת לעשותה כדת וכדין ולרשמה על שמו, וכן ישלם עבודה את הכסף שנמסר לידו אחרי מותו של הרב יקיר גירון. הקונסול הפרוסי מלא את בקשתו של הרב קליישר, — והארמה נקנתה. *

ב„המגיד“ גליון ל"ז, ד' תשרי תרל"ה, הוא כותב מאמר בשם „קול מכשר“, שבו הוא מספר את כל מהלך הקניה, ומסיים: „ועתה יגילו וירננו כל אשר נרבה רוח לשלוח אל הקודש ויוסיפו עוד תרומת ידיהם ליד הרב המגיד או ליד או ליד הגאון מגרידן, כל איש כפי קרבתו מן משכוננו, ויכתוב בפרוש שהוא לשוב קנין קרקעות בארץ ישראל למען לא יחשבו שהוא לשערי בנינים שמה — — —“. קרן קימת לגאולת הארץ.

במותו של הרב גירון נתפרד הועד הירושלמי. ושוב החלו אנשים ידועים במלאכתם והעלילו עלילות על עסקני חברת ישוב ארץ ישראל. וכחז של השטן הלא גדול, — והוא הסב את פני הדברים עד שגם המקרה אנה לידם. בשנת תרל"ה קרבה שנת השבע שנת השמטה. משום דררא דממונא אמרו כנהלי מקוה ישראל לשמור על דיני השמטה רק בשורות, אבל לא

(*) זוהי הנחלה הראשונה אשר נקנתה על ידי חברת ישוב ארץ ישראל בגרמניה במשך כל שנות קיומה.

באילנות וכרמים. כאן היתה הזדמנות טובה למתרחרי ריב לשלוח חוזרים וכתבי פלסתר לחוץ לארץ ולהרעיש עולם ומלואו על הפרצה הגדולה במעשה החברה לשוב הארץ. אמצעי זה היה ברוך ומנוסה להכריז עליו קבל עם ולהשליך שקוצים על כל המעשים מבלי להבחין בין טובים לרעים.

דבר זה גרם צער רב לרב קלישר וחבריו לדעה. אבל הם, כמובן, לא ישתמשו באמצעים העלולים לקלקל ולא לתקן, להרוס ולא לבנות. הם כתבו ע"כ מכתב-בקשה לחברת כל ישראל חברים שחצוה על פקידיה לשמור על דיני השמטה כדת וכדין, ולא תתן מקום למקטרגים לעשות את מלאכתם, מלאכת הדגה. כל אלה הלא אינם מהפשים אלא ע"ה להרע לכל הענינים שנרכשו בעמל רב. החברה הבינה לדברי הרב קלישר, והיא הבטיחה לתקן את הדבר.

בשמחה מיוחדת מודיע על זה הרב קלישר תכף ומיד ברבים, ומבשר את הבשורה, כי „מישרים ישמרו חוקת התורה כמשפט, המה חברת כי"ה אשר בפרו". על יד המאמר הנ"ל („קול מבשר"), שהוא מדבר בו על דבר קניית נחלת אדמה בכפר קולוניא (ב„המניר" גליון ל"ז, ד' תשרי תר"ל), הוא גם כותב מאמר בשם „קול תעודה" על דבר ענין השמטה: „ישמחו אוהבי תורה ותעודה, כי הנני כן הסודיעים לקצוי ארץ. כי מישרים ישמרו חוקת התורה כמשפט, המה חברת כי"ה אשר בפרו. כי הנה קרבה שנת השבע שנת השמטה

שתהיה בשנת תרל"ה הבע"ל, והן הודיענו איש א' מדרי קורש
 כי האדון נעטטער קשה עליו לשמור כל דיני השמטה אשר
 בגן ה' הנתון למו אצל יאפו, והיה עולה ברוחו לשמור רק
 בשדות, אבל באילנות וכרמים ההפסד גדול וא"י מה יעשה,
 ואני הודעתי זאת אל רעי הגאון החסיד מר"ה אליהו
 גוטמכר נ"י וה"י לנו פלפולים רבים מה להחמיר ומה להקל
 עפ"י דינא, ואני שלחתי מכתבו של הגאון הנ"ל פארויה וגם
 אני הוספתי מאמרי למו דברים הנכנסים אל לב ישרים. ועל
 זאת השיבו לי הישרים בלכותם אנשי חברים כ"י, כי
 עליהם לצוות אל העומד על הצבא שמה כי לא
 יפול מכל דיני השמיטה, וראוי להעתיק אמריהם אות
 באות". כאן הוא מעתיק את המכתב - מלא - הערצה
 אליו.

הרב קלישר, שמוכת הכלל והפרט עמדה בעיקר
 לנגד עיניו, התייחס אל הענין באופן אחר לגמרי. הוא פחד
 שמא בפוזיות ידועה יקלקל את הכלל. לשם כך חקר ובחן
 מקודם את אשר "ראוי להחמיר ומה להקל", ואם גם שבחברדיותו
 לא הטילו גם המתנגדים שבמתנגדים אף צל של ספק ספקא,
 וענין השמטה כאב בלבו לא פחות מאשר אצל כל
 הצעקנים. אלא כאן היה קנה מדה אחר של התחשבות עם כל
 הענינים המקיפים את פני הדברים. מדה גדולה של אהבה
 ואהוה לכל יצור דפקה בלב, והיא לא נתנה לעשות מעשים

בלתי זהירים. ומשום כך עשה כל מה שביכלתו, בכתב ובעל פה, לתקן את המעוות בכי טוב.

המאמרים שהבאנו כאן נכתבו על ידי הרב קלישר חודש אחד לפני מותו. ועוד: בשעה שהגיע לגבורות. בידים רוערות עוד המשיך לטשוק בעט מופרים לטובת החברה שהוא עסר בראשה וגם ענה למתנגדיה בחריפות. עוד בימים האלה נשלחו על ידו מאות מכתבים לכל תפוצות ישראל שהודיעו על כל דבר קטן או גדול מהתהווה בסחנה.

העבודה בשנים האחרונות בכלל דרשה טרחות לאין ערוך. בפרנקפורט דמיין נוסדה ע"י הרב קלישר חברה גדולה בשם "חברת ישוב ארץ ישראל". מטרתה היתה: לקנות אחוזות-נחלה בארץ ישראל ולחלקן בין יושבי הארץ והעולים החדשים ולתמוך במתישבים האלה עד שתוכל הארסה לכלכלם. מרוב העבודה נחלקה החברה לשני משרדים. משרד אחד גבה את כסף התרומות (ועוסקיו נקראו על כן בשם "גבאים"), המשרד השני הוציא לפועל את כל עניני העבודה בארץ ישראל והשגיח עליהם. זמובן שהפוזר כאן לא היה קטן.

הרב קלישר היה צריך לרכז את כל העבודה הזאת בידו, לנהל את שני המשרדים ולעוררם לפעולות. על ידי כך נזקק לכתיבת מאות מכתבים לכל תפוצות ישראל ולפקודי המשרדים, לסמן יעסקו במשלחתם באמונה ובזריזות. ולא עוד, אלא גם מאמרי הגנה והסברה לא חסרו.

את עבודה זו, שהיתה נחשבת אצל הרב קלישר לעבודת קודש במשך, לא עזבה עד יום מותו. גם בשכבו על ערש דוי המשיך בעבודה זו. עוד ימים אחדים לפני מותו כתב את סכתבו האחרון להגרי כוזם, דודו של השר משה סונטיפיורי, בלונדון. במכתב הזה הוא מבקשו שידבר עם דודו על דבר ישוב ארץ ישראל. הוא גם מבקשו להודיע לדודו שסספר החתומים לרעיון הולך וגדל.

אלה היו הליכותיו של הראשון לציון בעבודתו לטובת ציון. ובעיקר לא ישוער ולא יתפס אופן עבודתו של הסבא בשנותיו האחרונות, שבהן היה העובד היחידי כמעט. הוא, כאיש למעלה משבעים, המתקרב לימי גבורות, חלוש ורפה-כוח, כמוש וקסוט ומרופט, בעל סכאובות וידוע-חולי וידים רועדות, — מעביר על עצמו עבודות מרובות כל כך: חליפות-סכתבים עצומות לכל המרכזים והסניפים, לארץ ישראל, לכל תפוצות הגולה ולכל גדולי האומה די בכל אתר ואתר. ולא זה בלבד. בימים ההם גם עסק הרבה בכתיבת מאמרים פובליציסטיים ותורניים, ובכתיבת ספרים (*). ומענין: רוחו הכביר ושכלו השגון עמדו בו עד הרגע האחרון, עד צאת נשמתו

(*) לעת זקנותו, בשנת תרל"ג, חבר את באוריו לחמשה חומשי תורה, שהם הנבחרים שבספריו. כי כאן הכניס את כל התלבויות השקפותיו על שאיפות האומה, געגועיה ותקוותיה לעתיד ותאר בעם אמן את הניבים הדקים שבהרגשות האלה.

הקדושה אל קל. עוד בימים האחרונים לפני מותו עסק בכתיבת
מכתבים עד קלות השחר והגו הכפוף לא נלאה והיד הקדושה
לא רפתה. עד הרגע האחרון נשאר חדר-עבודתו של הישיש היקר
והחביב מעון-מקדש, שכל העינים צופיות אליו ושסמנו תצא
נהגה לכל פזורי הגולה, מקום בו אחינו בני ישראל נחיתים
שם. כמעט עד סתימת הגולה דלק בחדרו נר-חמיר שהלהיב
את הניצוצות המבורכים.

כן, קשה להבין את הכוח הטמיר הזה. אולי נמצא את
הפתרון לחידה הסתומה הזאת במדת הקדושה שהיתה שפונה
וחבויה, אולי טבלי משים, ברוח כבירה זו, שנתבטאה באופן
הנעלה ביותר באישיותו של הרב קלישר. מדה גדושה של
תכונות יחידים-גולה שמעטים כמותם בדורי דורות.

כאן עומד לפניך איש-פלא —

איש שכל ימיו התנהג בקדושה ובטהרה, בעיון ובעסקות;

אדם המרחף בעולם האצילות;

בגן של קדושים שמעולם לא נהנה מחוט ועד שרוך

נעל מכל עבודתו הקנפה ורכת הגונים, ואפילו לא ממשרתו
הקבועה, משרת הרבנות;

איש דבב, שכל ימיו שמש לאלפי אנשים כמורה דרך

ומנהל, מושיע ומנחם, עושה טוב לכל מר נפש ופועל ישועות

כאב רחמן. חיוו שרשרת ארוכה של צדקה וחסד, מספר-מג

שאין למעלה חיבנו;

איש-כל-בו. נאה הורש ונאה מקיים. מעין גדול
ומעשי גדול. בעל הרעיון והמעוף הרחב והמנהיג בה"א היריעה.
רך המזג ובעל הרצון הכביר.

ועל הכל — מסציא רעיונות נאצלים על
גאולה עתידה ותחית-עם.

באחת: איש חמדות, שמים צאתו לאור העולם
נתקדש ונטהר ונטהר כולו "לכם". מכאן: מעולם לא הסתפק
במה שעשה. תמיד שאף ושאף לגדולות בעבודתו הצבורית
ותמיד ראה את עצמו האשם והחייב בכל כשרון וכשרון
שבמחנה... ואם תמצא לומר — הרי מכאן נובע הכל, הכל, הכל.
ומדה גדולה זו שמנינו כאן היא עשתהו למה שהיה.
בתמצית דמו הרגיש את הצו: "כי לכך נוצרת".

ומה רבה יפעתן של האותיות, שצוין בהן פרקנו —
עבודת יחיד!... ומה רם האיש שנשאן על שכמו לנם
ולתפארה!

בְּעָרֹב הַשָּׁמֶשׁ.

„לבי במזרח ואנכי בסוף מערב“.

דבריו העזים של גאון השירה הלאומית נתקיסו
במלואם בגאון המחשבה הלאומית — ברב צכי קלישר.
העליה לארץ היתה אצלו משאת נפש שאין למעלה
הימנה. ולא יפלא: לאותה הארץ שהקריב על מזבח האהבה
אלוה את חלכו ודמו, את עצם עצמיותו, — עיניו כלות ועורגות.
כאן היה קשר אורגני, טבעי בתכלית. גם נענועיו לארץ
היו לחידה ככל עצמיותו והיותו. וכשם שלא נוכל להשיג
בכלל את דרכי חייהם המופתיים של גדולינו אלה, שלאורם
אנו נהנים עד היום, כך לא נוכל לתאר לעצמנו את גודל
הכביה ולא נשיגנה.

עוד בשנת תרץ, במכתב שכתב הרב קלישר לשר
אלברט כהן „הנאמן בבית רוטשילד“ (עין לעיל בפרק ג' עמוד מ"ט),
שבו הוא מבקשו לדבר על לב השר הגדול רוטשילד בענין
ישוב ארץ ישראל, הוא כותב בסוף: „חאת לדעת בשיהיה
טוב בעיני אדוני לפקדני להיות שלוח לו במצוה הלזו ברבר

הרב צבי הירש קליישר ז"ל

הגדול הזה, או ליסע לארץ הקדושה לשום עיני פקוחה על כל אשר יעשה שמה בזה, בכל אלה פקודתו תשמור רוחי, ואל כל אשר ישלחני אלך, בלי נדר, במסירת נפשי ומאורי". על חפצו הרב לנסוע לארץ ישראל מרמו גם הקול-קורא שהוציא ביחד עם הרב גוטסכר בשנת תרכ"ז (עין לעיל עמוד קיח): "ואולי גם הח"מ מוהרצ"ה הירש קאלישר יסע עמו (עם שמחה פירשט שבשמינל — י. ג. א.) לשום עיני פקוחה על כל פרט ופרט ושיהיה הכל כדת של תוה"ק".

דבר הנסיעה עמד להתגשם. בשנת תרכ"ט הציע הרב דשמינל בפני עסקני חברה כל ישראל חברים שיפקידו את הרב קלישר לרב ומפקח על עניני הדת במושב, "מקוה ישראל", העומדת להקום על ידם בקרוב.

להצעה הזאת הסכימו ראשי החברה וגם קרל נטר, מוסד מקוה ישראל. הרב קלישר שמח על כך שמחה גדולה. ב"הלבנון" מיום ד' תמוז תרל"ב כותב הרב קלישר: "המכסה אני מאהבי אשר תהמה עלי רוחי זה כשלושים שנה אשר אני עוסק בישיבת אה"ק והי' כמו נדר בלבי לעלות בעצמי אל הר הקדוש להסתופף בחצרותיו, וכעת תתגעש ותרעש רוחי בקרבי אם לא עכשיו אימתי אשלם נדרי לה' — — — בשגם נקראתי מן הארון קרל נעמטער ביפו שמבקש שאבוא אצלו להורות לו דרך ישכון אור — — —".

הדברים המועטים הנזכרים כאן, אם גם נאמרו

בפשטות ובתמימות וברצון לכבוש עד כמה שאפשר את הסערה הנפשית, הם מרעידים את הנפש ומלאים תונה ונענועים חרישים. הוא מרגיש את עליתו לארץ כ, "גדר בלבו"...

ידידיו השתדלו להניאו מרעיון זה. ב, "הלכנו" גליון מ"ז, כ"ה תמוז תרל"ב, כותב הרב זבולון לייב בריט אבד"ק פילעפפאוו מאמר בשם, "הצבי ישראל", שבו הוא מדבר על דבר אהבת ישראל. בין השאר הוא אומר: "ואשר כתב לי ידידי במכתבו הנעים כי בדעתו לנסוע בעצמו לאה"ק והוא סבין לשום דרך פעמיו בקיץ הזה — — — הנה נפשי עגומה מאד כי הדרך אשר לו ידידי אין מקום להוציא מחשבתו לאור בלתי בשבתו בארצנו — — — ואם רק לנסוע לתור את הארץ ולחזור לביתו גם בזה לא יועיל ידידי במלטרולו הרב לעת זקנתו ולעבור בימים ולסבול" — — —

ידידיו ידעו שבהקדרו תסכול העבודה. "אין מקום להוציא מחשבתו לאור בלתי בשבתו בארצנו". גם בני ביתו לא נתנו לו לנסוע, כי ידעו את חולשתו ובריאותו הרופפה. אז מלאו לו שבועים ושבע שנה. הרופא אמר עליו את הנסיעה במפגיע. ב, "הלכנו" גליון ג', ח' אלול תרל"ב, קונה הרב קלישר לרב זבולון לייב בריט. גם כאן הוא מוכיח לו עד כמה הוא משתוקק לנסוע לארץ ישראל ולראותה, אבל — הוא אומר — "מה יועיל לי מחשבותי הטובה, אם הרופא המוסחה אשר בביתי הזהירני שכעת נחלשתי ולא אוכל לעבור

הרב צבי הירש קליישר ז"ל

אורחת ים ולהחיצב נגר הזעק קראנקהייט, לכן אשמרה דרכי
אולי יתנני ויזכני אב הרחמן ליום אחר לחיאי מחשבותי
אל הפועל — — —

צערו היה גדול על שלא זכה לראות את הארץ, לבלי
נשוא ולמטען הרגיע את רוחו הציעו לפניו בתי סודו לשאול
בעצת הצדיק ר' אברהם מטשיכנ'וב. הלא ענה לו שלא
יסע, כי זקוקים לו כאן בגולה.

והרב קליישר נשאר באמת בגולה כפי דרישת ידיו
ומשפחתו עד הרגע האחרון חלם לעלות לארץ. אולם הוא
לא זכה לה, ככל אלה המוסרים את נפשם עליה.

ואולי לא מקרה הוא, שכל גדולי האומה העברית,
שהקדישו את כל ימי חייהם, לרבות הלילות, בשביל
ארץ ישראל, לא זכו לראותה. למי נתן לראותה מרחוק —
ולמי גם תענוג פורתא זה לא. גורל ההיסטוריה.

בנסיון גדול עמד הרב קליישר באותה שעה. לא זכתה
הנפש היקרה והאצילה הזאת לראות בעיני רוחה כיצד
שאיפותיה ותלומותיה מתגשמים בחיים, כאשר אכרים הולכים
לעבודתם ומעדריהם על כתפותיהם ורומסות העבודה בפייהם
ובוקעים את צחיחי הסלעים בעקשנות קדושה וזורעים
וקוצרים ברנה.

כן. כל זה לא זכה לראות. לא נתן לו הגמול על כל

קנה

עמלו ויגנונו הרב, על ימי חלדו שעברו דרך מלאתי חתחתים,
יסורים ומכל לאין ערוך. אשר של תלאות.
ונצחו האראלים את ארון הקודש.

הרב ר' צבי הירש קלישר נפטר בשנת השכעים וחשע
ליבי חיוו, ביום הששי, ה' מרחשון שנת תרל"ה (16 אוקטובר
1874) בטהורן.

מערכת "המגיד", בגליון מ"א י' מרחשון התרל"ג,
מודיעה במסגרת שחורה בצער רב את המלים הללו:
"ל.ק. עוד לא קמה מערת רוחנו ורוח כל איש מישראל
מהשמועה המעציבה ממות הרב הגאון הצדיק מו"ש ביראת
ה' כמהר"ר אליהו בר"ש זצ"ל אבדק"ק גריידיץ, והנה
שמועה חדשה תרגיז רוחנו עד היסוד בו מפטירת ידידנו הרב
החכם השלם צדיק וענו כמהר"ר צבי הירש קאלישר
מטהורן. כרגע קבלנו מכתב מידידנו החה"ש מהר"פ מיזיש נ"י
בלייפציג וזה לשונו:

מטרת מכתבי זה להודיעך כי כרגע קבלתי דעפעשע
מכבוד מר חותני מטהארן המודיע לי כי בעצם היום הזה
(ה' מרחשון) נפטר ידידנו הרב הגאון מה"ר צבי הירש
קאלישר ז"ל, וביום א' שבוע דנא יובל לקברות. אבדה
גדולה נאבדה לעיר מטהארן ובית ישראל בכלל, כי איש גדול
בתורה ובחסידות משרידי הדור העבר נפל היום בישראל, ומי
יביא לנו תמורתו? — בשם "ידידנו" כנתינו, וען כי זכני ה'

בירח יוני שנה זו בהיותי במהארן ונתעכבתי שם
ד' שבועות להכיר ולהוקיר את הגאון המנוח ז"ל, כי היה מודע
ואוהב לכבוד חותני ודודי נ"י שם ובקר אותנו בהיכלנו, ושתי
פעמים בקרתיו בביתו, והכרתיו יקרתו, כי גדול היה ליהודים
בתורתו הרחבה, וזקן כמוהו (בן ע"ט שנים היה במותו) אשר
לא כהתה עינו ולא נם ליחו ולא אטמה אזנו, יקר מאד בזמננו
אשר אין בו חזון כזה נפרץ! ה' ינחם — — —

ולבסוף: "ואנן מה נעני אכתריה? עוד ידינו רועדות בכתבנו
הדברים האלה, ואין כעת ביכולתנו לספר אף מקצת שבחו של
הארו הגדול ההוא, צבי תפארת ישראל בדורנו, בתורה וחכמה
ויראת שמים וכל מדות נעלות. ינוח בשלום על משכבו, תנצ"ה".
ואולי לא מקרה הוא גם זה, שבימים אלה מתו עוד
גדולי ישראל, מהחשובים ביותר בזמן ההוא: הרב גוטמכר
סגרידיץ (נפטר ביום ב' א"ח של סוכות, תרל"ה), משה הם
ועוד. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.
נתיחם הדור.

ביום א' ז' מרחשון הובל הרב קליישר לקברות—ונקבר
בכבוד גדול. האיש שגם בשעות הספורות לפני הרגע המכריע
עודנו החזיק בידו את אמת הבנין, עוד רדה במחשבה וברעיון
הנצחי שלו—דעך ונעלם פתאום. שם האיש שהקיף ובקע
קולמות שלמים נשכח מן החיים. נסתם הגולל על נשמה
אצילה ואישיות מיוחדת כמינה בדורות רבים.

"עבר לעם קודש לארץ הקודש" — מסש.
המערב והמזרח התאחדו לספור לאיש היקר הזה ולבכותו.
את מטתו נשאו לבית הכנסת, שבו השכים והקרים
לשפוך את שיחו לפני רבון העולמים. התאספו הכון אנשים,
נשים וטף. כל עין תדמע וכל לב יתפלץ על מות צדיק זה.
רבים נהרו מהקדים הקרובות. רבנים באו מהסביבה ומפולגנית.
גם הרבה גויים השתתפו בהלוויה בגלל הערצתם את האיש האציל
הזה. הספידותו הרבה רבנים בבית הכנסת: הרב ד"ר אפפענהיים
דטהורן וכבית הקברות — רבני הסביבה ומוחוצה לה.

בהמניד גליון מ"ב, י"ז טרחשון. תרל"ה (28 אוקטובר
1874), כותב הר"ר שמחה הלוי איש תורוויץ, מחותנו ובן עירו,
את הדברים הללו, שיש בהם תאורימה מאישיותו:

טהארן. יום א' לסדר "לך מארצך". — אבל כבר
הוא זה בהעיר טהארן,

ט ה א ר נ ב פ ר ט.

עיר ליסא הרה גם ילדה,

עיר טהארן גדלה שעשויעה,

גבר הוקם על בתורה ועבודה,

נודע בארץ, ובשמע יצאו קויה,

אוי לה, כי חמדתה אכדה,

בכך ומספד תמרור לכל קהליה

בששי חמשה לחדש מרחשון נשדדה,

כי בא מות שוודר בשעריה.

גזע ויאסף אל עמיו הרב הגאון המובהק המפורסם בכל
קצווי ארץ מ' צבי הירש קאלישר שוקל תורה ומשפט
במאזנים וקן קרוב לגבורות ויושב בשיבה ללמד את העם דעת
ואמונה ישרה ומורה גם הוא יורה באיסור והיתר הכלל בנקיון כפים,
כי מעודו לא נשא מקופת הקהל מאומה ושכר לא היתה לו
בעבודתו את העיר יותר מחמשים שנה. הוא האיש אשר הקדיש
עתות חייו, ולרגעים בחן את נשיאתו בארץ הצבי הקדושה,
רץ כצבי וקל בגשר. לא כהתה עינו ולא נס ליחו לעבוד
עבודת משא ולמסוך בעט מופר בכל הארצות לטובת אחיו
יושבי ארץ הקדושה במצור ובמצוק ובחוסר כל. הדורש
ציון לחדש ולבנות חרבותיה ושוממותיה לקנות שדות ולהצמיח
פרי אדמת קודש. הוא אשר לחם בכתבי העת אשר לבני
ישראל נגד כל דבר החדש אשר יצא מכלל בשרשי דתנו
לשקוד להעמידו על תלו כבימי עולם ושנים קדמוניות. את
האלהים התהלך ואיננו כי לקח אותנו. — — —. אחר כך הוא
מתאר את הלוייה שהיתה רבתי עם וכו'.

במותו של הרב קליישר נתפרדה כל החבילה. המחנה
שהוא קבצו, אחדו ועוררו בעמל כה רב, נתפור. העדים
והחברות נתרשלו בעבודתם. חסר היה המעורר. הרעיון לבש
קררות. פסקו הנדבות והתמיכות. שטחי האדמה שנקנו ונתנו

עליהם דמי קריסה לא נגאלו*). עזובה בכל. כל העמל עליה בתוהו. ותחברת ישוב ארץ ישראל נשארה כאניה בלב ים בלי מנהל לה.

ואם נאמר כמותו לא הניח תמורתו—לא תהיה הפעם אף שמץ הגומה.

אחרי סותו המשיך בנו יהודה לייב במקצת את עבודת אביו והוציא לפועל את הקניות שנעשו בארץ ישראל בשביל יהודי גרמניה.

בשנת תרנ"ה, יום מלאת מאה שנה להולדתו, חגגו כל החברות לישוב ארץ ישראל את חג המאה. בכל מקום נאמו רבנים, דרשנים ומטיפים, והשתדלו לתאר את פעולותיו של המנוח ר' צבי קלישר. סופרים וחכמים כתבו מאמרי הערכה גדולים וחשובים בשפות שונות על דבר ערכו של הצדיק־הגאון העסקך־הלוחם הזה בתחית עם ישראל וארצו. אנו נביא כאן רק קטעים אחדים מהעתונות העברית, המצינים, פחות או יותר, את ההערצה למנוח ורוב אישיותו. מתוך הדברים נובעת הסיה חרישית עגומה.

(*) בהזדמנות זו מענין להזכיר פרש אחד: הרב קלישר קנה לעת זקנותו מגרש סביב קבר רחל. והיות ולא נמצאו משתדלים להוציא את האדמה מידי מוכריה כל ענין הקניה וההגירות נשתקע. כדאי להתענין בדבר.

ב"המגיד לישראל" גליון י"ד, י' ניסן תרנ"ה, כותב ד"ר
 יצחק ראזענבערג מטהארן מאמר ראשי: "בשבת הגדול הכע"ל
 תמלאנה מאה שנה מיום הולדת הרה"ג המצוין הצדיק המפואר
 ראש וראשון לחובבי ציון רבי צבי הירש קאלישר
 זצ"ל, אשר על ישראל הדרתו וכו' יעקב יתפאר לדורות רבים.
 ביום הזה יעשו בלי תפונה כל חובבי ציון וכל מוקירי חכמי
 ישראל ורבניו מזכרת לשם האדם הגדול והדגול מרבבה הזה,
 אשר הקדיש כל ימי חייו לתורה ולתעודה, ואשר לא חשך מעמל
 נפשו לפעול בכל אשר מצאה ידו לעזרת עמו, לרווחתו ולתשועתו.
 אולם בהזכרה לבד לא נצא עוד ידי חובתנו. עלינו לקחת תמיד
 למופת נאמן את הרב הנאון הצדיק, צבי ישראל, רבי צבי
 הירש קלישר, ללכת בדרכיו — — —". הסופר הנכבד
 מציע, איפוא, ל"סדר דבר קים ונאמן לזכר רב הפעלים
 הזה". הוא מתאר גם את כל גודל עבודתו של המנוח והתמסרותו
 בלי כל קבלת פרס. מזכיר את מפעליו לטובת רעיון הישוב
 בארץ ישראל, משאת נפשו עד רגעי ימיו האחרונים. מדבר
 על מלחמתו עם רבני אשכנז: "ואם כי רבו מתנגדיו בין
 רבני אשכנז, בכ"ז לא נפל עליהם לכו וישים לאל כל טענותיהם
 ויוכיח במופתים נאמנים כי הישוב בא"י הוא מצות עשה
 שהזמן גרמא לישראל. בהתעוררותו ובקורתו החלה
 חכ"ח בפאריז לפעול לטובת הישוב ועל ידו נוסדה החברה
 הגדולה בעיר פראנקפורט ע"נ מאין בשם "חברת ישוב ארץ

ישראל, אשר שמה לה למטרה לרכוש לה באה"ק אחוזות נחלה ולחלקה לחלקים בין היהודים יושבי א"י מכבר וא"ל אשר חדשים מקרוב באו אליה. כן נוסדו על ידו חברות אחרות לטובת הישוב בא"י ויעיר את ר"ם מונטיפיורי נ"י לעסוק ברעיון הנעלה הזה.

שם הרה"ג רצ"ה קלישר יגון בקרב אחיו בני עמו לעדי עד וזכרו יהיה ברוך לנצח נצחים!"

ב"הצפירה" גליון ס"ט, ח' ניסן תרנ"ה, כותב פאכיוס מיוזם מלייפציג מאמר בשם: "הציבי ציונים": "ביום מנוחה (שבת הגדול הכעל"ט) המלאנה מאה שנים ליום הולדת "הראשון לציון", הרב הגאון המפורסם ונודע ביהודה, רבי צבי הירש קאלישר זצ"ל.

האיש היקר הגדול והדגול מרכבה הזה, היה הראש והראשון, אשר עוד בשנת תקצ"ב, הרה והנה את הרעיון הנעלה, והקדיש לזה מכתר יסיו וכחותיו עד יומו האחרון, לעשות התחלה ע"י התיסדות קולוניות בארץ ישראל. הוא היה ראשון לראשונים, אשר החזיק בהרעיון הנשגב, לזרוע ולנטוע ולעבוד את האדמה כיניע כפים, ולהחיות ולכלכל בכבוד ונחת רוח את נפשות משפחתם בארץ, אבותם.

ומחזה נפלא הוא באמת. איש המופת הזה בדורו, הגאון התלמודי והירא והחרד לדבר ה', וכצדיק גמור רק

באמונתו וקדושתו ופרישתו חי כל ימיו, לא חת ולא זע מחמת כל המתנגדים ממפלגות שונות (החרדים מהרבנים, והמשכילים והחסידים ובעלי החלוקה בא"י) וישא נס ציונה ודגלו עליו אהבה ליסוד המעלה ולמצוא מקום מנוח ומפלט לכל נדחי ישראל בשלום וירושלים, ע"י הכנות כל האמצעים והמכשירים, הפנים דרך ישר ונכון — " — — זכרון זה הצבי לחסדת ישראל, קדוש הוא לכל יודעיו ומוקיריו מאז; וחובה קרושה, ביחוד לכל חובבי ציון, לעשות אזכרה לנשמת הנאון הגדול הזה בשבת הבע"ל, למלאכת מאה שנים ליום הולדת המעש הראשון והפועל בצדק, למוכת ישוב ארץ ישראל וליסוד המעלה — — — (*).

מאמר מעין זה נדפס גם ב"המליץ" גליון ע"א, י"ג ניסן תרנ"ה בשם "עולי רגלים".

בשנת תרפ"ה, במלאת חמשים שנה למות הרב קלישר פרסם נחום סוקולוב מאמר יפה ב"הקול" גליון נ"א, כ"ב כסליו תרפ"ה, בשם "רבי צבי הירש קלישר" (למלאכת חמשים שנה לפטירתו). במאמר זה הוא מדבר בהתלהבות ובחום מיוחד כאיש המכיר את ערך הנפטר: "הרי זו איקונין של זקן ח"ת, אב"ד מתנדב, מחבר חבורים ונביר לאחיו, מעין

(* כל פוזר האותיות לבעל המאמר.

ר' מתתיהו שטרשון בוילנה — קלסתר מצוין, שראוי לקבוע לו
מקום בכותרת המזרח של היכל הכבוד אשר לנו...
ואם אנו נוסיף עוד את המלים "ראשון לציון", שתני יפעה
וזהר להן — דינו.

ומי יחקור לפלאי הטבע?! מי פלל שחדר-עבודה קטן
באחד הרחובות במהורן ישמש כמצוד ומגדל עופל לדורי דורות
ויעמוד בפני כל הנחשולים והרוחות הרעות!
ומי יבין לחקר ההשגחה?! בתוך סביבת מתבוללים,
מתבוללים למחצה לשליש ולרביע, בתוך אטמוספירה של
"רבנים" מתרברים המטיפים השכם והערב לטמיעה
לאומית שבעקבותיה תקונים כדת וטמיעה דתית,
ובימי דלדול רוחני גדול וטשטוש הרגשת ישראל סבא — גרל
האיש, הגאון — הצדיק — הפילוסוף — הממציא הגדול, שהכונים
תוכן לחיים וצד להם צורה כה נהדרה ונפלאה.
ועד שלא שקעה שמשו של מערב אירופה זרחה שמשו
של גאון הרוח והמעש. קם המושיע לאובדים ולנדרחים.
שלשה היו נושאי התקופה הראשונה לחבת ציון —
אמרנו במבואנו. אולם כה הראשון לראשונים יגון שמו
של רבי צבי הירש קלישר לעד בתוכנו.
במעשיו הנצחיים נעשה לנצח. אישיות כל-כה.
נמים גם אנו כסיום מאמרו הנ"ל של סוקולוב:

„נהרס המבצר של טהארן, יצאה עיר זו מרשות
אשכנז וחזרה לרשות פולוניה — אבל זה ישאר: בין קוי האור
שקרבו לזריחת התחלת גאולת ארצנו ועמנו יאיר עד סוף כל
הדורות הניצוץ היפה והאדיר הזה: רב צבי הירש קלישר.”
תהא נפשו, נפש ענוגה וזכה, צרורה בצרור תחיתנו,
תחית היהדות השלמה.

יצחק נור אריה

הרב יהודה ליב קובלסקי ז"ל

מלחמת חייו

(עם חמונתו)

עם דברי מבוא מאת ר' בנימין

הוצאת "כנסת" ירושלים

תרפ"ו

....."ביוגרפיה שלמה של רב-גאון-לוחם,
שקלסתר פניו מבהוק ומאיר לתוך נפש הקורא.
ביחוד עושה רושם חזק הפרק השמיני: "הערכה".
הפרטים המסופרים שם ע"ד מדת מסירת הנפש של הרב
המנוח ראויים הם להשאיר לזכרון. טוב הדבר, שסופרינו
העברים התחילו להקדיש את עמם וכשרונם גם לתאור
גדולי רבני הדור".....

(מדבריה הערכה של אחד העתונים)